

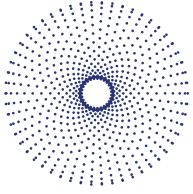
ОСВІТ
АНАЛІТИКА
Аналітичний центр
Університету Грінченка

KONRAD
ADENAUER
STIFTUNG

Вища освіта в Україні:

ЗМІНИ ЧЕРЕЗ ВІЙНУ

**ОСВІТ
АНАЛІТИКА**
Аналітичний центр
Університету Грінченка

**KONRAD
ADENAUER
STIFTUNG**

Вища освіта в Україні: зміни через війну

Аналітичний звіт

Автори:

Євген Ніколаєв, кандидат економічних наук, директор Аналітичного центру «ОсвітАналітика» Київського університету імені Бориса Грінченка

Григорій Рій, доктор філософії з галузі «Гуманітарні науки», заступник директора Аналітичного центру «ОсвітАналітика» Київського університету імені Бориса Грінченка

Іван Шемелинець, кандидат юридичних наук, консультант Аналітичного центру «ОсвітАналітика» Київського університету імені Бориса Грінченка

Рецензент: Юрій Рашкевич, доктор технічних наук, член Національного агентства кваліфікацій

Літературна редакторка: Світлана Глущик

Верстка: Іван Фільчаков, Любов Безпалова

Координатор проєкту: Василь Михайлишин, Представництво Фонду Конрада Аденауера в Україні (Київ)

Фото на обкладинці: Маріупольський державний університет до та після повномасштабного вторгнення РФ в Україну.

Публікацію підготовлено за підтримки Представництва Фонду Конрада Аденауера в Україні. Інформація та думки, висловлені в цьому документі, належать винятково авторам і не обов'язково відображають позицію Фонду Конрада Аденауера.

В-55 Вища освіта в Україні: зміни через війну: аналітичний звіт / Є. Ніколаєв, Г. Рій, І. Шемелинець. Київ: Київський університет імені Бориса Грінченка, 2023. 94 с.

Аналітичний звіт висвітлює діапазон проблем і викликів, з якими стикнулася система вищої освіти України через наслідки пандемії та війну, оцінює досвід та рішення органів влади й університетів щодо реагування на ці виклики, надає інформацію про актуальний стан української системи вищої освіти в умовах війни, її першочергові та перспективні потреби.

УДК 378(470):355.01](047.3)

© Київський університет імені Бориса Грінченка, 2023
© Представництво Фонду Конрада Аденауера в Україні, 2023
© Ніколаєв Є., Рій Г., Шемелинець І., 2023

Світлій пам'яті Віктора Огнев'юка

ЗМІСТ

Перелік умовних скорочень	5
Вступне слово	6
Подяки	8
Розділ 1. Загальна характеристика системи вищої освіти в Україні	9
Розділ 2. Публічна політика у сфері вищої освіти після 24 лютого 2022 року	12
Розділ 3. Втрати української системи вищої освіти через пандемію COVID-19 та війну	26
Розділ 4. Міжнародний вимір функціонування вищої освіти в умовах війни	37
Розділ 5. Досвід, виклики і напрями підтримки переміщених закладів освіти	50
Розділ 6. Розвиток фахової передвищої освіти в умовах стратегічної невизначеності	60
Розділ 7. Напрями відновлення і трансформації системи вищої освіти України	75
Резюме	84
Додаток А. Виконання у 2022 році заходів та досягнення цілей Стратегії розвитку вищої освіти на 2022–2032 роки	90

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

ВНЗ	вищий навчальний заклад
Держстат	Державна служба статистики України
Єврокомісія	Європейська комісія
ЄДЕБО	Єдина державна електронна база з питань освіти
ЄДКІ	єдиний державний кваліфікаційний іспит
ЄС	Європейський Союз
ЗВО	заклад вищої освіти
ЗНО	зовнішнє незалежне оцінювання
ЗСУ	Збройні сили України
ЗФПО	заклад фахової передвищої освіти
МОН, Міносвіти	Міністерство освіти і науки України
НМТ	національний мультипредметний тест
Стратегія	Стратегія розвитку вищої освіти в Україні на 2022–2032 роки
ТЕЦ	тимчасовий екзаменаційний центр
ТОТ	тимчасово окупована територія
УДЦМО	Державне підприємство «Український державний центр міжнародної освіти»
УЦОЯО	Український центр оцінювання якості освіти
ФПО	фахова передвища освіта
COVID-19	коронавірусне захворювання, зумовлене вірусом SARS-CoV-2
EUA	European University Association (Асоціація європейських університетів)
LMS	система управління навчанням

ВСТУПНЕ СЛОВО

Система вищої освіти України, як і решта сфер життя країни, зазнала серйозних втрат і руйнувань внаслідок нового етапу війни, який 24 лютого 2022 року проти України розпочала росія. Упродовж двох років до початку повномасштабної війни освітня сфера нашої країни функціонувала в умовах пандемії та обмежень, пов'язаних зі стрімким поширенням захворюваності на COVID-19. До початку цих подій на порядку денному для системи вищої освіти стояли питання реформування, імплементації норм прийнятого у 2014 році у новій редакції Закону України «Про вищу освіту», створення системи внутрішнього та зовнішнього забезпечення якості вищої освіти, узгодженої зі стандартами, що діють у Європейському просторі вищої освіти, тощо¹. Проте в часи пандемії на перший план вийшли питання створення безпечного середовища і запровадження дистанційного формату навчання.

Після початку повномасштабної збройної агресії ситуація у вищій освіті України ще більше ускладнилася. Освітній процес було призупинено, увесь цей час зазнають руйнувань будівлі українських закладів освіти, учасники освітнього процесу опинилися в різних умовах, часто за межами України або в регіонах подалі від зони бойових дій; дехто продовжує перебувати на тимчасово окупованих територіях. Українська система вищої освіти, як і у 2014 році, після анексії Криму та початку воєнних дій на Донбасі, стикнулася з питанням переміщення закладів освіти на підконтрольну територію. Все це змусило адаптувати освітній процес до нових умов.

Наш аналітичний звіт має дві цілі.

По-перше, необхідно позначити діапазон проблем і викликів, з якими стикнулася система вищої освіти України через наслідки пандемії та війну, оцінити досвід та рішення органів влади й університетів щодо реагування на ці виклики. Ми окреслюємо основні рішення, що вже прийнято, завдання і заходи на майбутній час, які напрацьовуються різними групами експертів та стейкхолдерів, адже їх буде покладено в основу рішень, спрямованих на відновлення системи вищої освіти України та її вихід на якісно новий рівень у повоєнний період.

По-друге, ми хочемо надати нашим читачам, європейським та міжнародним партнерам актуальну інформацію про стан української системи вищої освіти в умовах війни, її першочергові та перспективні потреби, для ефективного реагування на які потрібна допомога з боку наших партнерів та розширення співпраці між українськими й іноземними закладами вищої освіти.

Наше кабінетне дослідження спирається передусім на опрацювання відкритих джерел інформації, як-от аналітичні й наукові публікації, чинні нормативно-правові акти, проекти нормативних документів, статистичні дані, публікації на офіційних вебсайтах органів влади, що розробляють і реалізують публічну політику у сфері освіти (Міністерство освіти і науки України, Комітет Верховної Ради України з питань освіти, науки та інновацій тощо).

Зокрема, поза цим проектом наша команда регулярно здійснює та оприлюднює моніторинг нормативно-правових актів України у сфері освіти, що ухвалюються центральними органами законодавчої та виконавчої влади.

1 Вища освіта в Україні: порядок денний для реформ / Є. Ніколаєв, Н. Арнольд, В. Сацик та ін. Київ: Фонд Конрада Аденауера, 2017. 62 с.
URL: <https://www.skeptic.in.ua/wp-content/uploads/KAS-PP-28-Higher-Education-in-Ukraine.pdf>.

Огляд і аналіз рішень публічної політики у сфері вищої освіти, що приймалися після повномасштабного вторгнення російських військ, здійснено на основі інформації, узагальненої в рамках цього моніторингу.

Основний масив статистичної інформації (щодо кількості закладів вищої освіти, студентів тощо) одержано нами з Єдиної державної електронної бази з питань освіти (ЄДЕБО). Окремі статистичні дані, відсутні в ЄДЕБО, опрацьовано за даними публікацій Державної служби статистики України.

Вираз «дані ЄДЕБО» у тексті означає дані, отримані з ЄДЕБО у два способи. Частина даних цієї бази доступна з розділу «Відкриті дані» офіційного сайту ЄДЕБО². Іншу частину інформації ми отримали як відповіді на наші запити на надання публічної інформації, підготовлені Державним підприємством «Інфоресурс» як технічним адміністратором ЄДЕБО. Слід врахувати, що до ЄДЕБО не вноситься інформація про здобувачів військової освіти (курсантів, ад'юнктів) та про здобувачів освіти невійськових спеціальностей, які навчаються за державним замовленням у закладах освіти зі специфічними умовами навчання (фактично це заклади освіти, що перебувають у сфері управління «силових» міністерств та відомств). Відповідно, всі статистичні дані, подані в тексті з посиланням на ЄДЕБО, не включають двох зазначених категорій студентів.

Доступ до опрацьованих у рамках дослідження англомовних наукових джерел отримано через сервіс DeepDyve.

Під час дослідження ми провели серію напівструктурованих інтерв'ю з українськими експертами та представниками органів влади, діяльність яких пов'язана зі сферою освіти. Інтерв'ю охоплювали питання оцінки ефективності рішень публічної політики, прийнятих після 24 лютого 2022 року, потреб та підтримки переміщених закладів освіти, оптимізації мережі закладів вищої освіти, зв'язків між системами вищої, фахової передвищої та професійної (професійно-технічної) освіти України, потенційних втрат у якості системи вищої освіти внаслідок пандемії та війни, міжнародних аспектів функціонування системи вищої освіти та ін. У примітках до тексту посилання на ці інтерв'ю подано так: «Наше інтерв'ю [з (ім'я експерта)] від (дата проведення інтерв'ю)». Усі можливі неточності в інтерпретації отриманої від експертів інформації належать виключно нам.

Складовою нашого проєкту був запис двох англомовних випусків подкасту, присвячених викликам для українських студентів, викладачів, університетів в умовах війни: «Українські університети під час війни: боротьба за виживання?»³ та «Українські студенти й професори рушають за кордон: це добре чи погано?»⁴. Ці подкасти записано в партнерстві з проєктом «Ukraine World / Explaining Ukraine» організації «Інтерньюз-Україна».

Цей аналітичний звіт оприлюднюється в україно- та англомовній версіях. Текст звіту обома мовами читайте за посиланням:

<https://osvitanalityka.kubg.edu.ua/HigherEd>

2 URL: <https://registry.edbo.gov.ua/opendata/>.

3 URL: <https://ukraineworld.org/podcasts/ep-157>.

4 URL: <https://ukraineworld.org/podcasts/ep-160>.

ПОДЯКИ

Ми щиро вдячні нашим колегам, які приділили нам час у рамках інтерв'ю та поділилися своєю експертизою, документами й даними: Микиті Андрєєву, Володимирі Бахрушину, Світлані Благодетелєвій-Вовк, Тетяні Вакуленко, Володимирі Зеленому, Ользі Коваль, Аллі Рибалко, Олександрі Сичу, Андрію Сідляренку, Інні Совсун, Олені Шаповаловій, Олегу Шарову, Світлані Шитіковій, Ірині Шумік.

Ми отримали важливі поради щодо методології, структури, ключових акцентів цього дослідження від Лілії Гриневич.

Подкасти в рамках цього проєкту записано у приміщенні Українського кризового медіа-центру завдяки Олені Оржель, Світлані Калашніковій, Тетяні Огарковій та Володимирі Єрмоленку.

У ДП «Інфоресурс» із нашими запитами на інформацію з ЄДЕБО працювали Оксана Белік, Віктор Анохін, Марина Пасльон, Ярослав Бондаренко.

Дякуємо Юрію Рашкевичу за ґрунтовну та професійну рецензію на аналітичний звіт.

Реалізація цього проєкту — це не лише дослідницька, а й організаційна і технічна робота. Дякуємо за високий професіоналізм бухгалтерській службі (Ірина Босенко, Ірина Віцан, Анастасія Коршівська, Наталія Хоменко), юридичній консультантці Юлії Даценко, літературній редакторці Світлані Глушик, перекладачці Юлії Сірош, верстальникам Івану Фільчакову та Любові Безпаловій, типографії «GeoPrint» (Вікторія Скворцова).

Ми також вдячні Віктору Щадею, нашим колегам з Державного податкового університету, Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Маріупольського державного університету, Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна та Херсонського державного університету за можливість використати окремі фотографії в оформленні цієї публікації.

Це дослідження реалізовано за фінансової підтримки Представництва Фонду Конрада Аденауера в Україні. Дякуємо Фонду Аденауера та особисто Тіму Б. Петерсу, Василю Михайлишину, Марині Мчедлєшвілі й Наталії Гужві, які співпрацювали з нами в рамках проєкту.

Ми розробляли концепцію цього дослідження, обговорювали його ключові ідеї та почали реалізацію проєкту разом з ректором нашого університету Віктором Огнев'юком. Коли тривала робота над дослідженням, нас спіткала тяжка втрата: Віктор Олександрович пішов із життя. Присвячуємо цю публікацію його світлій пам'яті.

РОЗДІЛ 1

Загальна характеристика системи вищої освіти в Україні

В Україні трьома видами формальної післясередньої освіти є професійна (професійно-технічна) освіта, фахова передвища освіта та вища освіта. До закладів професійної (професійно-технічної) та фахової передвищої освіти можна вступати як після закінчення 9 класу середньої школи (здобувши базову загальну середню освіту), так і після випуску з 11 класу (здобувши повну загальну середню освіту). Ті, хто вступає до цих закладів після 9 класу, одночасно з професією чи спеціальністю опановують дещо скорочену програму 10 та 11 класів середньої школи та отримують свідоцтво про повну загальну середню освіту.

До закладів вищої освіти (ЗВО) можна вступити, маючи повну загальну середню освіту. Бакалаврські програми зазвичай розраховано на чотири роки⁵, а магістерські — на півтора або два роки. Винятком зі схеми «4 + 1,5 року» або «4 + 2 роки» є навчання з ветеринарних та основних медичних спеціальностей, де бакалаврату немає, а випускник середньої школи одразу вступає на п'яти- або шестирічну магістерську програму. Крім того, нещодавно в Україні запроваджено дворічні програми короткого циклу вищої освіти з підготовки молодших бакалаврів. Ці програми наразі мають невисоку популярність (детальніше про це — у розділі 6).

Аспірантура в Україні, як і в більшості європейських країн, триває чотири роки, після її завершення і за результатами захисту дисертації здобувається ступінь доктора філософії. За даними Держстату, на кінець 2021 року в Україні навчається 26,4 тис. аспірантів, з них 24 тис. — у закладах вищої освіти та 2,4 тис. — у наукових установах⁶.

Другий науковий ступінь — доктора наук — подібний до ступеня доктора габілітованого, що існує в окремих країнах, але нещодавні зміни до законодавства перенесли здобуття ступеня доктора наук зі сфери вищої освіти у сферу наукових досліджень.

Програми вищої освіти пропонуються закладами вищої освіти чотирьох типів: університетами, академіями, інститутами та коледжами. Між першими трьома з цих типів особливих відмінностей немає: університети, академії та інститути пропонують бакалаврські, магістерські, PhD-програми. Коледжі, проте, можуть надавати вищу освіту лише на програмах підготовки бакалаврів та молодших бакалаврів, а крім того, вони мають програми фахової передвищої освіти. Також невелика кількість майбутніх бакалаврів навчається в закладах фахової передвищої освіти — фахових коледжах («коледж» і «фаховий коледж» — різні типи закладів освіти, щодо останнього див. розділ 6).

Окремі ЗВО мають у своїй структурі філії та фахові коледжі. Філії розташовуються в іншому населеному пункті, ніж заклад вищої освіти, і пропонують програми вищої освіти. Підпорядковані закладам вищої освіти фахові коледжі надають фахову передвищу освіту.

Вони можуть розташовуватися як у тому самому населеному пункті, що й їхній ЗВО, так і деінде.

5 Виняток — спеціальність «Правоохоронна діяльність», за якою бакалаврів готують три роки.

6 Аспірантура в Україні у 2021 році. Статистична інформація / Держстат, 2022.

URL: https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2022/osv/aspirantura/aspirantura_2021.xls.

Станом на 01.01.2022, за даними ЄДЕБО, в Україні нараховується близько 320 самостійних університетів, інститутів та академій, а також 45 самостійних коледжів. З цього числа 220 ЗВО є державними, 32 — комунальними та 113 — приватними. Заклади вищої освіти мають у своїй структурі 450 філій та фахових коледжів.

Публічну політику у сфері вищої освіти формує та реалізує Міністерство освіти і науки України (МОН). У сфері управління МОН перебуває 157 державних ЗВО. Інші державні ЗВО підпорядковуються іншим міністерствам та відомствам.

На початок 2022 року в Україні здобували вищу освіту рівнів молодшого бакалавра, бакалавра та магістра⁷ 984,1 тис. осіб⁸. Переважна більшість із них (861,7 тис. осіб) навчалися у ЗВО державної форми власності, менше (96,5 тис. осіб) — у приватних ЗВО, ще менше студентів (19,5 тис. осіб) налічувалося у ЗВО комунальної форми власності. 6,4 тис. студентів здобували вищу освіту вищевказаних рівнів у фахових коледжах різних форм власності. Інформацію щодо кількості здобувачів післясередньої освіти в Україні наведено на рис. 1.1.

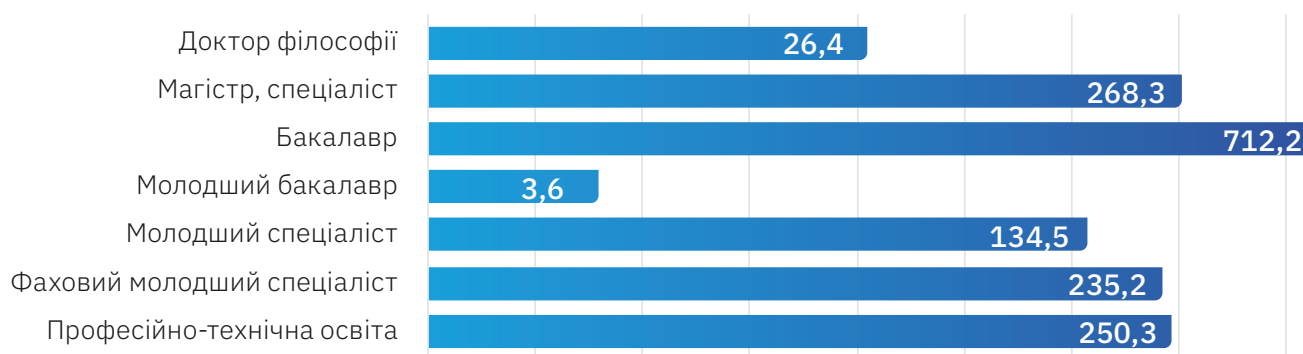

Рис. 1.1. Кількість здобувачів післясередньої освіти в Україні, за освітнім ступенем, тис. осіб, масштаб ліній не дотримано

Фінансування здобуття вищої освіти в Україні здійснюється фактично в один із двох (теоретично — трьох) способів.

1. Можна навчатися за кошти державного або місцевих бюджетів, тоді студент не платить за своє навчання. Формальна назва цього способу фінансування — «навчання на місцях державного (регіонального) замовлення», побутова — навчання «на бюджеті». Частина студентів також може отримувати невелику стипендію.
2. В іншому варіанті студент самостійно оплачує закладу освіти вартість навчання. Формальна назва цього способу фінансування — «навчання за кошти фізичних та юридичних осіб», побутова — навчання «на контракті».
3. Теоретично можна навчатися «на контракті» за рахунок цільового пільгового державного кредиту, однак кількість одержувачів такого кредиту не перевищує 100 осіб на рік.

Варіантів співфінансування навчання (коли його вартість частково покривається з коштів державного або місцевого бюджету і частково — самим студентом) в Україні немає.

⁷ Разом зі здобувачами ступеня магістра ми також рахуємо здобувачів ступеня спеціаліста (ці два ступені за українським законодавством еквівалентні).

⁸ Без урахування здобувачів вищої військової освіти і частини студентів ЗВО зі специфічними умовами навчання (інформація про цих студентів не вноситься до ЄДЕБО).

Варто зазначити, що можливості працевлаштування бакалаврів в Україні дещо обмежені, цей рівень неохоче сприймається як повноцінна вища освіта в окремих секторах ринку праці. Тому магістратура в Україні користується підвищеною популярністю порівняно з багатьма іншими європейськими країнами. Наприклад, за даними ЄДЕБО, у 2021 році бакалаврат закінчили 189,5 тис. осіб, а до магістратури на основі ступеня бакалавра вступили 83 тис. осіб (43,8% від кількості випускників бакалаврату). У 2022 році правила вступу на всі рівні вищої освіти було суттєво спрощено (див. розділ 2), випускниками бакалаврату стали 174,7 тис. осіб, до магістратури на основі ступеня бакалавра вступили 150,6 тис. осіб (у т. ч. випускники бакалаврату попередніх років).

Діяльність у сфері вищої освіти підлягає обов'язковому ліцензуванню. З 2019 року запроваджується процедура акредитації освітніх програм у сфері вищої освіти відповідно до вимог Стандартів та рекомендацій щодо забезпечення якості в Європейському просторі вищої освіти (ESG 2015). В Україні діють державні стандарти вищої освіти, котрі визначають основні параметри, яким мають відповідати освітні програми для підготовки з кожної спеціальності. Ключовий серед цих параметрів — визначення у стандарті вищої освіти переліку основних результатів навчання, які має продемонструвати кожен випускник освітньої програми.

Україна є учасницею Європейського простору вищої освіти, стороною відповідних міжнародних угод та активно реформує сферу вищої освіти відповідно до загальноєвропейської рамки⁹.

9 Більш розлогий опис особливостей системи вищої освіти України див.: Звіт про порівняння Європейської рамки кваліфікацій і української Національної рамки кваліфікацій / Європейська комісія, 2023. С. 71–84. URL: https://europa.eu/europass/system/files/2023-02/Comparison_report_UA.pdf.

РОЗДІЛ 2

Публічна політика у сфері вищої освіти після 24 лютого 2022 року

Першочергові рішення органів влади, спрямовані на підтримку системи вищої освіти в нових умовах

Повномасштабне вторгнення військ РФ на територію України 24 лютого 2022 року різко змінило перебіг усіх управлінських процесів в Україні. Сфера вищої освіти не була винятком. Публічну політику в цій сфері було спрямовано передусім на мінімізацію шкідливих наслідків від військового вторгнення. 24 лютого на офіційному сайті Уряду з'явилося лаконічне роз'яснення МОН щодо роботи закладів освіти у межах правового режиму воєнного стану¹⁰. 25 лютого всім закладам освіти було рекомендовано припинити освітній процес та оголосити канікули на два тижні¹¹. Одразу після початку повномасштабного вторгнення Уряд доручив провести дострокову атестацію та випуск курсантів, що здобували вищу військову освіту¹².

Спочатку була рекомендація з боку Міністерства зупинити освітній процес на деякий час. Це дало змогу не тільки Міністерству напрацювати деякі документи, але і університетам – адаптуватися до ситуації.

Володимир Бахрушин¹³

Другого березня МОН звернулось до керівників закладів вищої, фахової передвищої освіти з проханням щоденно інформувати про поточну ситуацію в їхніх закладах, а також про те, яким чином буде організовано освітній процес у них після завершення позачергових канікул¹⁴.

На початку березня Міністерство освіти і науки зобов'язало керівників ЗВО вжити всіх необхідних заходів для забезпечення захисту учасників освітнього процесу¹⁵. Керівники університетів, які не перебувають на територіях, що постраждали від збройного вторгнення, мали надати інформацію про можливості та вже проведenu роботу для

10 Роз'яснення щодо роботи закладів освіти в межах правового режиму воєнного стану. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/rozyasnennya-mon-shchodo-roboti-zakladiv-osviti-u-mezhah-pravovogo-rezhimu-voyennogo-stanu>.

11 URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/sergij-shkarlet-vsime-zakladam-osviti-rekomendovano-priviniti-osvitnij-proces-ta-ogolositi-kanikuli-na-dva-tizhni>.

12 Про проведення в 2022 році дострокових випусків курсантів (слухачів) випускних курсів вищих військових навчальних закладів...: розпорядження Кабінету Міністрів України від 28.02.2022 № 190-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/190-2022-%D1%80>; Про проведення в 2022 році дострокового випуску курсантів випускного курсу...: розпорядження Кабінету Міністрів України від 09.03.2022 № 207-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/207-2022-%D1%80#Text>.

13 Наше інтерв'ю від 10.11.2022.

14 Про функціонування галузі освіти в умовах воєнного стану: лист МОН від 02.03.2022 № 1/3319-22. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/uploads/public/622/617/088/622617088b661133060373.pdf>.

15 Про деякі питання організації роботи закладів фахової передвищої, вищої освіти на час воєнного стану: наказ МОН від 07.03.2022 № 735. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0235729-22#Text>.

допомоги іншим університетам та їх представникам, які змушені були переїхати до цього регіону через воєнні дії. Крім того, МОН вказувало на необхідність забезпечити особливі умови навчання для тих студентів, які вступили до лав Збройних Сил України або до підрозділів територіальної оборони чи займаються волонтерською діяльністю.

Все було направлено на те, щоб максимально студентів забезпечити можливістю продовжити і закінчити навчання, в першу чергу тих, хто закінчує бакалаврат. Крім того, багато рішень було спрямовано на використання можливостей, які надає законодавство: [зміна] індивідуальних навчальних планів, перенесення окремих компонентів освітньої програми на новий навчальний рік.

Володимир Бахрушин¹⁶

15 березня Верховна Рада України розширила гарантії для здобувачів та працівників закладів освіти, наукових установ в умовах воєнного стану¹⁷. Держава законодавчо закріпила гарантії на організацію освітнього процесу в найбільш безпечній для його учасників формі, на збереження місця роботи, середнього заробітку, здійснення виплати стипендії та інших виплат, а також на забезпечення місцем проживання та харчуванням, якщо в цьому буде потреба.

Крім того, Верховна Рада уповноважила МОН в умовах воєнного стану здійснювати нормативно-правове забезпечення функціонування системи освіти і науки та видавати накази з питань, які не врегульовано законом¹⁸. Це сприяло розширенню можливості оперативного реагування на виклики в системі освіти і спростило механізм прийняття необхідних управлінських рішень.

Наприкінці березня Уряд денонсував угоди у сфері освіти і науки з російською федерацією. Зокрема, припинили діяти угоди про співробітництво в цих сферах, взаємне визнання документів про освіту, присуджені наукові ступені та вчені звання¹⁹.

Важливі рішення стосувалися окремих питань функціонування системи вищої освіти.

Так, було прийнято низку рішень і документів для регулювання відносин **у сфері забезпечення трудових прав** учасників освітнього процесу. 7 березня 2022 року МОН надало роз'яснення щодо отримання відпусток, зокрема тими особами, які перебувають за кордоном, щодо можливості запровадження дистанційного режиму роботи, щодо оформлення та оплати простою та оплати праці під час призупинення навчання²⁰. Крім того, вчергове наголошувалось на забороні керівникам органів управління освітою та керівникам закладів освіти примушувати працівників до написання заяв про відпустку без збереження заробітної плати.

16 Наше інтерв'ю від 10.11.2022.

17 Про внесення змін до деяких законів України щодо державних гарантій в умовах воєнного стану, надзвичайної ситуації або надзвичайного стану: Закон України від 15.03.2022 № 2126-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2126-20#Text>.

18 Там само.

19 Про денонсацію Угод в галузі освіти і науки з Російською Федерацією: постанова Кабінету Міністрів України від 24.03.2022 № 355. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/355-2022-%D0%BF#Text>.

20 Про практику застосування трудового законодавства у галузі освіти і науки під час дії правового режиму воєнного стану: лист МОН від 07.03.2022 № 1/3378-22. URL: <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-praktiku-zastosuvannya-trudovogo-zakonodavstva-u-galuzi-osviti-i-nauki-pid-chas-diyi-pravovogo-rezhimu-voyennogo-stanu>.

Згодом²¹ МОН роз'яснило особливості організації дистанційної роботи працівників закладів освіти в умовах воєнного стану. Зазначалося, що «кожен працівник закладів і установ освіти, робота якого відбувається у дистанційному режимі, має самостійно визначити робоче місце та, відповідно, несе відповідальність за забезпечення безпечних і нешкідливих умов праці на обраному ним робочому місці, у тому числі за межами території України». Крім того, МОН наголошувало, «що неможливість виконання працівником дистанційної роботи у зв'язку з відсутністю відповідних комунікацій не може розглядатися як порушення трудової дисципліни».

Декілька документів було присвячено питанням оплати праці освітян, зокрема при оголошенні простою не з вини працівників. Ще на початку березня Уряд надав можливість керівникам бюджетних установ самостійно визначати розмір оплати часу простою працівників, але не нижче від двох третин посадового окладу²². У листах від 7 березня²³ та 25 квітня²⁴ рекомендувалося здійснювати оплату праці педагогічних і непедагогічних працівників закладів освіти під час простою в розмірі середньої заробітної плати, наголошувалось на необхідності збереження заробітної плати при дистанційній формі підвищення кваліфікації вчителів та здійснення освітнього процесу в дистанційному режимі, а також гарантуванні оплати праці працівників незалежно від місця їх перебування, здійснення виплат працівникам закладів, розташованих на території тимчасової окупації або в місцях бойових дій.

МОН нагадувало про необхідність дотримуватись положення пункту 8.3.3 Галузевої угоди між Міністерством освіти і науки України та ЦК Профспілки працівників освіти і науки України на 2021–2025 роки, яким закріплено право освітян у разі простою не з їхньої вини на оплату праці в розмірі середньої заробітної плати²⁵. Галузева угода є актом соціального партнерства, а отже, її положення, на відміну від листів МОН, є обов'язковими для сторін соціально-трудових відносин. Незважаючи на це, мали місце випадки виплати заробітної плати в розмірі двох третин тарифної ставки, а не в розмірі середньої заробітної плати через нестачу фінансових ресурсів.

Деякі рішення публічної політики стосувалися питань академічної мобільності. Зокрема, в березні Міністерство освіти і науки наголошувало на необхідності сприяти повноцінній реалізації права на академічну мобільність студентів з тих університетів, які розміщено на території проведення бойових дій, та роз'яснило питання стосовно оформлення договорів про академічну мобільність, а також стосовно реалізації окремих гарантій учасників академічної мобільності, зокрема щодо збереження місця навчання та виплати академічної стипендії²⁶.

21 Про надання інформації: лист МОН від 15.03.2022 № 1/3463-22.

URL: <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-nadannya-informaciyi>.

22 Деякі питання оплати праці працівників державних органів, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, що фінансуються або дотуються з бюджету, в умовах воєнного стану: постанова Кабінету Міністрів України від 07.03.2022 № 221. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/221-2022-%D0%BF#Text>.

23 Про оплату праці працівників закладів освіти під час призупинення навчання: лист МОН від 07.03.2022 № 1/3370-22. URL: <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-oplatu-praci-pracivnikiv-zakladiv-osviti-pid-chas-prizupinennya-navchannya>.

24 Про оплату праці працівників закладів освіти: лист МОН від 25.04.2022 № 1/4444-22.

URL: <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-oplatu-praci-pracivnikiv-zakladiv-osviti>.

25 Галузева Угода між Міністерством освіти і науки України, Профспілками працівників освіти і науки України та Всеукраїнським об'єднанням організацій роботодавців у галузі вищої освіти на 2021–2025 роки. URL: <https://pon.org.ua/ugoda/8821-galuzeva-ugoda-mzh-mnsterstvom-osviti-nauki-ukrayini-profspkami-pracvnikv-osviti-nauki-ukrayini-ta-vseukrayinskim-obyednannjam-organzacy-robotodavcv-u-galuz-vischoyi-osviti-na-2021-2025-roki.html>.

26 Про внутрішню академічну мобільність учасників освітнього процесу: лист МОН від 18.03.2022 № 1/3507-22. URL: <http://osvita.adm-km.gov.ua/?p=2762>.

У травні Кабінет Міністрів України прийняв постанову, якою поширив дію чинного на той момент порядку організації академічної мобільності учасників освітнього процесу на заклади фахової передвищої та, з певними особливостями, заклади професійної (професійно-технічної) освіти, а також деталізував норми щодо низки організаційних питань²⁷. Ми аналізували ці зміни раніше²⁸.

Крім того, закладам вищої освіти було надано рекомендації щодо окремих питань завершення 2021/2022 навчального року в закладах вищої, фахової передвищої освіти²⁹. Зокрема, МОН роз'яснило питання, які стосувалися відновлення освітнього процесу та тривалості навчального року, проведення атестації здобувачів освіти, процедури їх переведення та питань оформлення документів про освіту. Також було надано систематизовану інформацію щодо корисних інформаційних ресурсів з питань психологічної допомоги учасникам освітнього процесу³⁰.

В Україні акредитацію освітніх програм у сфері вищої освіти здійснює Національне агентство із забезпечення якості вищої освіти. За результатами акредитаційної експертизи може бути прийнято одне з чотирьох рішень:

- а) акредитувати освітню програму на 5 років;
- б) акредитувати освітню програму на 5 років з визначенням «зразкова»;
- в) акредитувати освітню програму умовно на 1 рік;
- г) відмовити в акредитації освітньої програми.

Вартість проведення акредитаційної експертизи однієї освітньої програми на кінець 2022 року становить 67 тис. грн.

Спрощення або зупинення окремих процедур у сфері вищої освіти

У зв'язку зі збройною агресією РФ проти України було значно спрощено процедуру проведення **акредитації освітніх програм** у закладах вищої та фахової передвищої освіти. 16 березня Уряд продовжив дію чинних сертифікатів про акредитацію освітніх програм до 1 липня року, наступного за роком припинення або скасування воєнного стану в Україні, та дозволив проводити акредитації у віддаленому режимі, а також ухвалювати рішення про умовну акредитацію без проведення акредитаційної експертизи та без оплати її вартості³¹. У квітні Національне агентство із забезпечення

27 Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України щодо врегулювання питань академічної мобільності: постанова Кабінету Міністрів України від 13.05.2022 № 599. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/599-2022-%D0%BF#Text>.

28 Шемелинець І., Ніколаєв Є. Академічна мобільність по-новому / Аналітичний центр «ОсвітАналітика». URL: <https://osvitanalytika.kubg.edu.ua/2022/05/25/akademichna-mobilnist-po-novomu/>.

29 Про рекомендації стосовно окремих питань завершення 2021/2022 навчального року у закладах вищої, фахової передвищої освіти: лист МОН від 21.04.2022 № 1/4334-22. URL: <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-rekomendaciyi-stosovno-okremih-pitan-zavershennya-20212022-navchalnogo-roku-u-zakladah-vishoyi-fahovoyi-peredvishoyi-osviti>.

30 Про забезпечення психологічного супроводу учасників освітнього процесу в умовах воєнного стану в Україні: лист МОН від 29.03.2022 № 1/3737-22. URL: <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-zabezpechennya-psihologichnogo-suprovodu-uchasnikiv-osvitnogo-procesu-v-umovah-voyennogo-stanu-v-ukrayini>.

31 Про особливості акредитації освітніх програм, за якими здійснюють підготовку здобувачі вищої освіти, в умовах воєнного стану: постанова Кабінету Міністрів України від 16.03.2022 № 295. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/295-2022-%D0%BF#Text>.

якості вищої освіти затвердило тимчасовий порядок акредитації освітніх програм³², який деталізував положення зазначеного урядового рішення.

Майже аналогічну за змістом постанову Уряду стосовно акредитації освітньо-професійних програм закладів фахової передвищої освіти було прийнято наприкінці березня 2022 року³³. Державній службі якості освіти було дозволено приймати рішення про умовну акредитацію освітньо-професійних програм таких закладів без проведення акредитаційної експертизи та без оплати її вартості.

Якщо ми зараз знижуємо будь-які вимоги до якості освіти, ми тим самим нівелюємо жертви, які несуть мільйони українських сімей, які в кращому випадку не бачать своїх рідних, коханих місяцями, а в гіршому випадку вже ніколи їх не побачать. І це абсолютно безвідповідально...

Інна Совсун³⁴

У березні-квітні більшість університетів відновили навчання в дистанційному режимі. Для полегшення цього процесу Міносвіти рекомендувало³⁵ для студентів невипускних курсів перенести частину освітніх компонентів, які не можна виконати в дистанційному або змішаному форматі, на наступні періоди навчання або прийняти рішення щодо дострокового завершення навчального року, якщо в цьому виникне нагальна потреба.

Знизилась вимоги до проведення **атестації здобувачів вищої освіти**. Так, Уряд скасував у 2022 році проведення атестації студентів-медиків у формі єдиного державного кваліфікаційного іспиту (ЄДКІ), який проводиться незалежно від університетів установою. Замість нього атестація випускників має відбуватися у формі комплексного практично-орієнтованого кваліфікаційного іспиту³⁶. Необхідно нагадати, що студенти-медики в Україні складають ЄДКІ³⁷, який включає інтегрований тестовий іспит «КРОК», об'єктивний структурований практичний (клінічний) іспит та іспит з англійської мови професійного спрямування.

Згодом аналогічне рішення про скасування у 2022 році проведення Єдиного державного кваліфікаційного іспиту було прийнято і щодо деяких інших спеціальностей³⁸. На відміну

32 Тимчасовий порядок акредитації освітніх програм, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти, в умовах воєнного стану: рішення Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти від 14.04.2022, протокол № 6. URL: https://naqa.gov.ua/wp-content/uploads/2022/10/4_%D0%94%D0%BE%D0%B4%D0%B0%D1%82%D0%BE%D0%BA-%D0%B4%D0%BE-%D0%BF%D1%80%D0%BE%D1%82%D0%BE%D0%BA%D0%BE%D0%BB-%E2%84%9619-%D0%B2%D1%96%D0%B4-25.10.2022-%D0%A2%D0%B8%D0%BC%D1%87%D0%B0%D1%81%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D0%B9-1.pdf.

33 Деякі питання акредитації освітньо-професійних програм фахової передвищої освіти в умовах воєнного стану: постанова Кабінету Міністрів України від 21.03.2022 № 338. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/338-2022-%D0%BF#Text>.

34 Наше інтерв'ю від 02.11.2022.

35 Про завершення навчального року: лист МОН від 10.03.2022 № 1/3417-22. URL: https://osvita.ua/legislation/Vishya_osvita/85933/.

36 Деякі питання атестації здобувачів ступеня вищої освіти на другому (магістерському) рівні за спеціальностями галузі знань 22 «Охорона здоров'я» в умовах воєнного стану: постанова Кабінету Міністрів України від 19.03.2022 № 316. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/316-2022-%D0%BF#Text>.

37 Про затвердження Порядку здійснення єдиного державного кваліфікаційного іспиту для здобувачів ступеня вищої освіти магістр за спеціальностями галузі знань «22 Охорона здоров'я»: постанова Кабінету Міністрів України від 28.03.2018 № 334. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/334-2018-%D0%BF#n9>.

38 Про внесення зміни до постанови Кабінету Міністрів України від 19 травня 2021 р. № 497: постанова Кабінету Міністрів України від 27.03.2022 № 376. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/376-2022-%D0%BF#Text>.

від медиків, де ЄДКІ вже проводиться, для цих спеціальностей цей іспит мав уперше відбутися якраз у 2022 році³⁹. Атестацію студентів з цих спеціальностей дозволили проводити у формі, яку визначить заклад фахової передвищої або вищої освіти.

Крім того, Міністерство освіти і науки дозволило керівникам закладів фахової передвищої, вищої освіти самостійно встановлювати форми атестації випускників у 2022 році⁴⁰. Фактично заклади освіти отримали можливість замінити підготовку та захист бакалаврських і магістерських дипломних робіт виконанням інших завдань та проходженням випускниками інших видів контролю результатів навчання. У більшості випадків університети неохоче йшли на такий крок. Проте за опосередкованою інформацією маємо відзначити, що університети імовірно послабили вимоги до обсягу та якості таких робіт. Так, загальна кількість перевірок робіт закладами вищої освіти в одній із популярних в Україні систем виявлення текстових запозичень у травні та грудні 2022 року, коли перевіряється найбільше саме дипломних робіт, знизилась на 21% порівняно з аналогічними місяцями 2021 року. Середній обсяг однієї роботи, що перевірялась у цій системі, у травні 2022 року був на 20% меншим, ніж у травні 2021-го, а в грудні 2022 року — майже на 11% меншим, ніж у грудні попереднього року⁴¹.

Новий порядок вступу до закладів вищої освіти у 2022 році

Після введення воєнного стану ключовим стейкхолдерам освітньої політики стало зрозуміло, що проведення вступної кампанії у 2022 році у звичному режимі буде неможливим через складність операційних процесів, необхідність забезпечити безпеку учасників незалежних тестувань та інші причини. Уже 24 березня 2022 року Верховна Рада України прийняла закон, яким уможливила організацію вступу до закладів вищої освіти в особливому порядку⁴².

Як в Україні вступали до закладів вищої освіти до 2022 року

Починаючи з 2008 року, вступ більшості випускників середніх шкіл до закладів вищої освіти в Україні здійснюється за результатами складання ними тестів зовнішнього незалежного оцінювання (ЗНО). Аббревіатура «ЗНО» позначає як власне тести, так і певну технологію їх проведення. Організацією і проведенням ЗНО опікується Український центр оцінювання якості освіти (УЦОЯО). До 2021 року включно випускники шкіл складали ЗНО тільки у письмовій формі. Тестування відбувалося в іншому закладі освіти, ніж той, де навчається школяр. Кожен тест складався в окремий день.

39 Про атестацію здобувачів ступеня фахової передвищої освіти та ступенів вищої освіти на першому (бакалаврському) та другому (магістерському) рівнях у формі єдиного державного кваліфікаційного іспиту: постанова Кабінету Міністрів України від 19.05.2021 № 497. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/497-2021-%D0%BF#n54>.

40 Про проведення атестації випускників закладів фахової передвищої, вищої освіти: наказ МОН від 21.03.2022 № 265. URL: <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-provedennya-atestaciyi-vipuskniv-zakladiv-fahovoyi-peredvishoyi-vishoyi-osviti>.

41 Дані отримано в січні 2023 року під час інтерв'ю з комерційним директором «Unicheck-Україна» Андрієм Сідляренком.

42 Про внесення змін до деяких законів України у сфері освіти: Закон України від 24.03.2022 № 2157-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2157-20#Text>.

Кожен учень до 2021 року складав ЗНО з трьох-чотирьох предметів: перший предмет — українська мова — обов'язковий для всіх, інші предмети обираються учнем з переліку основних дисциплін шкільної програми. Для вступу до ЗВО враховувалися результати ЗНО з трьох дисциплін (українська мова — обов'язкова для всіх, інші два предмети визначаються МОН та/або закладами вищої освіти).

Складання ЗНО оцінюється за шкалою від 100 до 200 балів. Поріг «склав/не склав» тесту визначався експертним методом з урахуванням статистичного аналізу результатів тестування після проведення цього тестування. Метою було встановити такий поріг, який відсівав би не надто велику кількість тестованих (зазвичай не більше 10% тих, хто складає тест). Тому для подолання вказаного порогу зазвичай було необхідно правильно відповісти на 10–30% запитань тесту.

Починаючи з 2017 року, складання тестів, що проводяться за технологією ЗНО, необхідне випускникам бакалаврату для вступу до магістратури. Єдиний вступний іспит (ЄВІ) — тест з іноземної мови, необхідний для вступу до магістратури з більшості спеціальностей. Єдине фахове вступне випробування (ЄФВВ) — фаховий іспит з восьми правничих дисциплін, що складався для вступу до правничої магістратури.

Деякі «пільгові» категорії осіб звільняються від складання ЗНО при вступі до закладу вищої освіти. Замість ЗНО такі особи складають вступні іспити або проходять співбесіду в ЗВО.

Новий Порядок прийому на навчання для здобуття вищої освіти у 2022 році було затверджено наприкінці квітня⁴³. Ключові новації Порядку — заміна традиційного зовнішнього незалежного оцінювання (ЗНО) на національний мультипредметний тест (НМТ) при вступі на бакалаврський рівень вищої освіти і заміна єдиного фахового вступного випробування (ЄФВВ) та єдиного вступного іспиту з іноземної мови (ЄВІ) на їх спрощені варіанти — залежно від спеціальності, магістерський тест навчальної компетентності (МТНК) та магістерський комплексний тест (МКТ).

НМТ у 2022 році структурно складався з трьох навчальних дисциплін — української мови, історії України та математики. Передбачалась процедура його проведення у формі комп'ютерного онлайн-тестування. Різні учасники НМТ проходили тестування в різні дні, але за одну спробу склали тест одразу з трьох предметів.

МКТ застосовувався для вступу на правничу магістратуру і складався з фахового іспиту з права та іноземної мови.

Скласти МТНК було необхідно для вступу до магістратури з деяких інших спеціальностей, цей тест перевіряв критичне, аналітичне та логічне мислення.

Порядок розширив можливості для вступу осіб з населених пунктів на лінії зіткнення. На цих вступників поширили пільги, встановлені раніше для осіб з тимчасово окупованих територій Автономної Республіки Крим та міста Севастополя, окремих районів Донецької

43 Про затвердження Порядку прийому на навчання для здобуття вищої освіти в 2022 році: наказ МОН від 27.04.2022 № 392. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0487-22#Text>.

та Луганської областей. Зокрема, такі особи отримали право замість НМТ проходити вступні випробування у формі усної індивідуальної співбесіди в закладі освіти.

Навесні 2022 року через війну декілька мільйонів українців виїхали в інші країни. Щоб надати випускникам шкіл, які вимушено опинилися за кордоном, можливість вступати до українських ЗВО, тестування вперше було організовано в інших країнах. Тимчасові екзаменаційні центри за кордоном було створено в 46 населених пунктах 23 країн (21 країна — член Європейського Союзу, Велика Британія та Молдова) для проведення основної сесії НМТ та у 35 населених пунктах 26 країн (19 країн — членів ЄС, Велика Британія, Грузія, Канада, Молдова, США, Туреччина, Швейцарія) для додаткової сесії⁴⁴. В підсумку, НМТ за кордоном склали 20 204 особи на основній сесії та 2 894 особи — на додатковій⁴⁵.

Загалом більшість експертів схиляються до думки, що провести повноцінне ЗНО у паперовому форматі в умовах війни було апріорі неможливо, а тому проведення НМТ виглядає оптимальним рішенням проблеми в таких умовах.

НМТ мав би бути універсальним тестом. Вибрали той набір, серед яких українська мова та математика мають найвищу прогностичну валідність [щодо здібності до опанування університетської програми] і, по суті, цих двох предметів достатньо. Водночас в нерівних умовах опинились би гуманітарії. Найбільш дискусійна історія України, але її завжди обирала найбільша кількість вступників.

Тетяна Вакуленко⁴⁶

Водночас низка норм, передбачених Порядком вступу до ЗВО у 2022 році, викликали критику. Одним з таких питань став затверджений перелік предметів національного мультипредметного тесту — українська мова, історія України та математика. Серед критичних закидів можна виділити неможливість вибору предметів, необґрунтованість вибору математики для тих, хто збирався вступати на гуманітарні спеціальності, і навпаки, необґрунтованість історії України для тих, хто збирався вступати на технічні та інженерні спеціальності.

Фактичне зниження вступних вимог порівняно з попереднім роком

Іншим важливим питанням Порядку вступу стало суттєве зниження вимог до вступників порівняно з минулим роком. На додаток до зменшення кількості тестових завдань з трьох складових НМТ, зникла процедура встановлення порогових балів під час проведення як національного мультипредметного тесту, так і магістерського комплексного тесту та магістерського тесту навчальної компетентності. Відсутність порогів у 2022 році означала можливість вступу до закладів вищої освіти за наявності хоча б однієї правильної відповіді з кожного з предметів чи проходження тестування методом сліпого вгадування.

44 Звіт про результати Національного мультипредметного тесту у 2022 році. С. 39–40.
URL: https://testportal.gov.ua/wp-content/uploads/2022/10/Zvit_NMT_2022.pdf.

45 Там само. С. 42.

46 Наше інтерв'ю від 25.10.2022.

Водночас експерти пояснюють, що встановлювати порогові бали для НМТ було б некоректно. «Поточна система встановлення порогових балів умовно називається Ангофа-Беука і передбачає, що ми оцінюємо психометрію тестових завдань плюс статистику виконання тестових завдань. В НМТ це було зробити неможливо, тому що було багато сесій і тестових форм. Встановити об'єктивні порогові бали для кожної тестової форми було неможливо»⁴⁷.

У 2022 році також було скасовано вимогу скласти ЗНО з другого та третього предметів мінімум на 150 балів для вступу на основні медичні спеціальності. Цю вимогу було запроваджено у 2019 році, щоб відбирати на медичні спеціальності краще підготовлених вступників. Причиною відмови від цієї норми у 2022 році була спроба компенсувати закладам вищої освіти, що здійснюють підготовку медиків, спричинену війною втрату іноземних студентів, замістивши їх українськими студентами.

Водночас підвищені вимоги до вступників залишено для вступу на спеціальності «Право» та «Міжнародне право», де діє норма про необхідність мати конкурсний бал 140 для вступу на бакалаврат після здобуття повної загальної середньої освіти.

Суттєве зниження вимог до вступників обґрунтовується необхідністю виконання важливої соціальної місії — дати можливість якомога більшій кількості українських абітурієнтів вступити до українських університетів і таким чином утримувати зв'язок з ними навіть тоді, коли це потенційно може знизити якість вищої освіти. Інша причина зниження вимог — лобювання інтересів окремих закладів вищої освіти, пов'язаних із втратами цих закладів через війну.

У нас вища освіта не хоче змінюватися, і будь-які заклики держави, що у нас в університети мають вступати менше, а в систему професійної освіти — більше і так далі — ну і що? Це ні до чого не призводить і нічого не змінює. Система вищої освіти змінюється виключно під тиском того, що об'єктивно в цілому по всій системі освіти у нас стає менше дітей, і хочуть заклади вищої освіти чи не хочуть реорганізовуватися, об'єднуватися чи ліквідуватися, але вони змушені це робити, тому що для «десяти студентів» ніхто університет тримати не буде.

*Олександр Сич*⁴⁸

Загалом НМТ, хоч і мав певні вади, виконав основне завдання — забезпечити справедливий та рівний відбір до закладів вищої освіти в умовах, коли провести повноцінне ЗНО не можливо. Оскільки НМТ був простішим, ніж традиційне ЗНО, і умови вступу у 2022 році у зв'язку з війною було спрощено, це дозволило вступити до закладів вищої освіти суттєво більшій кількості осіб, ніж раніше⁴⁹. Втім, негативний результат цієї політики — «вимивання» вступників із закладів професійної (професійно-технічної) та фахової передвищої освіти (див. рис. 6.2): до цих закладів у 2021 році на основі повної загальної середньої освіти вступило 89,4 тис. осіб, у 2022 році — 71,2 тис. осіб, себто кількість вступників на два вказані рівні освіти скоротилась на понад 18 тис. осіб, або на понад 20%.

47 Наше інтерв'ю із Тетяною Вакуленко від 25.10.2022.

48 Наше інтерв'ю від 07.10.2022.

49 За даними ЄДЕБО, у 2021 році до закладів вищої освіти на основі повної загальної середньої освіти на програми підготовки бакалаврів і магістрів вступило 160,3 тис. осіб, у 2022 році — 181,4 тис. осіб (приріст на 13%).

Ми отримуємо не людей, які бажать здобути освіту, а людей, які бажать просто отримати відстрочку від призову — це проблема, яка з'явилась у нас після [початку] війни.

Ольга Коваль⁵⁰

Зниження рівня демократизації управління в окремих університетах

З метою сприяння демократизації управління в українських університетах з 2014 року законодавчо закріплено норми про те, що керівник закладу вищої освіти обирається колективом шляхом таємного голосування строком на п'ять років⁵¹ і що одна й та сама особа «не може бути керівником відповідного закладу вищої освіти більше ніж два строки»⁵². Необхідність запровадження цих норм зумовлювалась тим, що мала місце практика очолювання окремих великих українських університетів однією й тією самою особою упродовж двох і більше десятиліть. Ця практика є елементом «закритої» системи управління у вищій освіті, що в Україні дістала неформальну назву «ректорський феодализм». Останній сприяє консерватизму всередині ЗВО, узалежнює внутрішні процеси від рішень однієї людини, скорочує простір для їх конструктивної критики, ускладнює іншим співробітникам кар'єрне зростання за критерієм професійних досягнень (складно сподіватися обійняти вищі адміністративні посади в закладі, якщо майже не відбувається ротація осіб, які обіймають ці посади), підвищує корупційні ризики.

Окремі рішення органів влади у період воєнного стану уможливають «обхід» цих норм. Так, способом обійти обмеження щодо обіймання посади керівника відповідного ЗВО не більш як два строки є реорганізація закладу вищої освіти, наслідком якої є утворення «нового» університету з дещо зміненою назвою, який за формальними ознаками є іншою юридичною особою. Керівник «попереднього» університету отримує можливість очолювати «новий» університет упродовж ще двох строків по п'ять років.

У 2022 році відбулися три такі зміни юридичних осіб.

Київський національний торговельно-економічний університет (КНТЕУ) реорганізовано з утворенням Державного торговельно-економічного університету та Одеського торговельно-економічного фахового коледжу⁵³. Особа, яка очолювала КНТЕУ з 1991 року, у 2022 році виграла вибори на посаду ректора новоствореного університету, і у травні 2022 року її призначено на посаду на новий п'ятирічний строк⁵⁴.

Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова реорганізовано з утворенням Українського державного університету імені Михайла Драгоманова⁵⁵. Виконувачем обов'язків ректора «нового» університету призначено особу, яка очолювала

50 Наше інтерв'ю від 04.11.2022.

51 Закон України від 01.07.2014 № 1556-VII «Про вищу освіту», частина третя статті 42.

52 Закон України «Про вищу освіту», частина перша статті 42.

53 Про реорганізацію Київського національного торговельно-економічного університету: розпорядження Кабінету Міністрів України від 06.10.2021 № 1298-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1298-2021-%D1%80#Text>.

54 URL: <https://knute.edu.ua/blog/read/?pid=44087&uk>.

55 Деякі питання утворення та реорганізації закладу вищої освіти: розпорядження Кабінету Міністрів України від 27.08.2022 № 758-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/758-2022-%D1%80#Text>.

«попередній» заклад вищої освіти з 2003 року, причому відповідний наказ Міністерства освіти і науки на офіційних інтернет-ресурсах не розміщено.

Запорізький державний медичний університет і Державний заклад «Запорізька медична академія післядипломної освіти Міністерства охорони здоров'я України» реорганізовано з утворенням Запорізького державного медико-фармацевтичного університету⁵⁶. Виконувачем обов'язків ректора «нового» університету призначено особу, яка очолювала перший з «попередніх» закладів вищої освіти з 2003 року.

Своєю чергою, Закон України «Про вищу освіту» вимагає від засновників університетів оголошувати новий конкурс на посаду керівника ЗВО «не пізніше ніж за два місяці до закінчення строку контракту особи, яка займає цю посаду» і впродовж близько трьох місяців провести такий конкурс⁵⁷.

Дискреційні рішення МОН фактично дозволяють «подовжити» поточний строк перебування керівників тих чи тих ЗВО на посаді. Так, у період з 24 лютого по 1 грудня 2022 року МОН було прийнято рішення щодо виборів керівників 23 ЗВО. Серед них у п'яти закладах вибори призначено в термін, встановлений законом⁵⁸. У 16 ЗВО вибори, згідно з рішенням МОН, мають відбутися упродовж трьох місяців після завершення воєнного стану⁵⁹, хоча закон імовірно не наділяє МОН повноваженням прийняти таке рішення. Пояснити відтермінування виборів у цих закладах виключно міркуваннями безпеки не можна: 12 із 16 ЗВО розташовано в регіонах України, віддалених від активних бойових дій. Ще у двох випадках МОН спочатку призначено вибори керівника на період по завершенні воєнного стану, однак згодом дату виборів перенесено на більш ранній термін⁶⁰.

Зміни фінансування закладів вищої освіти в умовах війни

Фінансування сфери вищої освіти з державного бюджету після початку повномасштабної збройної агресії було секвестровано. Обсяг фінансування за окремими бюджетними програмами, головним розпорядником яких є Міністерство освіти і науки, було зменшено на 10%. Зокрема, за бюджетною програмою 2201160 «Підготовка кадрів закладами вищої освіти та забезпечення діяльності їх баз практики» обсяг фінансування було зменшено на 2,107 млрд грн. В аналогічний спосіб було скорочено фінансування закладів вищої освіти у сфері управління Міністерства охорони здоров'я України.

Проте ця політика є непослідовною: скорочення фінансування не торкнулось деяких інших державних ЗВО. Так, у 2022 році не було зменшено видатки Державного бюджету на бюджетну програму 1001080 «Підготовка кадрів закладами вищої освіти зі специфічними умовами навчання», за якою фінансуються заклади вищої освіти у сфері управління Міністерства внутрішніх справ України. На 2023 рік заплановано збільшити бюджетні видатки за цією програмою (рис. 2.1).

56 Про утворення Запорізького державного медико-фармацевтичного університету: розпорядження Кабінету Міністрів України від 28.10.2022 № 952-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/952-2022-%D1%80#Text>.

57 Закон України від 01.07.2014 № 1556-VII «Про вищу освіту», частина третя статті 42.

58 Накази МОН від 28.02.2022 № 47-к, від 27.05.2022 № 114-к, від 06.06.2022 № 123-к, від 20.09.2022 № 237-к, від 01.12.2022 № 312-к доступні на вебсайті МОН: <https://mon.gov.ua/ua/npa>.

59 Накази МОН від 10.03.2022 № 52-к, від 26.04.2022 № 79-к, від 04.05.2022 № 93-к, від 27.05.2022 № 114-к, від 31.08.2022 № 203-к, від 07.09.2022 № 213-к, від 27.09.2022 № 244-к, від 29.09.2022 № 246-к, від 05.10.2022 № 251-к і 252-к, від 28.10.2022 № 277-к, від 18.11.2022 № 305-к доступні на вебсайті МОН: <https://mon.gov.ua/ua/npa>.

60 Накази МОН від 10.03.2022 № 52-к, від 27.05.2022 № 111-к і № 114-к, від 27.09.2022 № 245-к доступні на вебсайті МОН: <https://mon.gov.ua/ua/npa>.

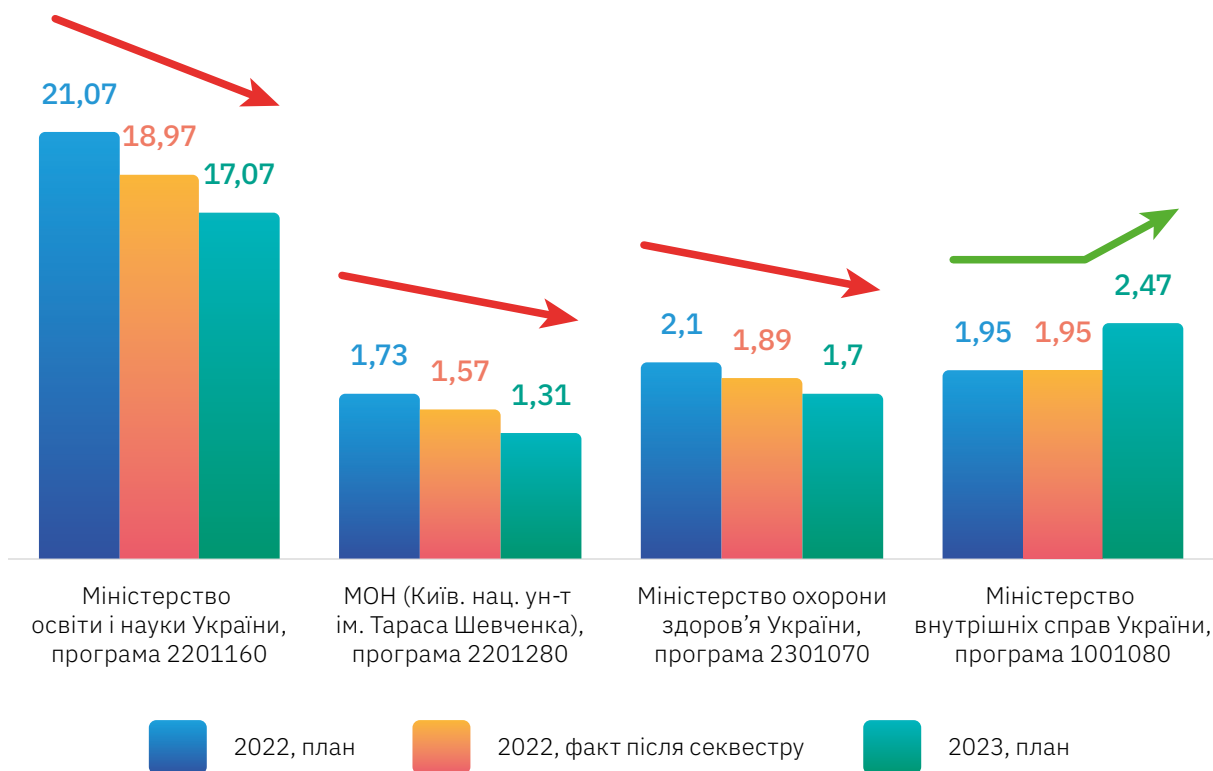

Рис. 2.1. Фінансування закладів вищої освіти за загальним фондом Державного бюджету через різні міністерства у 2022 та 2023 рр., млрд грн⁶¹

З початком війни ми маємо зменшення бюджетів, і затягувати пасок — це нормально під час війни, у тому числі для освіти. Але бездумне затягування ремінців у сфері освіти має негативні наслідки загалом для нашої країни.

Ольга Коваль⁶²

На початку березня 2022 року Уряд зупинив дію актів, якими запроваджено індикативну собівартість підготовки студентів за «контрактом» (за кошти фізичних та юридичних осіб) та Формулу розподілу видатків державного бюджету між закладами вищої освіти⁶³.

61 Укладено за даними додатка № 3 до Закону України від 02.12.2021 № 1928-IX «Про Державний бюджет України на 2022 рік», додатка № 3 до Закону України від 03.11.2022 № 2710-IX «Про Державний бюджет України на 2023 рік», постанови Кабінету Міністрів України від 01.04.2022 № 401 «Про спрямування коштів до резервного фонду державного бюджету».

62 Наше інтерв'ю від 04.11.2022.

63 Про зупинення в 2022 році дії деяких постанов Кабінету Міністрів України: постанова Кабінету Міністрів України від 11.03.2022 № 251. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zupinennya-v-2022-roci-diyi-deyakih-postanov-kabinetu-ministriv-ukrayini-251>.

Індикативна собівартість⁶⁴ — це сума, яка щорічно розраховується уповноваженим органом влади для кожного державного ЗВО. Державні ЗВО не мають права встановити вартість навчання за «контрактом» для своїх вступників на рівні, нижчому за цю суму. Цю політику запроваджено для обмеження демпінгу ЗВО і боротьби з наданням ними освітніх послуг студентам-«контрактникам» за явно заниженою ціною, яка є суттєво меншою за суму, яку цей самий ЗВО одержує з Державного бюджету за підготовку одного студента-«бюджетника» цієї спеціальності. Через скасування у 2022 році вказаної норми заклади вищої освіти мали можливість самостійно визначати вартість навчання за «контрактом» для вступників поточного року.

Формульне фінансування було запроваджено у 2019 році⁶⁵; воно передбачає визначення обсягу фінансування для кожного закладу вищої освіти залежно від певних критеріїв, зокрема кількості студентів, регіональної підтримки, показників наукової діяльності, міжнародного визнання та працевлаштування випускників.

Експерти стверджують, що зупинення формульного фінансування у 2022 році, скоріше за все, було зумовлено саме дефіцитом загального фінансування сфери, а також впливом на прийняття цього рішення з боку ректорів українських університетів. Адже Формула застосовується для розподілу між університетами невеликої частки загального фінансування з державного бюджету. Принцип формульного фінансування полягає в тому, що в поточному році кожен ЗВО гарантовано отримує, скажімо, 95% (або інший відсоток, його визначає МОН) від фінансування попереднього року. Решта 5% суми «збирається» з усіх ЗВО і розподіляється так, що заклади, які демонструють кращі результати діяльності, отримують, наприклад, ще 15% минулорічної суми на додаток до гарантованих 95%, себто разом 110% від фінансування попереднього року, а ЗВО з гіршими показниками діяльності отримують тільки 95% минулорічного бюджету. Після проведення секвестру Державного бюджету з нього зник цей «надлишок», який можна було би перерозподіляти між ЗВО, тому дію формули зупинено. У 2022 і, щонайменше, 2023 роках держава фінансує діяльність ЗВО загалом пропорційно до кількості студентів, що навчаються в цих закладах.

Скасування Формули у 2022 році сталося під впливом Співки ректорів і корелює з жорстким секвестром бюджету. Не є часом Формули такий бюджет, як 2023, коли за Формулою немає що розподіляти. Час Формули повернеться. Найголовніша мета — не спалювати напрацювання і Формулу, бо в майбутньому вона нам буде дуже потрібна. А якщо формульне фінансування зараз стало би елементом спекуляції, що хтось отримав більше, а хтось ні, це при тому що коштів менше, ніж рівень виживання, то це би не пішло на користь ідеї і вищій освіті.

Олег Шаров⁶⁶

64 Деякі питання запровадження індикативної собівартості: постанова Кабінету Міністрів України від 03.03.2020 № 131. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/191-2020-%D0%BF#Text>.

65 Про розподіл видатків державного бюджету між закладами вищої освіти на основі показників їх освітньої, наукової та міжнародної діяльності: постанова Кабінету Міністрів України від 24.12.2019 № 1146. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1146-2019-%D0%BF#Text>.

66 Наше інтерв'ю від 01.11.2022.

Ще одним викликом для українських ЗВО стало те, що через війну значна частина студентів, що навчаються «на контракті», втратила можливість оплачувати своє навчання. Навесні 2022 року найбільш поширеними рішеннями адміністрацій ЗВО щодо таких студентів були відтермінування оплати навчання та примусове надання студентам академічної відпустки (перерви у навчанні). Пізніше, у жовтні 2022 року, Уряд прийняв рішення, що студентів, які навчаються за кошти фізичних та юридичних осіб і живуть в охоплених воєнними діями регіонах, може бути переведено на навчання за кошти державного бюджету⁶⁷. Наприкінці 2022 року на підставі цього рішення переведено на «бюджет» близько 13 тис. студентів⁶⁸.

Підсумовуючи, можна впевнено констатувати, що в складних умовах українські policy makers у сфері вищої освіти більшою мірою впоралися з викликами воєнного стану. Рішення, прийняті після 24 лютого, були оптимальними для системи вищої освіти і мали на меті максимально зберегти систему від можливих суттєвих втрат. Безперечно, якісь рішення могли бути кращими, проте з урахуванням наявних ресурсів та спроможностей і часового обмеження ці рішення зараз сприймаються як найбільш виважені та потрібні. Завдяки злагодженій і мотивованій роботі українських університетів та освітян вдалося зменшити руйнівний вплив на вищу освіту жорстокого російського вторгнення.

67 Порядок переведення на навчання за державним замовленням окремих категорій здобувачів фахової передвищої, вищої освіти, які зараховані до закладів фахової передвищої, вищої освіти до 2021 року включно на місця, що фінансуються за кошти фізичних та/або юридичних осіб, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 28.10.2022 № 1224. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1224-2022-%D0%BF>.

68 URL: <http://osvita.ua/vnz/87994/>.

РОЗДІЛ 3

Втрати української системи вищої освіти через пандемію COVID-19 та війну

Тема освітніх втрат набула особливої актуальності під час вимушеного закриття закладів освіти внаслідок стрімкого поширення захворюваності на COVID-19 навесні 2020 року. Заклади освіти в усьому світі було відправлено на карантин, освітній процес на певний час призупинено, а пізніше переведено в дистанційний формат. Після таких рішень почали з'являтися дослідження щодо визначення їхнього негативного впливу на навчальні досягнення, переважно учнів шкіл. У більшості досліджень ідеться про вимірювання потенційних втрат у знаннях учнів шкіл через запровадження карантинних обмежень.

Під освітніми втратами (*англ.* learning losses або learning gaps) зазвичай мають на увазі «загальну або конкретну втрату знань або навичок через тривалу прогалину чи розрив в освітній програмі учня»⁶⁹. До закриття шкіл у 2020 році вважали, що причинами появи таких втрат є літні канікули, перервана формальна освіта, повернення до навчання після тривалої відсутності на заняттях, навчання у старших класах, тривала відсутність через хворобу, неефективне навчання, неправильно розроблений розклад курсу⁷⁰.

У цьому розділі ми не фокусуємося на визначенні потенційних втрат у знаннях українських студентів, оскільки в Україні, наскільки нам відомо, це питання ще не досліджувалося. Натомість ми спробуємо показати негативні наслідки пандемії для системи української вищої освіти, а також прямі втрати в інфраструктурі та людському капіталі, що виникли внаслідок повномасштабного вторгнення російських військ 24 лютого 2022 року. Наш розділ має дві частини, які висвітлюють якість освіти в умовах пандемії та втрати системи освіти в умовах воєнного стану. У першій частині розглядаються проблеми вищої освіти та нові можливості, пов'язані із запозиченням нового досвіду від іноземних університетів. У другій частині акцент робиться на інфраструктурних та людських втратах системи вищої освіти в Україні, а також визначено проблеми в організації освітнього процесу під час воєнного стану.

Втрати освіти і COVID-19: проблеми та можливості

Навесні 2020 року стрімке поширення коронавірусної хвороби (COVID-19) призвело до кризи у всіх сферах суспільного життя. Безпрецедентні карантинні обмеження було впроваджено у більшості країн світу. Вони стосувалися насамперед свободи пересування людей, вимушеного соціального дистанціювання та носіння масок. Масові заходи, спортивні події, очні конференції, презентації та виставки було скасовано, перенесено на невизначений термін або проведено без присутності відвідувачів. Усі можливі робочі процеси переведено в онлайн-формат.

Сфера освіти також не стала винятком, адже у своєму традиційному форматі передбачала особисту присутність усіх учасників освітнього процесу. Більшість занять було або тимчасово скасовано і замість них запроваджено вимушені канікули, або переведено в дистанційний формат навчання.

69 Learning loss definition. URL: <https://www.lawinsider.com/dictionary/learning-loss>.

70 Learning loss. URL: <https://www.edglossary.org/learning-loss/>.

На основі аналізу опублікованих досліджень щодо наслідків пандемії для вищої освіти можемо виділити такі основні проблеми:

- погіршення якості освітніх послуг;
- фінансово-економічні втрати;
- зниження рівня академічної мобільності та популярності здобуття вищої освіти в іншій країні;
- збільшення розшарування між університетами в різних регіонах світу через нерівномірність впливу національних локдаунів.

Так, в опитуванні 2020 року 34% студентів STEM-спеціальностей у Каліфорнійському політехнічному університеті Помона серед аспектів дистанційного навчання, які зазнали негативного впливу, обрали зниження якості освіти, 22% — відокремленість від очного навчання, 21% стикнулися з труднощами адаптації до «нової нормальності»⁷¹.

Аналізуючи довгострокові проблеми для системи вищої освіти Великої Британії, дослідники дійшли висновку про те, що наслідки можуть стати катастрофічними не лише для освіти, а й для економіки. У 2020 році британські університети попросили уряд виділити додаткові 2,2 млрд фунтів для подолання наслідків пандемії⁷². Це збільшило фінансові витрати для бюджету країни загалом, проте можна також констатувати, що втрати у зарплаті кожного британського студента в майбутньому будуть іще відчутнішими для фінансового та економічного секторів. Фінансування сфери освіти скорочується також через неможливість залучати до свого національного освітнього процесу іноземних студентів. У 2019 році іноземні студенти забезпечили п'яту частину доходу 48 британських ЗВО⁷³.

Академічна мобільність — це ще одна складова освіти, яка постраждала від пандемії, адже через карантинні обмеження міжнародна студентська мобільність і програми обмінів у вищій освіті радикально скоротилися. Пандемія кардинально змінила почуття належності. Університетське життя будується на синергії студентів та викладачів в академічній спільноті університетських кампусів. Порушення почуття належності та цінностей ідентичності університету також вплинуло на урбаністичне середовище, адже міжнародна студентська мобільність містить важливий дипломатичний компонент, який впливає на розвиток міста, де розташовано університет і кампуси⁷⁴.

Міжнародне студентство зазнало чи не найбільшого негативного впливу COVID-19, насамперед через невизначеність, у якій опинилися студенти після введення обмежень (доступ до поїздок, незахищеність житла, тимчасовий статус іммігранта, безробіття тощо), що змусило принаймні частину цієї категорії студентів переглянути очікування щодо майбутнього кар'єрного розвитку. Результати інтерв'ю з 13 міжнародними студентами у провінції Онтаріо, проведених у квітні-червні 2020 року, засвідчили, що міжнародні студенти на початку пандемії опинилися у стані невизначеності, адже отримували та аналізували інформацію про поширення захворювання одночасно із двох джерел —

71 Selco, J., & Habbak, M. (2021). STEM Students' Perceptions on Emergency Online Learning during the COVID-19 Pandemic: Challenges and Successes. *Education Sciences*, 11(12). <https://doi.org/10.3390/educsci11120799>.

72 Ahlburg, D. (2020). Covid-19 and UK Universities. *The Political Quarterly*. <https://doi.org/10.1111/1467-923X.12867>.

73 Якою буде вища освіта після COVID-19? У США та Британії університети несуть багатомільйонні збитки. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/vyshcha-osvita-pislia-koronavirusu/30655858.html>.

74 Yildirim, S., Bostancı, S., Yildirim, D., & Erdoğan, F. (2021). Rethinking mobility of international university students during COVID-19 pandemic. *Higher Education Evaluation and Development*, 15(2), 98–113. <https://doi.org/10.1108/HEED-01-2021-0014>.

країни, звідки вони приїхали, та приймаючої сторони. Тому найбільшою дилемою для опитаних студентів став вибір — поїхати чи залишитися в Канаді⁷⁵.

Як наслідок, можна констатувати, що пандемія нерівномірно вплинула на всіх учасників освітнього процесу у вищій освіті. Наприклад, COVID-19 справив негативний ефект на наукову і навчальну продуктивність жінок, молодих науковців, їхню мотивацію до проведення нових досліджень. Хоча, з іншого боку, академічна кар'єра — це довготривалий процес, який не завжди визначається короткостроковими труднощами⁷⁶.

Наведені проблеми вищої освіти, спричинені пандемією, не лише стали викликом для університетів та національних освітніх систем, але й спровокували масштабні трансформації. Дослідники сходяться на думці, що головним завданням університетів у постковідний період стане пошук власного місця на тлі кліматичних, економічних та соціальних викликів, стрімкої цифровізації та геополітичної нестабільності. Для того щоб із наявної кризи університети вийшли сильнішими, у стратегічній перспективі вони мають стати відкритими, трансформаційними і транснаціональними інституціями, що будуватимуть партнерські відносини з широким колом акторів на місцевому та міжнародному рівнях, а їхня природа і структура стануть гібридними, тобто такими, де фізичні та віртуальні простори вдало поєднуюватимуться в цілісне навчальне та дослідницьке середовище⁷⁷.

У зв'язку із запровадженням дистанційного навчання перед закладами вищої освіти постали виклики щодо підтримки якості навчання, запровадження електронного оцінювання (е-оцінювання), отримання доступу до інструментів та обладнання (застосунків, онлайн-платформ), а також забезпечення приватності й захисту персональних даних усіх учасників освітнього процесу в нових умовах.

Я противник суцільної онлайн-освіти. Є елементи [навчання], які не можна перевести в онлайн без втрати якості. Окремі заклади і окремі програми дуже втратили в тих випадках, коли вони повністю перейшли на онлайн. Це стосується і COVID-19, і війни.

Микита Андрєєв⁷⁸

У відповідь на ці виклики адміністрації університетів збільшили IT-підтримку як студентів, так і своїх співробітників. Конференції та заняття перевели в онлайн-формат за допомогою відповідного програмного забезпечення і запровадили гнучкість усіх процедур університетського життя, що врешті-решт має привести до повністю електронної системи або навчання за допомогою технологій (technology-enhanced learning⁷⁹), а також гнучкості в реалізації дослідницьких проєктів⁸⁰.

75 Hari, A., Nardon, L., & Zhang, H. (2023). A transnational lens into international student experiences of the COVID-19 pandemic. *Global Networks*, 23(1), 14–30. <https://doi.org/10.1111/glob.12332>.

76 A conversation on the effects of the COVID-19 pandemic on junior researchers' careers with funders and university leaders. *Nature Communications*, 12, 2096 (2021). <https://doi.org/10.1038/s41467-021-22040-3>.

77 Thomas Jørgensen and Anna-Lena Claeys-Kulik. What does the future hold for Europe's universities? URL: <https://www.universityworldnews.com/post.php?story=20210204091600372>.

78 Наше інтерв'ю від 04.11.2022.

79 Skulmowski, A, Rey, GD. COVID-19 as an accelerator for digitalization at a German university: Establishing hybrid campuses in times of crisis. *Hum Behav & Emerg Tech*. 2020; 2: 212–216. <https://doi.org/10.1002/hbe2.201>.

Наприклад, адміністрація Чеського технічного університету для своїх студентів створила спеціальну онлайн-платформу «Домашня лабораторія» (“Home lab”), яка, на переконання викладачів цього ЗВО, чудово підходить для дистанційного навчання⁸¹.

Досвід електронного оцінювання студентів індійських університетів засвідчив, що запровадження такого типу оцінки засвоєних знань, умінь і навичок має позитивний ефект⁸².

Збільшення використання дистанційних методів навчання та запровадження е-оцінювання у ЗВО наштовхнули науковців на думку про те, що вища освіта рухається до змішаного навчання з (напів)кіберуніверситетами (Cyber University), які реалізовуватимуть освітній процес із частковим використанням онлайн-можливостей⁸³. Незважаючи на це, університетські кампуси й надалі будуть важливими як місця соціальної взаємодії та діалогу⁸⁴.

Адміністрації університетів повинні адаптувати доступні онлайнів та гібридні освітні методи (програми) до довготривалої перспективи⁸⁵. Крім того, вони повинні звертати більшу увагу на соціальне та емоційне благополуччя студентів, викладачів та своїх співробітників, а також на розвиток почуття належності до спільноти⁸⁶. Автори дослідження, які опитали більше двох сотень студентів освітньої програми дитинства та початкової освіти Університету Хаена в Іспанії, радять університетам проводити спеціальні дослідження серед студентів щодо визначення рівня сприйняття стресу та задоволеності життям⁸⁷. Також при плануванні освітнього процесу ЗВО повинні більше уваги приділяти стійкості, розробці надійних і розподілених систем навчання, які є менш централізованими⁸⁸.

Загалом представники Асоціації європейських університетів (EUA) аргументують, що Європі потрібні сильні, автономні та підзвітні університети, здатні діяти стратегічно і прагнути до постійного вдосконалення. Їхніми важливими рисами мають стати: стійкість, інтердисциплінарність, різноманітність і соціальна згуртованість. Базовою рамкою для таких змін мають слугувати інституційна автономія та академічна свобода⁸⁹.

80 A conversation on the effects of the COVID-19 pandemic on junior researchers' careers with funders and university leaders. *Nature Communications*, 12, 2096 (2021). <https://doi.org/10.1038/s41467-021-22040-3>.

81 Svatos, J., Holub, J., Fischer, J., & Sobotka, J. (2021). Online teaching at CTU in Prague aka university under COVID restrictions. *Measurement: Sensors*, 18, 100121–100121. <https://doi.org/10.1016/j.measen.2021.100121>.

82 Kundu, A. and Bej, T. (2021). «Experiencing e-assessment during COVID-19: an analysis of Indian students' perception». *Higher Education Evaluation and Development*, Vol. 15 No. 2, pp. 114–134. <https://doi.org/10.1108/HEED-03-2021-0032>.

83 Carus, A.C. (2020). Network Education and Blended Learning: Cyber University concept and Higher Education post COVID-19 Pandemic. *Research, Society and Development*. <https://doi.org/10.33448/rsd-v9i10.9340>.

84 (2021). Universities without walls a vision for 2030. <https://eua.eu/downloads/publications/universities%20without%20walls%20%20a%20vision%20for%202030.pdf>.

85 Yıldırım, S., Bostancı, S., Yıldırım, D., & Erdoğan, F. (2021). Rethinking mobility of international university students during COVID-19 pandemic. *Higher Education Evaluation and Development*, 15(2), 98–113. <https://doi.org/10.1108/HEED-01-2021-0014>.

86 Selco, J., & Habbak, M. (2021). STEM Students' Perceptions on Emergency Online Learning during the COVID-19 Pandemic: Challenges and Successes. *Education Sciences*, 11(12). <https://doi.org/10.3390/educsci11120799>.

87 Ocaña-Moral, María Teresa, Óscar Gavín-Chocano, Eufrasio Pérez-Navío, and María del Carmen Martínez-Serrano. 2021. «Relationship among Perceived Stress, Life Satisfaction and Academic Performance of Education Sciences Students of the University of Jaén after the COVID-19 Pandemic». *Education Sciences*, 11, no. 12: 802. <https://doi.org/10.3390/educsci11120802>.

88 Lewin, K.M. Contingent reflections on coronavirus and priorities for educational planning and development. *Prospects*, 49, 17–24 (2020). <https://doi.org/10.1007/s11125-020-09480-3>.

89 What does the future hold for Europe's universities? <https://www.universityworldnews.com/post.php?story=20210204091600372>.

Презентуючи проєкт стратегії для університетів на онлайн-конференції Асоціації європейських університетів, Полін Руш (Pauline Rouch), голова кабінету Єврокомісарки Марії Габріель (Mariya Gabriel), зазначила, що в постпандемічний період університети повинні стати ключовими інструментами для відновлення усіх сфер суспільного життя⁹⁰.

Розробники проєкту стратегії розвитку європейської вищої освіти передбачають, що відновлення можливе через досягнення чотирьох ключових цілей:

1. посилення університетського європейського виміру через збільшення кількості університетських альянсів, надання легального статусу цим альянсам та створення єдиного європейського диплома;
2. виконання університетами місії носія європейських цінностей;
3. визнання ролі університетів у «зеленому» та цифровому переходах через співпрацю з бізнес-сектором, створення програм, що нададуть компетентності, які потрібні дослідникам і студентам у стратегічних напрямках, наприклад, у кібербезпеці та штучному інтелекті;
4. посилення ролі [європейських] університетів за межами ЄС та на глобальному рівні.

На думку ректора Університету Рамона Люлла в Барселоні Хосепа М. Гарреля (Josep M. Garrell), відновлення та побудова стійкості вищої освіти у постпандемічний період мають відбутися з урахуванням модернізації, диджиталізації та навчання впродовж життя з прив'язкою до працівника, роботодавця та компетентностей⁹¹.

Генеральний секретар Німецької конференції ректорів Єнс Петер Гаул (Jens Peter Gaul) пропонує, щоб у загальноєвропейській стратегії дослідницька мережа відіграла більшу роль. На його переконання, важливо розвивати не лише технологічні напрями навчання, а й гуманітарний напрям, а також уникати спрощеної парадигми змін⁹².

Отже, можна констатувати, що поряд із проблемами, які постали перед глобальною системою вищої освіти через пандемію, оприлюднені нещодавні дослідження виявляють і цілу низку можливостей, які вже після запровадження в деяких інституціях засвідчують свою ефективність у подоланні наслідків пандемії, зокрема щодо втрат у якості навчання.

Українські ЗВО під час пандемії

Для українських ЗВО пандемія також стала випробуванням, особливо в питаннях організації дистанційного навчання і забезпечення якості освітнього процесу. На основі результатів опитувань студентів та викладачів через Google Forms у національних університетах України з інтервалом у сім місяців у 2020–2021 роках Наталя Мосьпан зробила висновок, що для викладачів дистанційне навчання на початку пандемії у березні 2020 року стало справжнім викликом⁹³.

90 The european strategy for universities and system-level reforms: Quo vadis?
URL: https://www.youtube.com/watch?v=1XXk5R_wdUw?t=2412.

91 The european strategy for universities and system-level reforms: Quo vadis?
URL: https://www.youtube.com/watch?v=1XXk5R_wdUw?t=6451.

92 Ibid.

93 Мосьпан, Н. (2021). Трансформація національної вищої освіти під час пандемії COVID-19 очима студентів та викладачів. Освітологічний дискурс, 35(4), 141–153. URL: <https://doi.org/10.28925/2312-5829.2021.49>.

Найбільший виклик — це початок пандемії, коли заборонили студентам заходити до приміщень ЗВО, тоді дійсно були втрати, оскільки потрібен був час, щоб прилаштувалися до нових умов. Далі вже було простіше, коли частково налагодили ресурси дистанційного навчання.

Володимир Бахрушин⁹⁴

Опитування, проведені Державною службою якості освіти наприкінці 2019/2020 та у 2020/2021 навчальних роках, свідчать, що ставлення викладачів та студентів до дистанційного формату з весни 2020 року почало змінюватися. Відповідно до результатів опитування восени 2020 року, респонденти визнали якість надання освітніх послуг закладами вищої освіти у порівнянні з попереднім періодом дистанційного навчання такою, що покращилася, — 61,2% опитаних, не змінилася — 26,3%, погіршилася — 12,5%. Цікаво, що 70,7% учасників опитування з числа керівників ЗВО вважають, що якість освітньої послуги, яку надають їхні заклади, значно зросла порівняно з попереднім навчальним роком. З цією думкою погодилося 57% студентів та 66,3% науково-педагогічних працівників⁹⁵. Опитування, проведене навесні 2021 року, засвідчило зростання всіх показників, а майже 90% керівників ЗВО вказали, що якість освітніх послуг покращилася⁹⁶.

Однак опитування, які проводилися в Україні, не можуть дати чіткої відповіді щодо оцінки ймовірних втрат у якості освіти. Можна припустити, що вони не є такими вагомими, як у закладах середньої освіти⁹⁷, проте ігнорувати їхнє існування не потрібно. Наприклад, дистанційні заняття, які стали справжньою панацеєю для продовження освітнього процесу після запровадження локдаунів, не було адаптовано до нового формату, і вони й надалі проводилися у традиційному для очного навчання форматі. Мається на увазі начитка лекцій, заняття тривалістю 1,5 години, а інколи й кілька лекційних занять підряд, що виснажувало всіх учасників освітнього процесу і не враховувало наявних напрацювань та рекомендацій щодо дистанційного формату. Існували проблеми також із проведенням лабораторних занять⁹⁸.

Відповідно, можемо стверджувати, що українські ЗВО лише частково адаптувалися до навчання в умовах запровадження загальнонаціонального або місцевого локдаунів. З одного боку, навчання продовжувалося у дистанційному форматі, курси та освітній процес було переведено у хмарне середовище, збільшилося використання різних цифрових навчальних інструментів. З іншого боку, «в усій системі вищої освіти України під час «ковідних» навчальних років не відбулося повноцінного та системного переходу до дистанційного навчання як «нової нормальності» (new normal), натомість більшість сподівалася, що зі зняттям карантинних обмежень навчання повернеться до

94 Наше інтерв'ю від 10.11.2022.

95 URL: <https://sqe.gov.ua/wp-content/uploads/2021/07/2020-Prezentaciya-monitoring-Vishha-osvita.pptx-1.jpg>.

96 Аналітична довідка щодо тенденцій організації дистанційного навчання у закладах фахової передвищої та вищої освіти в умовах карантину у 2020/2021 навчальному році (за результатами онлайн-анкетування учасників освітнього процесу). URL: https://sqe.gov.ua/wp-content/uploads/2021/05/ANALITICHNA_DOVIDKA_Opituвання_FPO_ZVO_DSYAO_05.2021.pdf.

97 На думку аналітиків McKinsey&Company, пандемія суттєво вплинула на успішність учнів, а також на їхнє психічне здоров'я, а якість дистанційного та гібридного навчання відрізняється залежно від економічного розвитку країни. У середньому глобально учні відстають на вісім місяців від своїх однолітків у попередні роки. Більше див.: <https://www.mckinsey.com/industries/education/our-insights/how-covid-19-caused-a-global-learning-crisis>.

98 Наше інтерв'ю з Володимиром Бахрушиним від 10.11.2022.

«business as usual». І тут маємо не лише проблеми фінансування, браку технічних ресурсів, доступу до ліцензованого програмного забезпечення, а й адаптації навчальних курсів до дистанційного формату, недостатньої обізнаності викладачів із методиками ефективного викладання саме в дистанційному форматі, а тому і вкрай обмеженого застосування цих методик»⁹⁹.

Втрати системи вищої освіти через війну

Повномасштабне вторгнення російських військ 24 лютого 2022 року в Україну завдало ще більшого удару українській системі вищої освіти порівняно з роками дії карантинних обмежень. Руйнування інфраструктури ЗВО, проблема людського капіталу, а також відновлення освітнього процесу в умовах воєнного стану стали справжніми викликами. Згадана вище часткова адаптація українських ЗВО до освітнього процесу в умовах карантинних обмежень надала корисного досвіду для відновлення навчання. Саме навички, набуті під час пандемії, навіть за умови руйнування інфраструктури закладів, допомогли продовжити їхню діяльність в умовах війни.

За оцінками експертів, сума збитків, завданих російськими військами інфраструктурі нашої країни, становить майже 136 млрд доларів США, з яких 8,2 млрд, або 6%, — це збитки, завдані українській освітній інфраструктурі¹⁰⁰. Станом на 300-ий день повномасштабної війни в Україні загалом зруйновано 361 заклад освіти і ще 2 556 пошкоджено.

За даними ресурсу «Освіта під загрозою» можна зробити висновок, що найбільше зруйновано закладів вищої та фахової передвищої освіти у Запорізькій та Донецькій областях, а пошкоджено — у Харківській області¹⁰¹ (рис. 3.1).

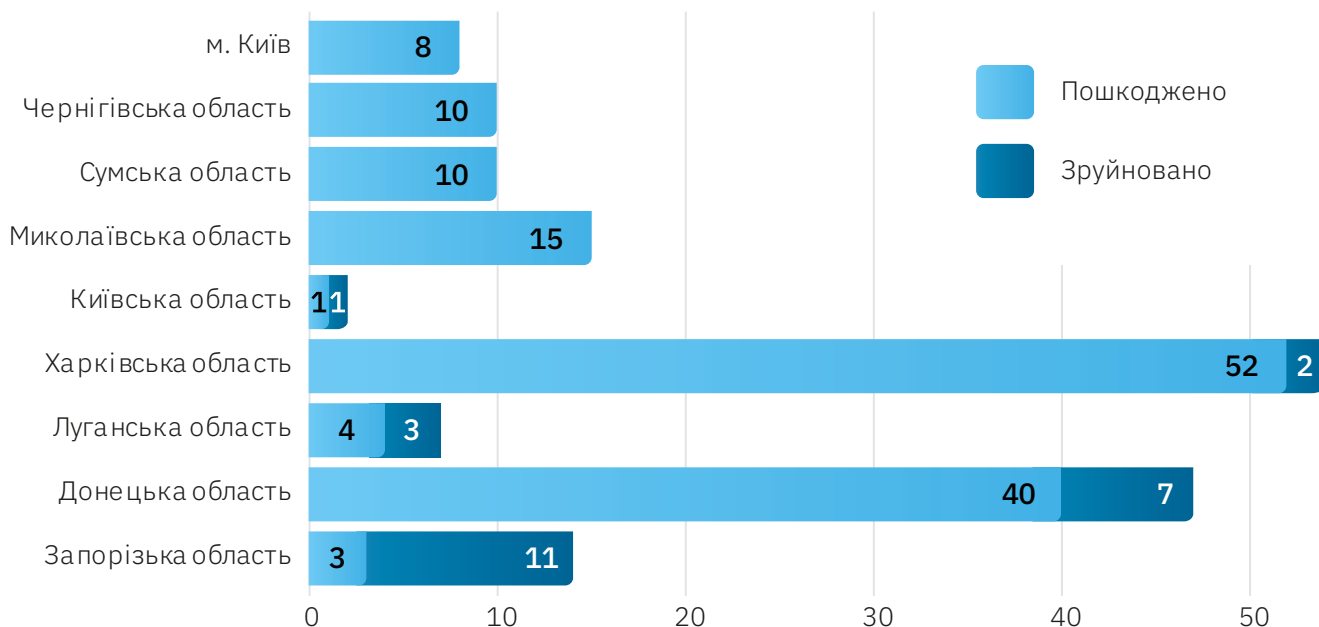

Рис. 3.1. Зруйновані та пошкоджені ЗВО та ЗФПО станом на 300-ий день повномасштабної війни, за даними ресурсу «Освіта під загрозою»

99 У чужих стінах: як долають проблеми переміщені університети.

URL: <https://voxukraine.org/u-chuzhyh-stinah-yak-dolayut-problemy-peremishheni-universytety/>.

100 На листопад 2022 року загальна сума збитків, завданих інфраструктурі України, складає майже \$136 млрд. URL: <https://kse.ua/ua/about-the-school/news/na-listopad-2022-roku-zagalna-suma-zbitkiv-zavdana-infrastrukturi-ukrayini-skladaye-mayzhe-136-mlrd/>.

101 URL: <https://saveschools.in.ua/>.

Важливо зазначити, що знищення та пошкодження освітньої інфраструктури відбувається системно незалежно від зони активних бойових дій. На початку вторгнення (у березні 2022 року), намагаючись захопити українські міста, росіяни ракетними ударами зруйнували будівлю факультету економіки Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна¹⁰². У середині літа понад десяток ракет влучило в будівлю Національного університету імені В. О. Сухомлинського і Національного університету кораблебудування в Миколаєві. Удари призвели до значних руйнувань фасаду, стін, даху та навчальних кабінетів¹⁰³. Восени, коли посилювалися обстріли енергетичної інфраструктури Києва, ракети, які влучили у перехрестя вулиць Володимирської та бульвару Тараса Шевченка, а також у парк Шевченка, пошкодили головний корпус Київського національного університету імені Тараса Шевченка та будівлі Міністерства освіти і науки України¹⁰⁴. 31 грудня внаслідок чергової ракетної атаки значних пошкоджень зазнали будівлі Виставкового кампусу Київського національного університету імені Тараса Шевченка¹⁰⁵.

Більше 6 млн осіб вимушено покинули територію України через воєнні дії. Станом на кінець вересня 2022 року 4,18 млн осіб зареєструвалися у країнах Європи для тимчасового захисту або в аналогічних національних схемах¹⁰⁶. Понад 8 млн осіб стали внутрішньо переміщеними особами. Значна частина залишилася на тимчасово окупованих територіях. Загалом війна призвела до масштабних переміщень населення, що, без сумніву, вплинуло на українську систему вищої освіти, зокрема надання освітніх послуг. За доступними даними, 665 тисяч студентів та учнів шкіл (16% від загальної кількості) та 25 тисяч освітян (6% від загальної кількості) покинули територію України¹⁰⁷.

Війна прямо вплинула на три категорії представників системи вищої освіти: на студентів, викладачів та персонал ЗВО. Цей вплив відрізняється залежно від місця їхнього перебування та ситуації, в якій вони опинилися: залишилися в Україні, виїхали за кордон чи залишилися на тимчасово окупованих територіях.

Згідно з онлайн-опитуванням студентів, викладачів та персоналу українських ЗВО, які залишилися в Україні, 97,8% респондентів відзначили погіршення свого психоемоційного стану зі скаргами на депресію (84,3%), виснаження (86,7%), самотність (51,8%), нервозність (84,4%) та гнів (76,9%). Студенти більше, ніж персонал, повідомляли в опитуванні про виснаження, почуття самотності, нервозності та гніву, а жінки частіше, ніж чоловіки, вказували на депресію, виснаження, самотність та нервозність¹⁰⁸. Автори дослідження зазначають, що ті респонденти, які скаржаться на погіршення психоемоційного стану, мають вищий рівень страху, вигорання та почуття самотності, а також нижчий рівень стійкості¹⁰⁹.

102 Як виглядає зруйнований під час війни університет у Харкові. URL: <https://kharkov.comments.ua/ua/news/war/2022/10819-yak-viglyadae-zruynovaniy-pid-chas-viyni-universitet-u-harkovi-foto.html>.

103 Зруйновані будівлі миколаївських університетів. Що відомо. URL: <https://suspilne.media/260977-zruynovani-budivli-mikolaivskih-universitetiv-so-vidomo/>.

104 Найбільший виш країни постраждав від ракетного обстрілу: як оговтується КНУ імені Тараса Шевченка. URL: <https://zn.ua/ukr/UKRAINE/najbilshij-vish-krajini-postrazhdav-vid-raketnoho-obstrilu-jak-ohovtujetsja-knu-imeni-tarasa-shevchenka.html>.

105 Шевченків університет потребує допомоги. URL: <https://knu.ua/news/12574>.

106 Програми для українських біженців у країнах ЄС та Великій Британії: як вони змінилися з лютого. URL: <https://thepage.ua/ua/politics/programi-ta-dopomoga-dlya-bizhenciv-z-ukrayini-u-yevropi-na-kinec-2022-2023-rik>.

107 Education: Impact of the War in Ukraine. URL: https://reliefweb.int/attachments/049e4189-c707-43dc-be5e-f1c95094885b/education_-_impact_of_the_war_in_ukraine.pdf.

108 Anton Kurapov, Valentyna Pavlenko, Alexander Drozdov, Valentyna Bezliudna, Alexander Reznik & Richard Isralowitz (2022). Toward an Understanding of the Russian-Ukrainian War Impact on University Students and Personnel. <https://doi.org/10.1080/15325024.2022.2084838>.

109 Там само.

Інше дослідження, яке охопило викладачів та персоналу факультету лінгвістики Київського політехнічного університету імені Ігоря Сікорського, підтверджує наведені вище результати. Понад 50% опитаних зазначили депресію та інші психологічні труднощі як чинники, що найбільше вплинули на їхню професійну діяльність. Серед запропонованих пріоритетів у перші місяці війни викладачі та працівники 53% обрали «Вжити та залишатися в безпеці», 29% — «Підтримувати студентів, колег та інших», 10% — «Психічне здоров'я»¹¹⁰.

Опитування, яке наприкінці весни 2022 року проводила наша команда серед студентів та викладачів декількох українських ЗВО, показало тенденцію більш оптимістичної оцінки власного стану здоров'я викладачами, ніж студентами. Попри це, умови проживання щонайменше половини респондентів не були комфортними та/або безпечними. Доступ до інтернету у переважній більшості студентів та викладачів був нестабільним, що означало високу складність організації освітнього процесу із застосуванням дистанційних технологій¹¹¹.

Для респондентів, що перебували за межами України, найбільш типовими проблемами були мовний бар'єр та нестача коштів. Двоє викладачів назвали проблемою доступ до медичних послуг, а один викладач — пошук житла¹¹².

Студенти, що перебувають за кордоном, серед основних проблем найчастіше згадують: фінансові труднощі, мовний бар'єр, проблему пошуку роботи, нестабільний мобільний та інтернет-зв'язок, доступ до медичних послуг, проблеми з пошуком житла та його оплатою, психологічні проблеми¹¹³.

78% респондентів опитування, проведеного серед біженців з України до сусідніх країн, повідомили, що їм довелося розлучитися з найближчими родичами. Своєю основною потребою вони назвали пошук місця для проживання та працевлаштування¹¹⁴. Лише 11% опитаних зазначили, що вони працюють у сфері освіти, тому вказане відображає радше загальний тренд, аніж специфіку та потреби українських освітян за кордоном. До зазначеного варто додати малу мобільність українців до війни, необхідність звикати до нової країни, вивчати її мову та культуру, що створює додатковий психологічний тиск. Однак однозначним залишається той факт, що вони перебувають під дією зовсім інших чинників, ніж ті їхні колеги, котрі залишилися в Україні.

У кардинально іншій ситуації опинилися студенти, викладачі та працівники ЗВО, які перебувають на тимчасово окупованій території. На них діють усі негативні психоемоційні чинники, що й на колег, які перебувають на підконтрольній території України. Крім того, представники окупаційної адміністрації чинили на таких освітян додатковий тиск, примушуючи переходити до новоутворених псевдозакладів освіти і запроваджувати викладання російською мовою. Ті, хто намагався дистанційно продовжувати працювати в українських ЗВО, не мали змоги робити це повноцінно через проблеми зі зв'язком. Інколи російські силовики цілеспрямовано шукали таких осіб задля унеможливлення їхньої подальшої діяльності в українському ЗВО або для схилення на свій бік. Для них та членів їхніх сімей було ускладнено виїзд із тимчасово окупованих територій, їх змушували проходити численні перевірки. Такий стан справ ставив під загрозу не лише

110 Yuliana Lavrysh, Iryna Lytovchenko, Valentyna Lukianenko, Tetiana Golub (2022). Teaching during the wartime: Experience from Ukraine. <https://doi.org/10.1080/00131857.2022.2098714>.

111 Організація освітнього процесу в Херсонському державному університеті в умовах воєнного стану: проблеми і пропозиції за результатами анкетування викладачів та студентів. URL: <https://tinyurl.com/4u6f3sfj>. С.3–5.

112 Там само.

113 Там само.

114 Displacement patterns, protection risks and needs of refugees from Ukraine. Regional protection analysis. URL: <https://tinyurl.com/5c4nhp2e>. P. 3, 5, 16.

психічний стан, але й їхню безпеку. Відомо також про факти викрадення керівників ЗВО. Наприклад, незаконно викрали і тривалий час утримували проректора Херсонського державного університету Максима Вінника¹¹⁵.

Освітній процес в українських ЗВО почав відновлюватися з середини березня в дистанційному або змішаному форматах. Війна безпосередньо торкнулася усіх українських ЗВО незалежно від їхнього місцезнаходження.

Головні зусилля були спрямовані на організацію освітнього процесу в умовах воєнного стану, створення безпечних умов, збереження академічної культури та якості освіти, а також реагування на події, пов'язані з військовими діями. Мається на увазі питання переміщення людей, інституцій, організація прийому внутрішньо переміщених осіб, надання гуманітарної допомоги та волонтерство.

Олег Шаров¹¹⁶

Можемо виокремити принаймні декілька проблем, пов'язаних із організацією освітнього процесу в українських ЗВО. По-перше, завершення 2021/2022 навчального року. Безперечно, головний здобуток — це те, що вдалося забезпечити безперервність освітнього процесу, незважаючи на надзвичайно складні умови і паузу в декілька тижнів. Тут варто також зазначити, що ця пауза тривала по-різному для різних закладів. Особливо вона затягнулася для переміщених та зруйнованих університетів. Відповідно, закінчення навчального року відбувалося в інтенсифікованому режимі, що зумовило додаткове навантаження на студентів, викладачів та адміністрацію ЗВО, а особливо — на студентів випускних курсів, які до завершення навчального року мали також скласти кваліфікаційні іспити і захистити дипломні роботи.

По-друге, це мотивація навчати і навчатися в умовах постійної невизначеності, нестабільного психоемоційного стану і частих сповіщень про повітряну тривогу, а для деяких учасників освітнього процесу, які продовжували перебувати в зоні активних воєнних дій, — обстрілів. Більшість опитаних у червні-липні студентів українських ЗВО зазначили, що їм стало важче зосередитися на навчанні, ніж до початку повномасштабної війни. Водночас більшість респондентів не погодилися з твердженням, що після початку повномасштабної війни вони втратили інтерес до навчання¹¹⁷. Для викладачів та персоналу ЗВО головними мотиваційними чинниками стали студенти (40%), почуття обов'язку та відповідальності (24%) та віра в перемогу України (18%)¹¹⁸.

По-третє, це потенційні втрати в якості освітнього процесу. Як ми вже наголошували раніше, упродовж періоду дії карантинних обмежень не вдалося скрізь запровадити якісне дистанційне навчання¹¹⁹.

115 Проректора Херсонського державного університету звільнили з російського полону. URL: <https://www.unian.ua/society/prorektora-hersonskogo-derzhavnogo-universitetu-zvilnili-z-rosiyskogo-polonu-novini-ukrajini-11876229.html>.

116 Наше інтерв'ю від 01.11.2022.

117 Вища освіта в умовах війни очима студентів. С. 11, 13.

118 Yuliana Lavrysh, Iryna Lytovchenko, Valentyna Lukianenko, Tetiana Golub (2022). Teaching during the wartime: Experience from Ukraine. <https://doi.org/10.1080/00131857.2022.2098714>.

119 Наше інтерв'ю з Микитою Андреевим від 04.11.2022.

47% опитаних студентів зазначили, що якість освіти на їхній освітній програмі не змінилася, а 38% відповіли, що трохи погіршилася¹²⁰. Тому безперечно, що втрати, які накопичилися під час пандемії, з початком війни лише збільшилися.

Іншим аспектом втрат в якості вищої освіти в Україні є повноцінний доступ до навчання. І тут можемо констатувати певну відмінність між завершенням 2021/2022 навчального року та новим 2022/2023 навчальним роком. Якщо навесні найбільшим викликом було створення безпечних умов, то восени перебої з електропостачанням, стабільним доступом до мережі Інтернет та опаленням призвели до ще більшої кризи дистанційного навчання в Україні. Студенти, викладачі та персонал українських університетів у новому навчальному семестрі повинні були також бути максимально вмотивованими та ефективними у певні проміжки часу, коли в їхніх домівках або корпусах були електрика та доступ до інтернету.

До цього варто додати, що більшість українських ЗВО, як і в період пандемії, лише частково адаптували свій освітній процес до дистанційного формату. Не відбулася зміна форматів занять, оцінювання, розкладу тощо¹²¹. Хоча студенти відзначають зацікавленість викладачів у викладанні, вони, проте, констатують, що більшість із них не змінили критеріїв оцінювання, не змінили формату навчання з урахуванням нової ситуації чи недостатньо адаптували зміст своїх курсів та типи завдань¹²².

Війна і пандемія також посилили розшарування між українськими ЗВО залежно від можливостей та рівня сприйняття змін. Воно простежується не лише в рівні цифровізації процесів та наявності обладнання, але й у заходах щодо інтернаціоналізації. Таке розшарування існує і всередині закладів — серед структурних підрозділів та кафедр¹²³. Це негативна тенденція, адже вона посилює розрив між умовно «сильними» адаптованими інституціями та «слабкими», з меншими ресурсами.

Важливо, що українські ЗВО змогли завершити 2021/2022 навчальний рік, провести влітку вступну кампанію та розпочати новий. Але варто не ігнорувати проблеми в цьому напрямі, які виникли ще під час дії карантинних обмежень і які війна лише посилила. Насамперед це необхідність повноцінної організації дистанційного навчання в синхронному та асинхронному режимах із адаптацією викладацьких курсів, системи оцінювання та методів викладання.

У підсумку можемо говорити, що попри загрозливі тенденції (руйнування інфраструктури, втрати студентів та персоналу, проблеми в організації освітнього процесу), українські ЗВО продовжують функціонувати і надавати освітні послуги. Як і у випадку з пандемією, у системи вищої освіти України є чудова можливість вийти з цієї кризи сильнішою, пристосованою до нових умов та врешті-решт реформованою.

120 Вища освіта в умовах війни очима студентів. С. 19.

121 Наше інтерв'ю з Володимиром Бахрушиним від 10.11.2022.

122 Вища освіта в умовах війни очима студентів. С. 20–21.

123 Наше інтерв'ю з Володимиром Бахрушиним від 10.11.2022.

РОЗДІЛ 4

Міжнародний вимір функціонування вищої освіти в умовах війни

Реакція міжнародної спільноти на початок повномасштабного вторгнення рф в Україну

Повномасштабне вторгнення російських військ на територію України вранці 24 лютого 2022 року не лише прямо вплинуло на систему вищої освіти України, але й спровокувало масштабні зрушення у національних системах ЄС та решти цивілізованого світу. З перших днів повномасштабної війни українські університети буквально опинилися під російськими обстрілами. Станом на середину літа 2022 року, за підрахунками аналітиків Київської школи економіки, росіяни повністю зруйнували чотири заклади вищої освіти (ЗВО) та пошкодили ще майже півсотню. Цифри можуть здатися на перший погляд не такими і значними порівняно з руйнуваннями українських шкіл та дитячих садків, однак у відсотковому вимірі майже 20% ЗВО та закладів фахової передвищої освіти було зруйновано або вони зазнали руйнувань¹²⁴. За даними Державної служби статистики України, у 2021 році в Україні нараховувалися 281 заклад з числа університетів, інститутів, академій та 234 коледжі державної форми власності. У ЗВО навчалися 964,5 тис. студентів, переважна більшість яких здобували освітню кваліфікацію бакалавра та магістра. Ще 25,6 тис. здобували ступінь доктора філософії. В українських ЗВО працювали 135,2 тис. працівників та навчалися 67,3 тис. іноземних студентів¹²⁵. За підрахунками ООН, станом на восьмий місяць повномасштабної війни (жовтень 2022 року) в інших європейських країнах перебуває 7,6 млн українських біженців, з яких 4,2 млн зареєструвалися для отримання тимчасового прихистку або беруть участь у національних планах допомоги українцям¹²⁶. Загалом вторгнення рф в Україну 24 лютого 2022 року спровокувало одне з найчисельніших переміщень осіб в історії — майже 14 млн осіб змушені були покинути свої домівки внаслідок воєнних дій.

Національні органи влади у сфері освіти та університети слідом за політичними заявами урядів своїх країн засудили російську агресію проти України та висловили готовність надати всеосяжну підтримку освітянській спільноті України. Подальше запровадження декількох пакетів санкцій, заборона польотів європейських авіакомпаній до росії, застосування обмежень у сфері банківських розрахунків спровокували розрив зв'язків з росією і у сфері вищої освіти.

На рівні окремих університетів та громадських об'єднань реакція на початок повномасштабної війни на Європейському континенті проявилася у формі організації акцій солідарності, публікації заяв із засудженням дій агресора та розриву контактів з російською університетською спільнотою. Міністерство закордонних справ Німеччини¹²⁷ та міністри освіти Польщі, Литви, Латвії та Естонії¹²⁸ рекомендували своїм університетам заморозити на індивідуальному рівні академічну співпрацю з російськими державними та бізнесовими інституціями, щоб німецькі дослідницькі фонди більше не могли

124 URL: <https://voxukraine.org/operativna-otsinka-vtrat-aktyviv-sektoru-osvity-ukrayiny-u-zv-yazku-z-vijnoyustanom-na-lypen-2022/>.

125 Вища та фахова передвища освіта в Україні у 2021 році. Статистична інформація.
URL: https://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2021/osv/vush_osv/vfpo_Ukr_2021.xls.

126 URL: <https://data.unhcr.org/en/documents/details/96447>.

127 URL: https://www.dfg.de/download/pdf/dfg_im_profil/allianz/220225_statement_allianz_ukraine_en.pdf.

128 URL: <https://www.timeshighereducation.com/news/more-russian-ties-cut-europe-offers-help-ukraine-colleagues>.

приносити прибуток росії, а також уникати проведення спільних академічних заходів, як і розпочинати нові проекти з росіянами. Європейські конференції ректорів Німеччини, Чехії та Іспанії одними з перших засудили дії рф та висловили готовність надати підтримку українським студентам і науковцям (табл. 4.1). У кампусах Гарвардського, Мічиганського, Стенфордського та Іллінойського університетів, Університету штату Нью-Мехіко відбувалися студентські демонстрації на підтримку України, а багато інших закладів на знак солідарності підсвічували свої будівлі синьо-жовтими кольорами¹²⁹.

Таблиця 4.1. Реакція іноземних національних недержавних інституцій у сфері вищої освіти та університетів на повномасштабне вторгнення російських військ в Україну

Інституція	Дата	Зміст заяви, ухвалене рішення
Виступ Президента Конференції ректорів Німеччини (German Rectors' Conference) ¹³⁰	24.02.2022	Засудження вторгнення, замороження зв'язків з рф, надання підтримки Україні
Заява Альянсу німецьких наукових організацій (Alliance of Science Organisations in Germany) ¹³¹	25.02.2022	Засудження агресії, готовність поглибити співпрацю з Україною
Заява Конференції ректорів Чехії ¹³²	24.02.2022	Засудження дій рф, готовність надати допомогу українським студентам
Заява Конференції ректорів іспанських університетів (Conference of Rectors of Spanish Universities) ¹³³	25.02.2022	Засудження дій рф та підтримка України
Заява Нідерландської асоціації університетів прикладних наук (Netherlands Association of Universities of Applied Sciences) ¹³⁴	25.02.2022	Занепокоєння, солідарність та підтримка студентам та науковцям
Заява Організації університетів Нідерландів ¹³⁵	25.02.2022	Занепокоєння, солідарність та підтримка студентам та науковцям
Заява Університету імені Еразма Роттердамського ¹³⁶	24.02.2022	Солідарність та підтримка українським студентам та науковцям
Заява Австралійського національного університету (Australian National University) ¹³⁷	03.03.2022	Розірвали контакти з росіянами
Заява Массачусетського технологічного інституту (Massachusetts Institute of Technology – MIT) ¹³⁸	03.03.2022	Розірвали контакти з росіянами

Другого березня з'явилася реакція від Асоціації європейських університетів (EUA), найбільшого об'єднання ЗВО на континенті. Задля підтримки України Асоціація закликала своїх членів (а це понад 850 закладів та об'єднань ректорів із 48 країн Європи) підтримати університетські спільноти, на які вплинула війна, надавати підтримку українським університетам через продовження співпраці з ними і припинити співпрацю з рф чи іншою країною, що підтримує вторгнення в Україну¹³⁹.

У заяві Асоціації також помітні ті суперечності, які з'явилися в ході напрацювання спільної заяви та й загалом щодо дискусії навколо розриву країнами Європи університетських та

129 URL: <https://universitybusiness.com/war-in-ukraine-prompts-dire-warnings-and-backlash-on-college-campuses/>.

130 URL: <https://www.universityworldnews.com/post.php?story=20220224173605184>.

131 URL: https://www.dfg.de/download/pdf/dfg_im_profil/allianz/220225_statement_allianz_ukraine_en.pdf.

132 URL: https://www.crc.muni.cz/media/3387732/crc-statement-on-the-war-in-ukraine-2422022_signed.pdf.

133 URL: <https://www.crue.org/en/2022/02/communique-condemning-the-invasion-of-ukraine-by-the-russian-state/>.

134 URL: <https://www.erasmusmagazine.nl/en/2022/02/25/war-in-ukraine-shocks-higher-education/>.

135 Ibid.

136 URL: <https://www.eur.nl/en/news/erasmus-university-rotterdam-condemns-russian-invasion-ukraine>.

137 URL: <https://www.timeshighereducation.com/news/australian-university-cuts-ties-russia>.

138 Ibid.

139 URL: <https://www.eua.eu/news/835:european-university-association-statement-on-ukraine.html>.

академічних контактів з росіянами. Серед іншого, Асоціація пропонувала звернутися до своїх членів з рф та інших країн, що підтримують росію, із нагадуванням про основні європейські цінності Асоціації, яких вони як члени зобов'язувалися дотримуватися, а також про *Magna Charta Universitatum*. Асоціація рекомендувала своїм членам розважливо підходити до замороження співпраці з росіянами, адже багато російських науковців виступили з критикою дій керівництва своєї держави¹⁴⁰. Крім того, члени європейських університетських спільнот продовжували вважати, що підтримка контактів на індивідуальному рівні з російськими науковцями важлива, адже може стати основою для майбутнього примирення¹⁴¹.

Згодом такі надії розвіялися. Російський союз ректорів (Russian Union of Rectors (RUR)) опублікував заяву про підтримку вторгнення російської армії в Україну, тому керівництво EUA призупинило членство 12 російських університетів — підписантів заяви (пізніше кількість зросла до 14 університетів, однак загальна кількість членів Альянсу від рф становить 16)¹⁴².

На рівні Європейського Союзу (ЄС) ще під час обговорення запровадження чергового пакету санкцій проти рф 24 лютого 2022 року також розглядалося питання блокування російської участі в міжнародних дослідницьких організаціях. У своїй заяві від 3 березня 2022 року Єврокомісарка Марія Габріель повідомила про підтримку українських студентів у рамках програми «Еразмус+» та підвищення гнучкості в імплементації проєктів з українськими учасниками (мається на увазі можливість для бенефіціарів самостійно закривати, відкладати чи планувати більше активностей у межах чинних програм), а також анонсувала надання більшої підтримки українським студентам, які на той час перебували за кордоном¹⁴³. 4 березня окрема Директива ЄС¹⁴⁴ тимчасово надала біженцям з України такі самі права, як і громадянам країн — членів ЄС, що гарантувало їм вільний доступ до ринку праці та освітніх послуг. Єврокомісія заявила, що призупиняє виплати і перегляне поточні проєкти, а також не укладатиме нових контрактів та угод з російськими організаціями в рамках програми «Горизонт-Європа»¹⁴⁵. У рамках п'ятого пакету санкцій, ухваленого на початку квітня проти росії та білорусі, Європейська комісія призупинила виплати в рамках програм ЄС «Еразмус+», «Горизонт-2020», «Горизонт-Європа» та «Euratom», а також укладання нових договорів чи угод¹⁴⁶. Однак для російських студентів, науковців та академічних працівників залишається можливість подаватися на окремі індивідуальні стипендії від ЄС¹⁴⁷.

Таким чином, можемо констатувати певну еволюцію в реакції міжнародної спільноти вищої освіти на повномасштабне російське вторгнення в Україну 24 лютого 2022 року: від заяв, запевнень у підтримці України, сподівання на швидке завершення війни та повернення до дипломатичного вирішення воєнного конфлікту — до розірвання або замороження зв'язків з науковими та університетськими спільнотами росії, які підтримали агресію. Реакцію у сфері вищої освіти на рівні ЄС було синхронізовано з ухваленням санкційних пакетів, які стосувалися обмеження участі російських структур

140 Ibid.

141 URL: <https://www.timeshighereducation.com/news/dutch-universities-freeze-russia-relations-over-ukraine-war>.

142 URL: <https://www.eua.eu/resources/news/842-eua-suspends-membership-of-12-russian-universities-following-statement-by-university-leaders.html>.

143 URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/STATEMENT_22_1529.

144 URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32022D0382&from=EN>.

145 URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_22_1544.

146 URL: <https://erasmusplus.org.ua/news/sankcziyi-yes-proty-rosiyi-ta-bilorusi-pislya-vtorgnennya-v-ukrayinu/>, https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_22_2332.

147 URL: https://eua.eu/downloads/publications/briefing_impact%20of%20the%20russian%20federations%20invasion%20of%20ukraine%20on%20the%20ukrainian%20higher%20education%20sector.pdf. С. 7.

у програмах, що фінансувалися Єврокомісією. Важливо також розуміти, що не всі країни — члени ЄС імплементували Директиву ЄС щодо тимчасового надання біженцям з України рівного статусу з громадянами країн ЄС, оскільки мають можливість гарантувати допомогу українським біженцям у рамках національного законодавства¹⁴⁸.

Жодне національне агентство в рамках цієї програми чи заклад вищої освіти у Європі не залишився байдужим у питанні підтримки України. Кожне національне агентство створило окрему інформаційну вебсторінку, присвячену наданню підтримки українським студентам і науковцям. Кожен європейський університет розмістив на своїх ресурсах інформацію для студентів та науковців з України про надання грантів на мобільність або про можливість участі в інших програмах.

Світлана Шитікова¹⁴⁹

Загальну інформаційну сторінку з ресурсами для підтримки української вищої освіти створили і на вебсайті Єврокомісії «EURAXESS»¹⁵⁰ під назвою «ERA4Ukraine». Спеціальну програму «Horizon4Ukraine» започатковано в рамках загальноєвропейської програми «Horizon Europe».

Європейська навчальна фундація (European Training Foundation) створила спеціальну інформаційну сторінку¹⁵¹ для підтримки процесу визнання документів про освіту і кваліфікацію осіб з України. Це дозволяє значно спростити процес нострифікації документів і ступенів української освітньої системи та їх «переведення» у зрозумілу для міжнародної аудиторії форму.

Допомога українським студентам і науковцям у рамках грантових програм ЄС

Анонсована Єврокомісаркою Марією Габріель гнучкість у проєктах академічної мобільності та грантової підтримки почала впроваджуватися в рамках загальних директив ЄС щодо плану дій зі згуртованості мігрантів Європи (Cohesion's Action for Refugees in Europe (CARE)¹⁵²; це дозволило пришвидшити перерозподіл доступного фінансування з Європейського фонду регіонального розвитку, Європейського соціального фонду та Фонду європейської допомоги найбільш знедоленим для фінансування широкого спектру заходів з підтримки людей, які втікають з України. Зокрема, на користь українських студентів та викладачів було перерозподілено кошти, які передбачалися для дослідників рф за європейськими освітніми програмами. Крім цього, Єврокомісія зазначила, що національні агенції «Ерасмус+» можуть застосувати застереження про форс-мажор

148 Ibid, p. 5.

149 Наше інтерв'ю від 25.10.2022.

150 URL: <https://euraxess.ec.europa.eu/ukraine>.

151 URL: <https://www.etf.europa.eu/en/education-and-work-information-ukrainians-and-eu-countries/education-and-work-eu-support-ukraine>.

152 URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_22_1607.

для заходів міжнародної мобільності для закриття, відкладення чи перепланування запланованих активностей¹⁵³.

Також було розроблено спеціальні Рекомендації¹⁵⁴ для національних агентств у рамках грантових програм студентської мобільності (KA131 Staff/student mobility in HE), міжнародної мобільності персоналу (KA107 Staff/learners mobility in HE – international), мобільності молоді (KA153 Mobility of Youth workers, KA152 Mobility of young people (Youth exchanges), KA154 Youth participation activities) та волонтерів (ESC51 Volunteering activities) щодо їх першочергового забезпечення¹⁵⁵. Запропоновано різні форми підтримки студентів для того, щоб вони продовжили паралельно навчатися в Україні у форматі онлайн, та для викладачів, щоб вони продовжували викладати в українських інституціях, а також різного роду підтримка адаптації в нових країнах¹⁵⁶. 5 квітня 2022 року Єврокомісія опублікувала рекомендації¹⁵⁷ щодо визнання академічних та професійних кваліфікацій, які мали дозволити національним органам влади швидко, справедливо та гнучко здійснювати цей процес для українських біженців¹⁵⁸.

Важливо зазначити, що в попередні роки Україна отримувала 40% грантових коштів, розрахованих для регіону Східноєвропейського партнерства в рамках програми «Еразмус+». Станом на 2019 рік 60% із загальної кількості (78 тисяч українських студентів) навчалися в різних закладах вищої освіти ЄС (переважно в Польщі, Німеччині, Чехії та Словаччині). А у період з 2015 по 2019 роки 9 тисяч українських студентів та викладачів брали участь у понад 1 300 проєктах «Еразмусу». Тому рішення про перерозподіл коштів та гнучкість у вирішенні індивідуальних питань виглядали цілком логічними в умовах, коли в попередні грантові періоди в рамках «Еразмусу» кількість учасників з України зростала, адже їхня кількість у країнах ЄС на початок повномасштабного вторгнення російських військ в Україну могла бути більшою.

Наведеними вище рішеннями Єврокомісія надала можливість учасникам міжнародних грантових проєктів з України вносити зміни до поточних проєктів. Насамперед ішлося не про додаткове фінансування, а про анонсовану гнучкість у їх реалізації. Їм було дозволено в межах проєктів планувати додаткові активності, змінювати формат роботи і бюджети для закупівлі необхідного обладнання. Також обговорювалася можливість додаткового продовження участі в уже підтриманих грантових проєктах, адже з огляду на тривалу організацію роботи членів команд проєктів зустрічі відбувалися переважно в онлайн-режимі через пандемію, а війна стала додатковою перешкодою для особистих зустрічей.

153 URL: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/ATAG/2022/729318/EPRS_ATA\(2022\)729318_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/ATAG/2022/729318/EPRS_ATA(2022)729318_EN.pdf).

154 URL: https://monprojet.erasmusplus.fr/docs/documents/20220804_annex_ukraine_guidance_for_implementation_153.pdf.

155 Наше інтерв'ю від 25.10.2022.

156 URL: https://monprojet.erasmusplus.fr/docs/documents/20220804_annex_ukraine_guidance_for_implementation_153.pdf.

157 URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32022H0554&from=EN>.

158 URL: https://eua.eu/downloads/publications/briefing_impact%20of%20the%20russian%20federations%20invasion%20of%20ukraine%20on%20the%20ukrainian%20higher%20education%20sector.pdf. С. 6.

За час від початку повномасштабного вторгнення лише п'ять проєктів програми було призупинено. Натомість Єврокомісія надала можливість провести додатковий конкурс для представників України в рамках проєкту «Jean Monnet Action». За рахунок перерозподіленого бюджету замість проєктів рф було профінансовано 38 українських проєктів, а 93 — рекомендовано до підписання. Зіставну кількість проєктів (121) було реалізовано за 2014–2020 роки.

Світлана Шитікова¹⁵⁹

64 українці отримали стипендії спільної магістерської програми «Erasmus Mundus», тоді як попереднього року фінансувалися 36 студентів¹⁶⁰. Це свідчить про зростання участі українців у грантових програмах ЄС для вищої освіти.

На початку липня 2022 року EUA провела опитування серед 24 національних ректорських конференцій щодо підтримки українських студентів, науковців та університетів¹⁶¹. За результатами опитування, представники 21 країни заявили, що прийняли у себе студентів та науковців з України і надали їм необхідну підтримку¹⁶², зокрема компенсували або покрили витрати на додаткове навчання, надали дослідницькі стипендії в університетах, звільнили від плати за навчання, надали можливість відвідувати мовні курси або відшкодовувати вартість проживання та харчування у своїх країнах¹⁶³. Кількість студентів, яких прийняли у себе респонденти, коливається від 10 тисяч у Румунії до чотирьох осіб у Словенії¹⁶⁴. Зокрема, лише в Університеті Любляни на 2022/2023 навчальний рік подалися 100 аплікантів з України¹⁶⁵. Схожою є ситуація з кількістю українських науковців у країнах — респондентах опитування: три особи у Словенії та 417 — у Польщі¹⁶⁶. Також за період від початку повномасштабного вторгнення вдалося розширити або встановити нові партнерства між європейськими та українськими університетами; зокрема, про це повідомили більше половини опитаних¹⁶⁷.

Отже, українським студентам, науковцям і науково-педагогічним працівникам, що опинилися в країнах ЄС, було надано допомогу та підтримку на двох рівнях. Насамперед на рівні загальноєвропейському, де їм у рамках тимчасового «зрівняння» у правах біженців з України та громадян ЄС надано однакові права, в тому числі доступ до освітніх послуг у країнах їхнього перебування. Також було впроваджено гнучкість у вирішенні питань участі українців у грантових програмах ЄС та збільшено підтримку. У програмі Єврокомісії на 2023 рік передбачено 100 млн євро цільової допомоги Україні для відбудови українських шкіл, збільшено фінансування студентської та академічної мобільності та створено окремий проєкт для українських науковців «Marie Skłodowska-Curie Actions

159 Наше інтерв'ю від 25.10.2022.

160 URL: <https://www.eaie.org/blog/erasmus-ukraine-academic-year.html>.

161 URL: https://eua.eu/downloads/publications/presentation_support%20to%20ukrainian%20he_verse_09-2022.pdf. С. 4.

162 Ibid, p. 6.

163 Ibid, p. 7.

164 Ibid, p. 9.

165 Ibid, p. 10.

166 Ibid, p. 11.

167 Ibid, p. 13.

for Ukraine» в межах програми «Горизонт-Європа»¹⁶⁸, прийом заявок до якого розпочався на початку жовтня 2022 року¹⁶⁹. Національні системи вищої освіти переважної більшості країн — членів ЄС прийняли у себе українських студентів і науковців і надали їм підтримку, а також продовжили політики встановлення нових або розширення наявних партнерств із українськими університетами. Цю діяльність слід посилити з огляду на потенційну можливість збільшення кількості українських студентів і науковців у ЄС у 2022/2023 навчальному році¹⁷⁰.

Окремою проблемою для українців є труднощі в перетині державного кордону, адже через введення в дію закону про мобілізацію лише визначені категорії громадян можуть покидати територію країни, що унеможлиблює повноцінну участь українських чоловіків — студентів і науковців віком 18–60 років у грантових програмах ЄС, особливо щодо студентської та академічної мобільності.

«Brain drain»

Незважаючи на засудження дій країни-агресора, запровадження санкцій і надання підтримки українським студентам, науковцям та інституціям, проблеми і загрози для української вищої освіти залишилися.

Чи не головним викликом став відтік кадрів з українських ЗВО через вимушену міграцію студентів та викладачів. На початку повномасштабного російського вторгнення вважалося, що так звана проблема «brain drain» (відтоку мізків) може мати негативні наслідки як у короткостроковій, так і довгостроковій перспективі. На початку квітня представники українських ЗВО, які брали участь у вебкасті Європейської асоціації міжнародної освіти (European Association for International Education)¹⁷¹, висловили побоювання, що внаслідок агресії, значних руйнувань та вимушеної міграції українська вища освіта в довготривалій перспективі стикнеться з проблемою відтоку мізків. На той час проблема виїзду з України і справді виглядала загрозливою через постійне збільшення частки українців, що перетинали український кордон із ЄС. Ситуація стабілізувалася лише в середині літа, коли кількість тих, хто повертався, почала перевищувати кількість тих, хто покидав країну. Як результат, система стала знову контрольованою, багато викладачів та студентів повернулися до своїх робочих/навчальних місць, принаймні наскільки дозволяла безпекова ситуація. Українські університети зуміли напрацювати дієві механізми комунікації зі своїми студентами, які залишаються за кордоном і навчаються в Україні, так само і викладачі отримали можливість через дистанційний формат навчання працювати зі своїми студентами.

Однак очевидним залишається той факт, що продовження воєнних дій, постійні повітряні тривоги та обстріли енергетичної інфраструктури України навряд чи сприятимуть швидкому поверненню, а не навпаки — новій хвилі міграції. Станом на кінець осені уряди сусідніх з Україною країн готуються знову приймати біженців. Крім того, українські науковці, знаючи про проблеми української вищої освіти, які існували ще до війни (велика завантаженість паперовою роботою, низький рівень заробітної плати, соціального забезпечення тощо), ймовірно, не захочуть повертатися. Тому безперечно, що частина українських студентів та викладачів рано чи пізно постане перед вибором

168 Наше інтерв'ю із Світланною Шитіковою від 25.10.2022.

169 URL: <https://sareurope.eu/msca4ukraine/>.

170 URL: https://eua.eu/downloads/publications/presentation_support%20to%20ukrainian%20he_verse20-09-2022.pdf. P. 15.

171 URL: <https://www.eaie.org/our-resources/ukraine.html>.

щодо повної асиміляції, що означатиме втрату певної частини наявних або майбутніх кадрів для української системи вищої освіти та економіки¹⁷².

Наведені вище тенденції частково підтверджуються результатами опитування Управління Верховного комісара ООН у справах біженців (United Nations High Commissioner for Refugees (UNHCR)), що проводилося з травня по вересень 2022 року в сусідніх з Україною країнах. Цікаво, що 75% респондентів (загальна кількість опитаних становила понад 34 тисячі) мають післясередню освіту (46% — університетського рівня, 29% — професійно-технічного). Більшість респондентів до свого вимушеного виїзду з України працювали в різних секторах економіки, зокрема, 11% вказали освітню сферу¹⁷³. Незважаючи на загальне бажання переважної більшості опитаних (87%) повернутися в Україну, в найближчому майбутньому планують це зробити 13%, а лише для 3% освіта є основною причиною повернення в Україну. Натомість 63% поки залишатимуться у країнах, де наразі перебувають, а 70% не визначилися, коли саме зможуть повернутися¹⁷⁴.

З оптимізмом дивляться на ситуацію з проблемою «brain drain» студенти, що навчалися або продовжували навчатися в українських ЗВО станом на червень-липень 2022 року, яких опитали на замовлення Школи політичної аналітики НаУКМА. Опитування наводить думку студентів, які перебували в Україні, інші 16,52% респондентів перебували за межами країни¹⁷⁵, а 2,61% опитаних були учасниками програми міжнародної мобільності¹⁷⁶. Згідно з отриманими відповідями, більшість респондентів переконана, що їхні друзі, які зараз перебувають за кордоном, планують повернутися в Україну (з таким твердженням переважно або цілком погоджуються 51,3% опитаних). Дещо менше респондентів підтримують твердження про те, що більшість українських біженців повернуться після завершення війни. Приблизно така сама кількість не погоджується з тезою, що після перемоги за кордон виїжджатиме більше молоді¹⁷⁷. Понад 50% опитаних студентів не погоджуються з твердженням про те, що вони після 24 лютого почали задумуватися про виїзд із України назавжди¹⁷⁸, а трохи більше 30% відповіли, що повернулися б в Україну, якби отримали можливість навчатися за кордоном або стати учасником програми міжнародної мобільності¹⁷⁹.

Проблему «brain drain» можна розглядати в історичній перспективі, а вимушену масову міграцію українців — як процес історичної інтеграції та ширшого залучення наших громадян до процесу глобалізації. Зокрема, про це свідчить колосальний людський потенціал України, який зазвичай у нашій країні недооцінюють. З його допомогою наша держава зможе гідно подолати виклики масштабної міграції.

Світлана Благодетельєва-Вовк¹⁸⁰

172 URL: <https://www.insidehighered.com/views/2022/08/12/ukraine-faces-academic-crisis-opinion>.

173 Displacement patterns, protection risks and needs of refugees from Ukraine regional protection analysis #1. P. 11.

174 Ibid, p. 18–19.

175 URL: https://spa.ukma.edu.ua/wp-content/uploads/2022/09/pres_090922.pdf. С. 6.

176 Там само, с. 26.

177 Там само, с. 33.

178 Там само, с. 32.

179 Там само, с. 27.

180 Наше інтерв'ю від 08.11.2022.

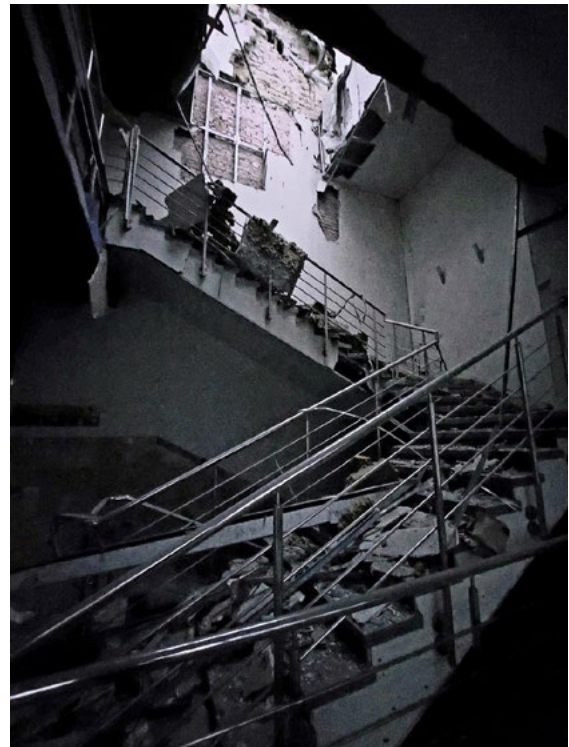
Професор Ужгородського національного університету Федір Шандор читає лекцію з окопу.

Автор світлини: Віктор Щадей,
<https://www.facebook.com/Uzhhorod/posts/545407520282326>

10 жовтня та 31 грудня 2022 р. внаслідок ракетних атак було ушкоджено будівлі
Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Світлини надано Центром комунікацій Київського університету імені Тараса Шевченка.

У перші дні повномасштабного російського вторгнення було обстріляно і частково зруйновано будівлі Державного податкового університету (м. Ірпінь).

Світлини надано Державним податковим університетом.

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна.

Світлину надано Вікторією Якименко.

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна.

Світлина надано Вікторією Якименко.

Вибухові хвилі від бомбардувань пошкодили фасад і вибили вікна у будівлі Херсонського державного університету. Після деокупації Херсону вікна тимчасово затулили OSB-плитами.

Світлини надано Херсонським державним університетом.

Безперечно, виникатимуть проблеми із процесом повернення біженців після війни, але здобутий досвід перебування в інших культурних середовищах, залученість до системи освіти інших країн надаватимуть у майбутньому набагато більше переваг як кожній конкретній особі, так і країні загалом.

Важливим також є той факт, що українські студенти і викладачі за кордоном є своєрідними «містками зв'язку» (амбасадорами) свого українського ЗВО в приймаючому університеті, що має позитивні наслідки для обох сторін. Існує велика ймовірність того, що навіть у разі свого неповернення в Україну та продовження навчання/роботи в іноземному закладі такі амбасадори й надалі займатимуться дослідженнями, пов'язаними з Україною, що, безперечно, сприятиме поширенню наукових знань про нашу країну та робитиме своєрідну промоцію українським студіям, як і українським науковцям. Також у майбутньому, вдало інтегрувавшись у національні суспільства інших країн, вони зможуть виступати об'єднавчим ядром для української діаспори, яка в попередні роки носила переважно трудовий характер. Як показала російсько-українська війна та попередні хвилі міграцій населення з України, наявність потужної української діаспори в країні дозволяє чинити сильніший політичний тиск на керівництво такої країни та ухвалювати потрібні рішення на користь нашої держави.

Концепцію підтримки українських біженців та надання можливості продовжити здобувати освіту в українській системі підтримали представники Українського центру оцінювання якості освіти (УЦОЯО) та МОН, які займалися створенням тимчасових екзаменаційних центрів (ТЕЦ) та організацією складання національного мультипредметного тесту (НМТ) за кордоном. Насамперед було максимально розширено можливості для його складання: спочатку передбачалося охопити лише країни з найбільшою кількістю українських біженців, однак у процесі підготовки географія центрів розширилася на Канаду, США, Фінляндію, Швецію, Португалію та інші країни. Загалом закордонні ТЕЦ для НМТ було утворено в 46 містах 32 країн світу¹⁸¹. Їхню діяльність вдалося організувати за підтримки посольств України у цих країнах із залученням представників неурядових освітніх організацій цих країн та української діаспори¹⁸². При проведенні тестування не обійшлося без проблемних моментів, що стосувалися організації роботи ТЕЦ (аудиторій, технічного обладнання, відповідності вимогам проведення), залученого персоналу (зазвичай за кордоном у ТЕЦ працювали не педагоги, а люди, які мали бажання та можливість працювати в центрах) та системності в налагодженні усіх процесів. Загалом організаторам та учасникам тестування пощастило, що вдалося провести НМТ за кордоном.

Наступного року таку можливість також буде організовано, проте вже з урахуванням проблемних моментів цього року: зокрема, ТЕЦ буде набагато менше (близько 10), буде підібрано сталий персонал, заброньовано великі аудиторії з необхідним технічним обладнанням.

Тетяна Вакуленко¹⁸³

181 URL: https://testportal.gov.ua/wp-content/uploads/2022/10/Zvit_NMT_2022.pdf. С. 5.

182 Там само, с. 24.

183 Наше інтерв'ю від 25.10.2022.

Близько 40% осіб, які склали НМТ за кордоном, вступили до українських закладів фахової передвищої та вищої освіти¹⁸⁴. У цьому держава виконала свій обов'язок, надавши шанс випускникам українських шкіл здобути вищу освіту. Інша ж частина, ймовірно, вступила до ЗВО інших країн або взяла час на підготовчі курси, вивчення мови та підготовку до повноцінного вступу до іноземних ЗВО уже наступного року.

І тут важливою є реакція українських ЗВО та їхня спроможність/готовність вдало якщо не конкурувати з європейськими ЗВО, то, принаймні, взаємовигідно співпрацювати та інтернаціоналізуватися. Зокрема, йдеться про створення спільних магістерських програм. У 2021 році Київський національний університет імені Тараса Шевченка був повноцінним партнером проекту «EMJM ChEMoinformaticsplus – Artificial Intelligence in Chemistry»¹⁸⁵. У 2022 році НаУКМА та НАУ було обрано для підтримки розроблення спільних магістерських програм – «Resource and Energy Efficiency and Circular Economy»¹⁸⁶ та «International Master Degree Programme Design: Sustainable Transport Engineering». Однак станом на сьогодні цього замало.

Іноземні студенти в Україні

За даними Державного підприємства «Український державний центр міжнародної освіти» (УДЦМО), кількість іноземних студентів у системі вищої освіти України з 2016/2017 навчального року з кожним наступним роком зростала, окрім 2020/2021 навчального року, коли у всьому світі діяли обмеження, пов'язані зі стрімким поширенням COVID-19. Станом на 25 жовтня 2022 року в Україні навчається 68 712 іноземців, а у 2022 році, попри повномасштабну війну, додатково до українських ЗВО вступив 4 041 іноземець¹⁸⁷ (рис. 4.1).

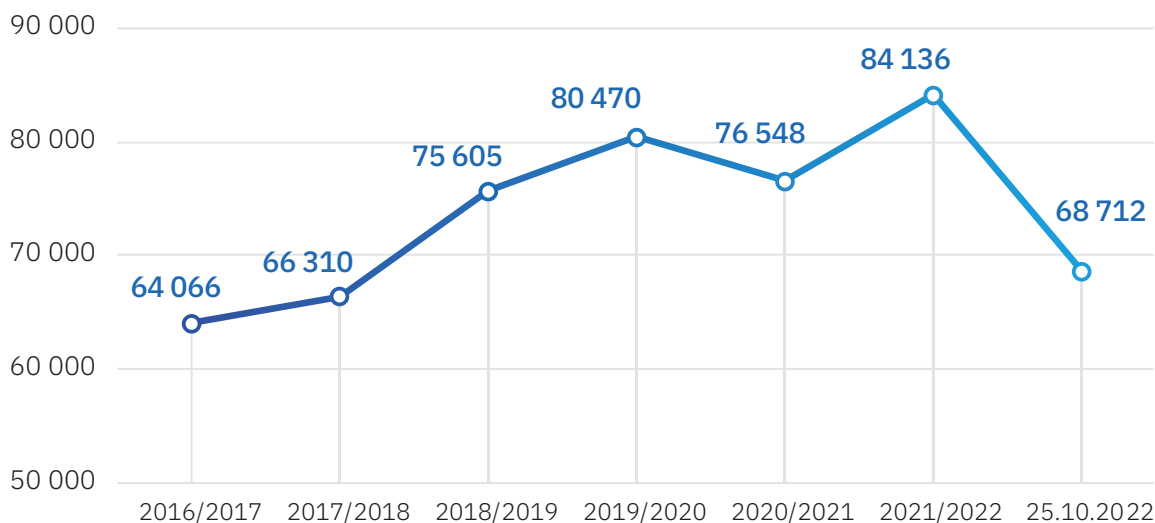

Рис. 4.1. Кількість іноземних студентів в Україні у 2016–2022 рр., осіб

Загалом в Україні навчаються громадяни понад 150 країн світу, найбільше – з Індії, Марокко, Туркменістану, Азербайджану та Нігерії. Вони навчаються переважно на медичних спеціальностях («Медицина та лікувальна справа», «Стоматологія»,

184 Наша оцінка за даними УЦОЯО та ЄДЕБО.

185 URL: <https://ec.europa.eu/info/funding-tenders/opportunities/portal/screen/how-to-participate/org-details/999999999/project/101050809/program/43353764/details>.

186 Ibid.

187 Дані надано Державним підприємством «Український державний центр міжнародної освіти».

«Фармація», «Промислова фармація»¹⁸⁸. У топ 10 закладів, де навчається найбільше іноземців, дев'ять позицій посідають медичні університети¹⁸⁹.

Початок бойових дій армії РФ на території України кардинально змінив ситуацію з іноземцями. Ще до 24 лютого посольства іноземних держав радили своїм громадянам покинути територію України. До цього заклику прислухалися не всі, тому скупчення іноземних студентів на вокзалах українських міст, а пізніше — на пропускних пунктах на кордоні стали справжнім викликом. Складнішою була ситуація з тими, хто не встиг покинути населені пункти, якими швидко просувалися колони російських військових. Близько 800 іноземних студентів-медиків (переважно вихідців з Індії та африканських країн) на початку війни опинилися без змоги виїхати із Сум¹⁹⁰. 1 березня з'явилося повідомлення про смерть індійського студента в Харкові внаслідок російського обстрілу¹⁹¹.

Російська пропаганда намагалася інструменталізувати іноземних студентів в інформаційній війні проти України. Насамперед це було зроблено в рамках ширшої кампанії щодо негативного зображення дій українців і західних партнерів нашої держави задля посилення власних впливів серед національних суспільств Африки та Азії. Російські пропагандистські канали використовували повідомлення про випадки расизму, що нібито мали місце під час вимушеного виїзду студентів з України. Зокрема, повідомлялося, що тисячі африканських студентів, які застрягли в Україні внаслідок воєнних дій, нібито стикалися з випадками вибіркового ставлення до себе на українських вокзалах (під час масового скупчення навколо евакуаційних поїздів) і на кордоні з Польщею¹⁹². Ширшого розголосу набула фейкова кампанія зі студентами зі Шрі-Ланки, які навчалися в Куп'янському медичному коледжі і яких під час спроби евакуації в березні захопили в полон росіяни. Студенти утримувалися у Вовчанську та, як пізніше стало відомо, зазнавали катувань і тортур¹⁹³. Їх вдалося звільнити лише в ході успішної контрнаступальної операції ЗСУ на Харківщині у вересні 2022 року, проте одразу ж росіяни через свої пропагандистські канали поширили неправдиву інформацію, що нібито ЗСУ затримали іноземних студентів і МЗС Шрі-Ланки вимагає від України надати дані про затриманих. Хоча в оригінальному повідомленні відомств обох країн не йшлося про затримання¹⁹⁴. Таким чином іноземні студенти стали заручниками російських військових та одним з інструментів російської пропаганди проти України.

Інша важлива проблема іноземних студентів в Україні — це те, що через війну наша система вищої освіти втратила частину з них. До повномасштабного вторгнення українські ЗВО виступали як відносно дешеве та доступне місце здобуття освіти для громадян країн, що розвиваються. Національні системи освіти цих країн є або не такими розгалуженими та розвиненими, як українська, або ж навчання є дорожчим та менш доступним. Наприклад, внаслідок повномасштабного вторгнення армії РФ в Україну багато індійських студентів медичних спеціальностей повернулися додому, що призвело до нестачі навчальних місць у медичних школах Індії. Протягом багатьох років ця країна покладалася на українську систему вищої освіти як місце для здобуття освіти

188 Дані надано Державним підприємством «Український державний центр міжнародної освіти».

189 Там само.

190 URL: <https://www.insidehighered.com/quicktakes/2022/03/04/hundreds-medical-students-trapped-ukraine>.

191 URL: <https://www.unn.com.ua/uk/news/1966018-mzs-ukrayini-pidtvrdilo-vbivstvo-indiyskogo-studenta-u-kharkovi-rosiyskimi-viyskami>.

192 URL: <https://www.insidehighered.com/quicktakes/2022/03/01/african-students-stranded-ukraine-face-racism>.

193 URL: <https://www.slovoidilo.ua/2022/09/19/novyna/suspilstvo/zlochyny-armiyi-rf-zyavlyysya-podrobyczy-pro-tortury-studentiv-shri-lanky>.

194 URL: <https://www.stopfake.org/uk/fejk-u-harkivskij-oblasti-zsu-zatrimali-simoh-studentiv-zi-shri-lanki/>.

малозабезпеченими студентами¹⁹⁵. Також частина іноземних студентів скористалися можливістю отримати як біженці з України рівні права з громадянами країн — членів ЄС, у тому числі на здобуття освіти, тому вони перебралися до сусідніх країн. Зокрема, в Угорщині переважна більшість студентів — біженців з України не є українцями, а мають громадянство третьої країни¹⁹⁶. Українські університети (особливо ті, які мали у своїй структурі медичні відділення) в найближчому майбутньому відчуватимуть серйозні проблеми з наповненням своїх спеціальних фондів, адже іноземці зазвичай навчалися за контрактом, що дозволяло університетам мати додаткові джерела наповнення своїх бюджетів.

Частина іноземних студентів через війну поїхала на навчання за програмами академічної мобільності. Це спеціальні програми, що було організовано, зокрема, з університетами Грузії, які погодилися навчати іноземних студентів за українськими програмами у себе на території Грузії, і при цьому частину коштів, які сплачують студенти, вони повертають українським університетам. Викладачі українських університетів здійснюють моніторинг того навчання, яке відбувається у Грузії. Відповідно, українські університети у майбутньому зараховують кредити, отримані у Грузії, і ці студенти залишаються студентами українських університетів.

Олена Шаповалова¹⁹⁷

За період з 24 лютого по 1 грудня 2022 року, попри повномасштабні воєнні дії на території України, УДЦМО зареєстрував 9 552 запрошення на навчання (що набагато менше від попередніх років). Географія громадян країн, які мали бажання отримати запрошення і почати процедуру вступу до українських ЗВО, сильно не змінилася. Країнами-лідерами за кількістю зареєстрованих запрошень стали Індія, Непал та Китай. Відчутніші зміни відбулися у пріоритетах обраних університетів та спеціальностей. Тепер іноземці надають перевагу приватним закладам та менеджменту або медицині. Понад 3 тисячі іноземців зареєструвалися на мовну підготовку¹⁹⁸. Важливо зазначити, що надане запрошення не є гарантією вступу іноземця до українського ЗВО.

Після завершення воєнних дій на території нашої країни може бути підвищений попит серед громадян інших країн на здобуття освіти в Україні. І не лише через певну популярність українознавчих тем серед студентів і науковців, але й через те, що наша економіка потребуватиме більшої кількості кваліфікованих працівників. Іноземці зможуть поєднувати волонтерську складову і додаткові можливості для себе.

Володимир Бахрушин¹⁹⁹

195 URL: <https://www.insidehighered.com/news/2022/03/24/war-ukraine-creates-crisis-medical-education-india>.

196 URL: https://eua.eu/downloads/publications/presentation_support%20to%20ukrainian%20he_vers20-09-2022.pdf. P. 7.

197 Наше інтерв'ю від 25.11.2020.

198 Дані надано Державним підприємством «Український державний центр міжнародної освіти».

199 Наше інтерв'ю з Володимиром Бахрушином від 10.11.2022.

Вступна кампанія до українських ЗВО серед іноземців стала можливою завдяки зміні формату подання документів: цьогоріч це можна було зробити в онлайн-режимі. Було розроблено і затверджено новий Порядок прийому на навчання для здобуття вищої освіти в 2022 році, з модернізованими до умов часу правилами та умовами вступу, в тому числі для іноземних студентів. Було змінено терміни вступу, а саме вступ для іноземців тепер можливий тричі на рік для здобуття ступенів молодшого бакалавра, бакалавра, магістра²⁰⁰.

На тлі наведених вище проблем важливо зазначити, що українська система вищої освіти не була сильно міжнародно інтегрованою. В Україні показник міжнародної інтеграції (частка іноземних студентів від загальної кількості контингенту університету) мав би становити 10%, щоб вважати нашу систему вищої освіти міжнародно інтегрованою. Проте він ще до війни був значно меншим. Крім того, залучення іноземних студентів до української вищої освіти в попередні роки не керувалося принципами бізнесових моделей. Тому втрата на певний час іноземних студентів українськими ЗВО є можливістю реформувати і створити ефективну державну політику для нарощення кількості іноземних студентів у майбутньому, адже тут є величезний потенціал для розвитку, якщо українська система вищої освіти зможе запрацювати як надійний надавач освітніх послуг для густонаселених країн Африки, Латинської Америки та Азії²⁰¹.

200 Дані надано Державним підприємством «Український державний центр міжнародної освіти».

201 Наше інтерв'ю зі Світлоною Благодетелевою-Вовк від 08.11.2022.

РОЗДІЛ 5

Досвід, виклики і напрями підтримки переміщених закладів освіти

2014 рік: перший досвід переміщення університетів

Першого в часи російсько-української війни досвіду переміщень закладів вищої освіти Україна набула у 2014 році. Тоді через тимчасову незаконну окупацію росією Автономної Республіки Крим і частини Донецької та Луганської областей довелось терміново евакуювати з цих регіонів на підконтрольну українській владі територію близько 20 закладів вищої освіти²⁰². Тринадцять ЗВО перемістились на підконтрольну територію в межах Донецької та Луганської областей, решта університетів розташувалися в містах інших регіонів країни (у Києві, Вінниці, Кривому Розі, Кропивницькому). Декілька переміщених ЗВО²⁰³ згодом було приєднано до більших університетів, і вони втратили статус незалежних закладів освіти. Станом на кінець 2022 року в закладах вищої освіти, переміщених у 2014 році на підконтрольну Україні територію, навчається близько 24 тис. студентів і працює близько 3 тис. викладачів (дані ЄДЕБО).

Важливою особливістю переміщення ЗВО у 2014 році було розуміння того, що цей переїзд — надовго. Тому з небезпечних територій фізично виїздили адміністрації університетів, більшість викладачів і студентів. Працівників університетів, які не змогли виїхати, було звільнено, а студенти, що залишилися на окупованих територіях, не продовжили навчання в українській системі вищої освіти. Наскільки відомо, окупаційні адміністрації відкрили на окупованих територіях власні заклади вищої освіти²⁰⁴ і залучили до роботи і навчання в них частину викладачів та студентів, які не виїхали на неокуповану територію. Проте документи про освіту, видані такими закладами, не визнаються в Україні і в багатьох інших країнах світу.

Керівництво переміщених університетів спільно з центральними та місцевими органами влади знаходило для ЗВО нові приміщення і гуртожитки, ці заклади починали розбудову матеріально-технічної бази на новому місці практично «з чистого аркуша». У багатьох випадках переміщеним університетам надавались корпуси інших закладів освіти. Але, наприклад, у Вінниці під навчально-адміністративний корпус Донецького національного університету імені Василя Стуса було перепрофільовано одну з будівель заводу «Кристал»²⁰⁵.

202 Перелік державних вищих навчальних закладів, переміщених з району проведення антитерористичної операції, затверджений розпорядженням Кабінету Міністрів України від 13.10.2015 № 935; https://uk.wikipedia.org/wiki/Переміщені_заклади_вищої_освіти_України.

203 Луганський національний аграрний університет, Донецький державний університет управління, Донбаський державний технічний університет, Луганський державний університет внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка, Донецька державна музична академія імені Сергія Прокоф'єва.

204 Наприклад, на окупованих територіях поза правовим полем України функціонують так звані «Донецький національний університет» (<http://donnu.ru/history>), «Луганський державний педагогічний університет» (<https://lgpu.org/>), «Луганський державний медичний університет імені Святителя Луки» (<https://lgmu.ru/>), «Кримський федеральний університет імені В. І. Вернадського» (<https://cfuv.ru/>) тощо.

205 Чому Донецький національний університет переїжджає саме у Вінницю?

URL: <https://vinbazar.com/news/nshe/chomu-donetskii-natsalnii-universitet-pereyizhaye-same-u-vinnitsyu>.

Міжнародні партнери надавали переміщеним після 2014 року закладам вищої освіти допомогу у вигляді безповоротних грантів. У цьому зв'язку варто згадати, зокрема, допомогу, яку переміщеним університетам у 2015–2021 роках надавав Уряд Чехії, а також проєкт Європейського Союзу «Підтримка ЄС для переміщених закладів вищої освіти на Сході України», за яким у 2020 році було надано фінансування на загальну суму 10 млн євро²⁰⁷.

Ми не знайшли відкритої інформації, яка би свідчила про те, що з державного бюджету повністю або частково фінансувалися видатки переміщених у 2014 році університетів на відновлення повноцінного функціонування на новому місці, розбудову матеріально-технічної бази, проведення ремонтних робіт у наданих їм приміщеннях. Ці видатки, ймовірно, здійснювалися за рахунок благодійних внесків, грантових коштів та, менш імовірно, — ресурсів місцевих бюджетів.

Заходи з державної підтримки поточної діяльності переміщених у 2014 році університетів (понад пошук для них приміщень) мали загалом рудиментарний характер. Так, університетам, переміщеним у межах Донецької і Луганської областей, надається фіксований обсяг державного замовлення на підготовку фахівців²⁰⁸, що для цих ЗВО фактично означає гарантоване фінансування їхньої діяльності з державного бюджету у відносно стабільному розмірі. Крім того, для переміщених у 2014 році ЗВО було на кілька років відтерміновано необхідність проведення акредитації освітніх програм²⁰⁹.

Героїчні надзусилля професійних колективів і студентів та приватна допомога закладам вищої освіти не можуть повною мірою компенсувати брак окремих програм додаткової державної підтримки переміщених університетів. Вони частково втратили свої лідерські позиції в освітній системі України. Так, у більшості випадків суттєво знизилось місце таких ЗВО у неофіційному рейтингу «Топ-200 університетів України» порівняно з довоєнним роком. Також звертають на себе увагу заклади, що взагалі не змогли увійти до вказаного рейтингу (табл. 5.1).

206 URL: <https://cutt.ly/X3S7L5R>, <https://cutt.ly/33S7VUF>.

207 EU Support to Displaced Higher Education Institutions in the East of Ukraine. Ref. EuropeAid/161559/DD/ACT/UA. URL: <https://cutt.ly/z3S4D1c>.

208 Абзац четвертий пункту 41 Прикінцевих та перехідних положень Закону України «Про вищу освіту».

209 Абзац перший пункту 41 Прикінцевих та перехідних положень Закону України «Про вищу освіту».

Таблиця 5.1

Місця в рейтингу «Топ-200 університетів України» за 2013 та 2021 рр. закладів вищої освіти, переміщених у 2014 році²¹⁰

Назва закладу вищої освіти	Місце ЗВО у рейтингу «Топ-200 Україна»		Зміна місця у рейтингу, одиниць
	2013	2021	
Донецький національний університет імені Василя Стуса	17	26	-9
Донецький національний технічний університет	18	39	-21
Луганський національний університет імені Тараса Шевченка	21	69	-48
Донецький національний медичний університет	23	88	-65
Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля	30	74	-44
Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського	32	77	-45
Донецький національний університет економіки і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського	57	166	-109
Луганський державний медичний університет	60	147	-87
Донецький державний університет управління	64	108	-44
Луганський національний аграрний університет	90	немає	-
Донбаський державний технічний університет	116	немає	-
Донбаська національна академія будівництва і архітектури	164	155	+9
Луганський державний університет внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка	немає	198	+
Горлівський інститут іноземних мов Державного вищого навчального закладу «Донбаський державний педагогічний університет»	немає	немає	
Донецький обласний інститут післядипломної педагогічної освіти	немає	немає	
Донецький державний університет внутрішніх справ	немає	немає	
Луганська державна академія культури і мистецтв	немає	немає	
Луганський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти	немає	немає	
Первомайський індустріально-педагогічний коледж	немає	немає	

210 Підготовлено за даними: https://zn.ua/static/file/top200_table_ukr.pdf та <https://osvita.ua/vnz/rating/82821/>.

Крім того, серед 138 ЗВО, включених до підготовленого МОН рейтингу офіційного працевлаштування університетських випускників на основі даних станом на 2021 рік²¹¹, є дев'ять переміщених у 2014 році закладів. Лише два з них посідають місця у першій половині рейтингу, інші сім знаходяться в його нижній частині (табл. 5.2).

Таблиця 5.2 Місця окремих закладів вищої освіти, переміщених у 2014 році, у рейтингу працевлаштування випускників²¹²

Місце в рейтингу з-поміж 138 закладів	Назва закладу вищої освіти
24	Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського
53	Донецький національний технічний університет
70	Донбаська національна академія будівництва і архітектури
81	Луганський національний аграрний університет ²¹³
83	Донецький національний університет економіки і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського
84	Донецький національний університет імені Василя Стуса
125	Горлівський інститут іноземних мов Державного вищого навчального закладу «Донбаський державний педагогічний університет»
126	Луганський національний університет імені Тараса Шевченка
134	Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля

На основі цих даних і з урахуванням проблеми нового переміщення у 2022 році закладів фахової передвищої та вищої освіти фахівці МОН роблять сумний, але чесний і справедливий висновок, що «нині, за відсутності системної фінансово-матеріальної державної, регіональної, міжнародної та іншої партнерської підтримки, в такій [невтішній] ситуації може найближчим часом опинитися більшість університетів країни, переміщених після 24 лютого 2022 року»²¹⁴. Це питання висвітливо далі, та спочатку вкажемо на заходи публічної політики, спрямовані на спрощення доступу до вищої освіти для окремих потерпілих після 2014 року категорій населення України.

211 Підбито підсумки першого моніторингу працевлаштування випускників закладів вищої та фахової передвищої освіти. URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/pidvedeno-pidsumki-pershogo-monitoringu-pracevlashtuvannya-vipusknikiv-zakladiv-vishoyi-ta-fahovoyi-peredvishoyi-osviti>.

212 Укладено за даними: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/news/2022/02/03/01/Tablytsi-1-4.do.zvitu.z.monitorynhu.pratsevlashtuvannya-2022-02-01.xlsx>.

213 Як вказано вище, на момент підготовки цього документа зазначений університет припинив існування як самостійний заклад освіти.

214 Освіта України в умовах воєнного стану. Інформаційно-аналітичний збірник. Київ, Інститут освітньої аналітики, 2022. С. 178. URL: https://iea.gov.ua/wp-content/uploads/2022/08/education-of-ukraine_2022.pdf.

Доступ до вищої освіти для молоді з тимчасово окупованих територій

Вважаючи нелегітимними окупаційні адміністрації та видані на тимчасово окупованих територіях документи про освіту, Українська держава здійснювала заходи з надання можливості молоді з ТОТ здобути освіту в Україні. З цією метою, починаючи з 2016 року, Міносвіти в партнерстві з Урядовим контактним центром та Фондом «Відкрита політика» створило алгоритм вступу до українських ЗВО для осіб, які закінчили школу на окупованій території²¹⁵. Для реалізації цього алгоритму було утворено освітні центри «Донбас-Україна» та «Крим-Україна» на базі декількох українських закладів освіти. Звернувшись до одного з цих центрів, випускник із ТОТ отримує можливість бути зарахованим до української школи на екстернатну форму навчання, пройти в ній річне оцінювання та державну підсумкову атестацію і отримати український документ про здобуту середню освіту. З отриманим документом особа може вступити до українського ЗВО за спрощеною процедурою. У 2016–2019 роках було сформовано невеликий перелік українських ЗВО, до яких можна було вступити за наведеним алгоритмом. З 2020 року до такого переліку увійшли практично всі українські ЗВО.

У період з 2016 по 2021 роки до українських ЗВО за описаною процедурою вступило близько 10,2 тис. осіб²¹⁶. При зарахуванні ці особи мають пріоритетний (але не гарантований) доступ до навчання на місцях державного замовлення, їм може призначатися соціальна стипендія. За доступними даними²¹⁷ можна оцінити, що у 2018–2021 роках

до українських ЗВО вступало близько 2% молодих людей, які закінчили середні школи на території АР Крим, та близько 20% випускників шкіл, розташованих на тимчасово окупованій території Донецької та Луганської областей.

У 2022 році описаний алгоритм вступу до українських ЗВО працював аналогічно до попередніх років. Втім, бойові дії охопили значно більшу територію України і торкнулися мільйонів людей. Тому випускники шкіл, які у 2022 році мешкали на особливо небезпечній території, отримали можливість вступати до університетів без проходження ЗНО чи НМТ (детальніше про НМТ див. розділ 2).

В Україні студентам закладів вищої освіти, які навчаються на місцях державного та регіонального замовлення, може виплачуватися академічна або соціальна стипендія. Академічна стипендія призначається близько 40% студентів-«бюджетників», які мають найвищий рейтинг за результатами вступної кампанії або семестрових іспитів. Соціальна стипендія виплачується окремим категоріям студентів, які мають право на додаткову державну підтримку. На кінець 2022 року академічна стипендія студентам ЗВО становила 2 000 грн на місяць, соціальна стипендія — від 1 770 до 5 891 грн на місяць, залежно від підстави призначення стипендії. Студенти, що мають статус дитини-сироти, можуть отримувати одночасно академічну та соціальну стипендію, решта категорій студентів — тільки один вид стипендії.

215 Див. накази МОН від 24.05.2016 № 560, від 21.06.2016 № 697 та від 01.03.2021 № 271.

216 Обчислено за: <https://cutt.ly/w2ckfmR>, <https://cutt.ly/X2ckhEB>, <https://cutt.ly/y2ckQGV>.

217 URL: <https://cutt.ly/Z2cz4fy>, <https://cutt.ly/12cxylg>, <https://cutt.ly/z2cxjtz>

(посилання не відкриваються для користувачів з України, але працюють через VPN-сервіси).

Особи, які здобувають вищу освіту в закладах на окупованій території України, в рамках окремої процедури²¹⁸ можуть пройти атестацію, визнання здобутих кваліфікацій та у випадку відповідності цих кваліфікацій вимогам українських стандартів вищої освіти завершити навчання й отримати диплом українського закладу вищої освіти.

Для внутрішньо переміщених осіб в Україні дещо полегшено вступ до ЗВО на навчання за державним замовленням. Крім того, студенти — внутрішньо переміщені особи, які навчаються за державним замовленням, можуть отримувати соціальну стипендію.

Релокація університетів — 2022: більший масштаб, менша визначеність

Повномасштабне вторгнення РФ на початку 2022 року унеможливило діяльність закладів освіти у правовому полі України на нових окупованих територіях та територіях, де відбуваються активні бойові дії. Через це українською владою було прийнято жорстке рішення про те, що для продовження своєї діяльності заклади фахової передвищої та вищої освіти мають переміститися з охоплених війною та окупацією регіонів на підконтрольну Україні територію. Цим закладам освіти до моменту їхнього переміщення було тимчасово зупинено казначейське (банківське) обслуговування (отже, вони не могли здійснювати фінансові операції та платежі) та закрито доступ до ЄДЕБО (отже, заклади не могли змінювати інформацію про своїх працівників та студентів у цій базі, зокрема не могли оформлювати й видавати дипломи випускникам). Для відновлення доступу до ЄДЕБО та казначейського обслуговування ЗВО мали переміститися до неокупованих регіонів України, що й було зроблено ними у лютому-травні 2022 року. Якогось одного найпопулярнішого регіону переміщення для закладів освіти з тимчасово окупованих територій немає: заклади релокувались до різних областей України.

Загалом під час релокації у 2022 році переміщено 131 заклад фахової передвищої та вищої освіти, де навчається 91 тис. студентів (6,7% від загального числа студентів в Україні) і працює понад 11 тис. викладачів (табл. 5.3). Ці цифри включають як самостійні університети й фахові коледжі, так і філії певних закладів освіти.

У нашій попередній публікації ми аналізували основні проблеми, що постали перед релокованими університетами як на рівні окремих закладів, так і серед їхніх студентів та викладачів²¹⁹. Поточний матеріал зміщує ракурс аналізу на узагальнення цих викликів з позицій дій та рішень органів влади, міжнародних партнерів, інших стейкхолдерів, що необхідні для підтримки функціонування релокованих університетів і фахових коледжів на коротку і стратегічну перспективу.

218 Порядок проходження атестації для визнання здобутих кваліфікацій, результатів навчання та періодів навчання в системі вищої освіти, здобутих на тимчасово окупованій території України після 20 лютого 2014 року, затверджений наказом МОН від 19.05.2016 № 537. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0793-16>.

219 Ніколаєв Є., Рій Г., Шемелинець І. У чужих стінах: як долають проблеми переміщені університети. Vox Україна, 12.07.2022. URL: <https://voxukraine.org/u-chuzhyh-stinah-yak-dolayut-problemy-peremishheni-universytety/>.

Таблиця 5.3

Окремі показники переміщення закладів фахової передвищої та вищої освіти у 2022 році²²⁰

Показник	ЗВО	ЗФПО
Кількість закладів, що перемістились	44	87
У тому числі:		
а) за формами власності:		
- державна	27	63
- комунальна	0	19
- приватна	17	5
б) за рівнем самостійності:		
- самостійні заклади	25	40
- філії інших закладів освіти	19	47
Загальна кількість викладачів, що працюють у переміщених закладах освіти, осіб	6,9 тис.	4,4 тис.
Загальна кількість студентів, що навчаються у переміщених закладах освіти, осіб	54,1 тис.	37 тис.
Міста, що прийняли найбільшу кількість переміщених закладів освіти	м. Запоріжжя — 7 ЗВО м. Дніпро — 6 ЗВО м. Київ — 6 ЗВО	м. Дніпро — 15 ЗФПО м. Запоріжжя — 15 ЗФПО м. Полтава — 11 ЗФПО

Переміщення закладів освіти у 2022 році відрізнялось від переміщення восьмирічної давнини. Якщо у 2014 році до нового населеного пункту й нових приміщень переїздила більшість викладачів та студентів кожного релокованого ЗВО, то у 2022 році таку «повноцінну» модель переміщення реалізували лише два-три університети. Органи влади і заклади освіти виходять з того, що переміщення останніх у 2022 році є тимчасовим і після перемоги України та деокупації її територій ці заклади повернуться додому. Тому більшість університетів і фахових коледжів реалізують «мінімальну» або «напіввіртуальну» модель релокації: до іншого міста, зазвичай на базу іншого закладу освіти, переміщаються адміністрація закладу фахової передвищої чи вищої освіти, бухгалтерська служба, декілька ключових працівників інших підрозділів. Ці служби переважно розміщуються в декількох кабінетах партнерського закладу освіти. Водночас викладачі та студенти, незалежно від їхнього місцезнаходження, продовжують роботу й навчання у дистанційному форматі.

Ця обставина тягне за собою інші особливості нового переміщення. Так, через те що на початку 2022 році люди евакуювалися з тимчасово окупованих територій до різних регіонів України та інших країн, переміщеним університетам для організації офлайн-навчання найближчим часом навряд чи вдасться зібрати викладачів і студентів у тому населеному пункті, куди релоковано ці заклади. Фактично ці заклади тимчасово перетворюються на модераторів чи «бек-офіси» з організації здобуття вищої освіти в дистанційному форматі.

Реалізація закладами «напіввіртуальної» релокації уможливлена їхнім досвідом організації онлайн-навчання під час пандемії COVID-19, що тактично полегшило відновлення

220 Укладено на основі даних ЄДЕБО, інформації МОН про переміщення закладів освіти та інших відкритих джерел.

освітнього процесу в цих закладах у дистанційній формі. Проте стратегічно наявність цього формату роботи не спонукає вжити усіх можливих заходів для повернення занять зі студентами у фізичні аудиторії (альтернатива між роботою дистанційно та офлайн стимулює зміни меншою мірою, аніж між працювати офлайн або не працювати зовсім). Останнє означає збереження довгострокових ризиків подальших освітніх втрат і зниження якості освіти.

Збільшення освітніх втрат спричиняє й те, що студентам, які евакуювалися до більш безпечних регіонів, часто необхідно самостійно заробляти на життя. Тому чимало з них вимушені працювати, що відволікає їх від навчання. Тут слід зазначити, що певна частина студентів кожного українського закладу освіти через війну змінила місце проживання, проте в переміщених університетах і фахових коледжах частка таких студентів вочевидь найбільша, адже з тимчасово окупованих та особливо небезпечних територій евакуювалась найбільша частка населення.

Чимало українських та європейських університетів запропонували студентам, що виїхали з особливо небезпечних регіонів України, безкоштовно прослуховувати певні дисципліни за місцем їхнього поточного проживання, що є формою академічної мобільності. Хоча, згідно з проведеним нами раніше опитуванням, цією можливістю користується невелика кількість студентів, але потенційно деякі з них можуть вирішити повноцінно перейти на навчання до нового університету, який створює умови для здобуття імовірно більш якісної освіти в офлайн-форматі. Для переміщених закладів освіти ця обставина є ризиком втрати частини студентів.

Ефективна організація дистанційного навчання залежить від електронних ресурсів (таких як LMS — система електронного навчання, електронні журнали, система електронного документообігу, бібліотечні ресурси тощо), що працюють на серверному обладнанні закладів освіти. З різних причин (висока вартість, технологічна складність запровадження) в українських закладах освіти раніше не практикувалось дублювання важливої інформації на «дзеркальних» серверах, фізично розташованих в іншому регіоні країни або за кордоном. Тому переміщені університети мали великий ризик втрати доступу до важливої інформації, що зберігається в електронному вигляді. За даними наших інтерв'ю з представниками окремих переміщених університетів, частина університетів змогла оперативнo передати важливу інформацію на інші сервери через інтернет-канали; працівникам інших закладів вдалося (беручи на себе безпекові ризики) вивезти окреме комп'ютерне й серверне обладнання на неокуповану територію. Потреба переміщених закладів освіти в отриманні додаткового комп'ютерного та серверного обладнання залишається високою, на цьому слід наголосити.

Складним питанням є участь в освітньому процесі тих студентів і викладачів, які залишилися на тимчасово окупованій території. Такі особи стикаються не лише з нестабільним або відсутнім інтернет-зв'язком, а й із безпековими ризиками, якщо окупаційній владі стає відомо, що особа дистанційно продовжує освітню діяльність в українському закладі. Також перед адміністрацією переміщених закладів освіти постала проблема реагування на випадки колабораціонізму. Як ми раніше писали, «залишається відкритим питання кадрових рішень щодо працівників ЗВО, які відкрито перейшли на бік окупантів та беруть участь у роботі незаконно створених закладів освіти під російськими прапорами. Якщо переміщеній адміністрації стає відомо про таких осіб, з ними призупиняється дія трудового договору»²²¹. Заклади освіти, діючи в українському правовому полі, не мають інших інструментів реагувати на подібну інформацію, найчастіше не підкріплену належними доказами.

Десять державних ЗВО²²² стали двічі переміщеними: за відносно короткий період вони змушені змінювати свою домівку вже вдруге. Оскільки дані за результатами переміщення-2014 свідчать, що навіть разова релокація має тривалий негативний вплив на діяльність закладів, то ситуація для двічі переміщених закладів дуже складна, і вони потребуватимуть особливої підтримки.

За даними ЄДЕБО, під час вступної кампанії 2022 року близько 20 переміщених закладів освіти не набрали на навчання жодного вступника. Серед цих 20 закладів є як маленькі філії інших закладів освіти, так і декілька самостійних фахових коледжів. Ці переміщені заклади, імовірно, еволюціонуватимуть у напрямі приєднання до більш потужних університетів, що доведеться врахувати в освітній політиці.

Після деокупації захоплених рф територій різні переміщені ЗВО опиняться у принципово різних умовах. Більшість із них повернуться додому, до власних міст і приміщень. Деяким іншим закладам освіти, на жаль, не буде куди повертатися через повністю зруйновані університетські приміщення, які потрібно буде відбудовувати. Третя група ЗВО — переміщені у 2014 році. Для них викликом буде те, що в їхніх рідних приміщеннях окупанти організували «університети», де вже кілька років працюють і навчаються громадяни України, що проживають на цих окупованих територіях. Українським університетам, що повертатимуться до рідних міст і приміщень, доведеться розробляти й реалізовувати дуже складні рішення щодо подальшої участі цих осіб в освітньому процесі в рамках українського правового поля.

По поверненні до рідних міст після перемоги України тимчасово переміщені заклади освіти як носії українських цінностей мають відіграти важливу роль у реінтеграції тимчасово окупованих територій в українське освітнє і культурне поле. Соціалізація молоді, підвищення кваліфікації та перенавчання вчителів, які з 2014 року вимушено працювали за російськими освітніми програмами, промоція обізнаності з історією України, відновлення функціонування української мови як державної на деокупованих територіях, реалізація місцевих гуманітарних проєктів тощо — важливі напрями майбутньої роботи для цих закладів освіти. План дій Ради Європи для України формулює дотичне завдання так: «Розвивати спроможність освітян із запровадження демократичних, різноманітних та інклюзивних програм з історичної освіти, що включають викладання й вивчення складної історії демократії відповідно до стандартів Ради Європи, та зі створення безпечного освітнього середовища, в якому підтримуються діалог, інклюзивність і згуртованість, а також обговорюються потенційно чутливі та суперечливі питання»²²³. Втім, таке завдання університетів і закладів освіти інших типів наразі прямо не зазначено в основних офіційних документах з питань реінтеграції деокупованих територій²²⁴ та повоєнного відновлення України. Розробляти відповідну політику і передбачати фінансові, кадрові, інтелектуальні ресурси для її реалізації слід вже зараз.

222 З урахуванням реорганізованих університетів — 12 ЗВО.

223 Council of Europe Action Plan for Ukraine “Resilience, Recovery and Reconstruction” 2023–2026. Adopted by the Committee of Ministers on 14 December 2022 at the 1452nd meeting of the Ministers’ Deputies. URL: <https://cutt.ly/z2TTayy>.

224 План заходів з реалізації Стратегії деокупації та реінтеграції тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим та міста Севастополя, затверджений розпорядженням Кабінету Міністрів України від 29.09.2021 № 1171-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1171-2021-%D1%80#Text>; План дій органів виконавчої влади з відновлення деокупованих територій територіальних громад, затверджений розпорядженням Кабінету Міністрів України від 30.12.2022 № 1219-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1219-2022-%D1%80#Text>.

Викладене в цьому розділі означає, що вподобаний українською владою підхід «одна політика для всіх» (інструменти політики встановлюють одні правила для всіх, без урахування особливостей та індивідуальних потреб окремих суб'єктів) не буде ефективним для допомоги переміщеним закладам освіти. У проєкті Плану відновлення сфери освіти і науки визначено максимально широке завдання законодавчо врегулювати діяльність і забезпечити функціонування закладів вищої та фахової передвищої освіти на деокупованих територіях. Це «забезпечення функціонування» доведеться наповнювати конкретним змістом, який для різних закладів освіти має бути різним: для одних — відбудова зруйнованих будівель, корпусів, гуртожитків, для інших — цільова підтримка розвитку освітніх програм з української мови, літератури, історії, культури, для третіх — приєднання до більш потужного закладу, для четвертих — повернення занять в офлайн тощо. Будь-який із цих напрямів потребує залучення в тому числі державних ресурсів, і якщо їх не знайдуть (як бачимо на прикладі ЗВО, переміщених у 2014 році), повноцінно відновити роботу переміщені у 2022 році заклади освіти не зможуть.

РОЗДІЛ 6

Розвиток фахової передвищої освіти в умовах стратегічної невизначеності

Наше дослідження сфокусовано на сфері вищої освіти. Проте слід приділити увагу й іншому освітньому рівню — фаховій передвищій освіті (ФПО). Історично, до 2019 року, фахова передвища освіта формально була частиною вищої освіти. Тісні зв'язки між вищою і фаховою передвищою освітою зберігаються досі. Значна частина закладів ФПО є філіями університетів. Підготовка фахівців у вищій та фаховій передвищій освіті в Україні здійснюється за одним переліком спеціальностей. Методика розробки освітніх стандартів і програм, організація освітнього процесу на цих двох освітніх рівнях подібні. Так само в цих двох сферах освіти близькі одна до одної основні процедури державного регулювання (як-от ліцензування, акредитація, професійні вимоги до викладачів та ін.). Заклади фахової передвищої та вищої освіти стикаються зі схожими викликами, спричиненими війною, зокрема щодо погіршення доступу до фінансових, кадрових, матеріальних ресурсів. Наведеними міркуваннями зумовлюється інтерес до питання розвитку системи фахової передвищої освіти в цьому дослідженні.

В українській освітній системі проміжну сходинку між середньою освітою та «повноцінною» вищою освітою бакалаврського й магістерського рівнів посідають професійна (професійно-технічна) освіта, фахова передвища освіта і програми короткого циклу вищої освіти, за результатами навчання на яких здобувається ступінь молодшого бакалавра. А крім того, чимало фахівців навчалися чи завершують навчання на програмах підготовки молодшого спеціаліста, хоча нових студентів на ці програми більше не набирають. Професійно-технічна освіта найбільш зрозуміла для ринку праці, адже, здобувши її, особа опановує певну, знайому роботодавцям професію.

Професійно-технічна освіта належить до третього та четвертого рівнів Національної та Європейської рамок кваліфікацій, а фахова передвища освіта і програми короткого циклу вищої освіти — до п'ятого рівня цих Рамок.

Наведене багатоманіття кваліфікацій є дещо заплутаним. Наведемо історію та логіку їх формування.

- Молодший спеціаліст — рівень вищої освіти, який виник в Україні на початку 1990-х років, коли чимало закладів, що в радянські часи надавали середню спеціальну освіту, включили до сфери вищої освіти, і багато технікумів стали вищими навчальними закладами першого-другого рівнів акредитації. Університети й інститути відтоді стали вищими навчальними закладами третього-четвертого рівнів акредитації. Згадані технікуми, себто ВНЗ I—II рівнів акредитації, тепер готували **молодших спеціалістів**, і на ці програми можна було вступити як з базовою (після 9 класу), так і з повною (після 11 класу) загальною середньою освітою.
- Проте ВНЗ I—II рівнів акредитації не є надто близькими до університетів інституціями, тому їм було не дуже комфортно всередині системи вищої освіти. Їм бракувало кадрового потенціалу, вони могли мати лише педагогічних, але не науково-педагогічних, працівників (себто рівень оплати праці викладачів у цих закладах є нижчим), давалися взнаки організаційні відмінності між орієнтованими на практику освітніми програмами цих закладів та більш академічними програмами

університетів. Тому прийнятий у 2014 році в новій редакції Закон України «Про вищу освіту» скасував поняття «рівні акредитації ВНЗ» і водночас змінив статус (вже колишніх) ВНЗ першого-другого рівнів акредитації в системі освіти. Незначна частина таких закладів мала достатній кадровий та управлінський потенціал, який дозволив їм готувати бакалаврів. Вони змогли стати **коледжами** і залишитися в системі вищої освіти. Менш потужним або більш орієнтованим на практичну підготовку закладам було запропоновано стати частиною системи професійно-технічної освіти. Проте цю пропозицію з різних причин не було прийнято такими закладами, і їхній статус на кілька років «завис у повітрі».

- Врешті було прийнято рішення створити в Україні новий освітній рівень — рівень фахової передвищої освіти. Це рішення було реалізовано шляхом прийняття у 2019 р. відповідного Закону²²⁵, і колишні ВНЗ I—II рівнів акредитації в більшості набули статусу закладів фахової передвищої освіти (**ЗФПО**). Оскільки молодший спеціаліст — рівень вищої освіти, а ЗФПО більше не є закладами вищої освіти, то станом на 2022 рік на програмах підготовки молодшого спеціаліста (як ступеня вищої освіти) завершують навчатися ті, хто вступив на них раніше. А нових студентів заклади фахової передвищої освіти набирають на програми підготовки **фахових молодших бакалаврів**. Кваліфікація з цією назвою, згідно з формулюванням Закону, є освітньо-професійним ступенем фахової передвищої освіти.
- Із фаховими молодшими бакалаврами не слід плутати «просто» **молодших бакалаврів**. Кваліфікація молодшого бакалавра здобувається на короткому циклі вищої освіти, який запроваджено в Україні у зв'язку з адаптацією національної освітньої системи до вимог Європейської рамки кваліфікацій.
- Усі три ступені освіти — молодший спеціаліст, молодший бакалавр, фаховий молодший бакалавр — здобуваються на п'ятому рівні Національної, Європейської рамок кваліфікацій та Міжнародної стандартної класифікації освіти ISCED-2011 (табл. 6.1).

Таблиця 6.1

Освітні ступені на п'ятому рівні Національної рамки кваліфікацій в Україні

Освітній ступінь	Підстава вступу на навчання	Тривалість навчання	Ланка освіти, на якій здобувається освітній ступінь	Хто може готувати
Молодший спеціаліст	Набір на програми не проводиться. Раніше проводився на базі 9 та 11 класів	На базі 9 класу — до чотирьох років.	Вища освіта	Заклади фахової передвищої освіти; раніше — заклади вищої освіти
Фаховий молодший бакалавр	На базі 9 та 11 класів	На базі 11 класу — до трьох років.	Фахова передвища освіта	Заклади професійної (професійно-технічної), фахової передвищої, вищої освіти
Молодший бакалавр	Тільки на базі 11 класу	Два роки	Вища освіта	Заклади фахової передвищої та вищої освіти

225 Про фахову передвищу освіту: Закон України від 06.06.2022 № 2745-VIII.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2745-19#Text>.

Кількість вступників до закладів освіти для здобуття професійної (професійно-технічної), фахової передвищої та вищої освіти зівставна (рис. 6.1). Однак якщо не враховувати осіб, які вступають на навчання після 9 класу, то фахова передвища і професійно-технічна освіта суттєво програють вищій освіті за привабливістю для випускників середніх шкіл (рис. 6.2).

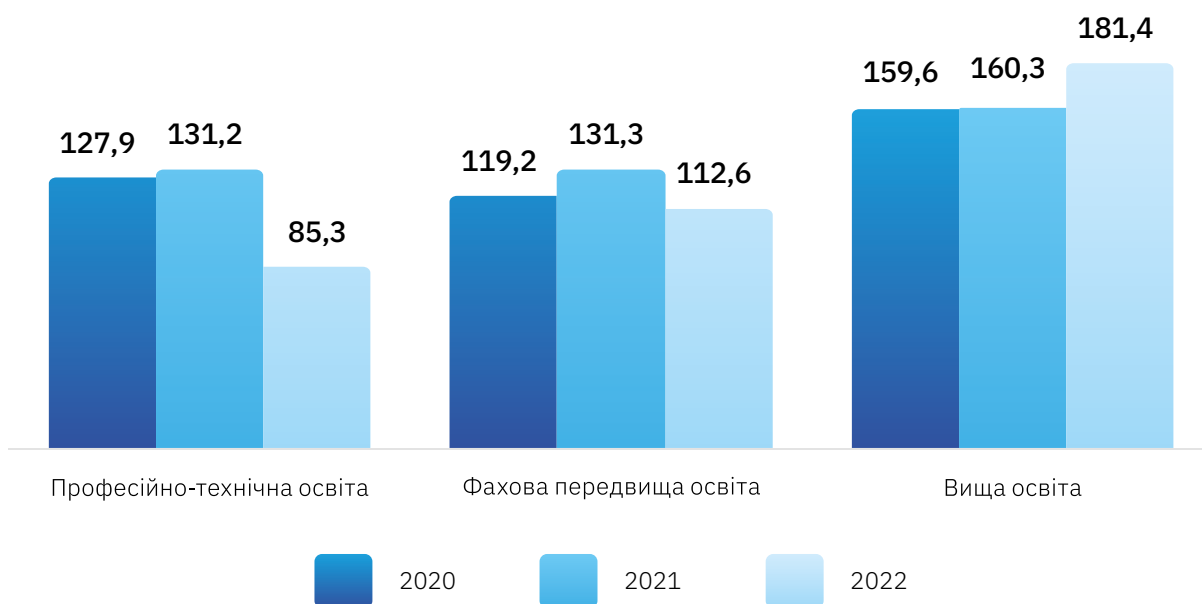

Рисунок 6.1. Вступ на навчання осіб із базовою та повною загальною середньою освітою, тис. осіб

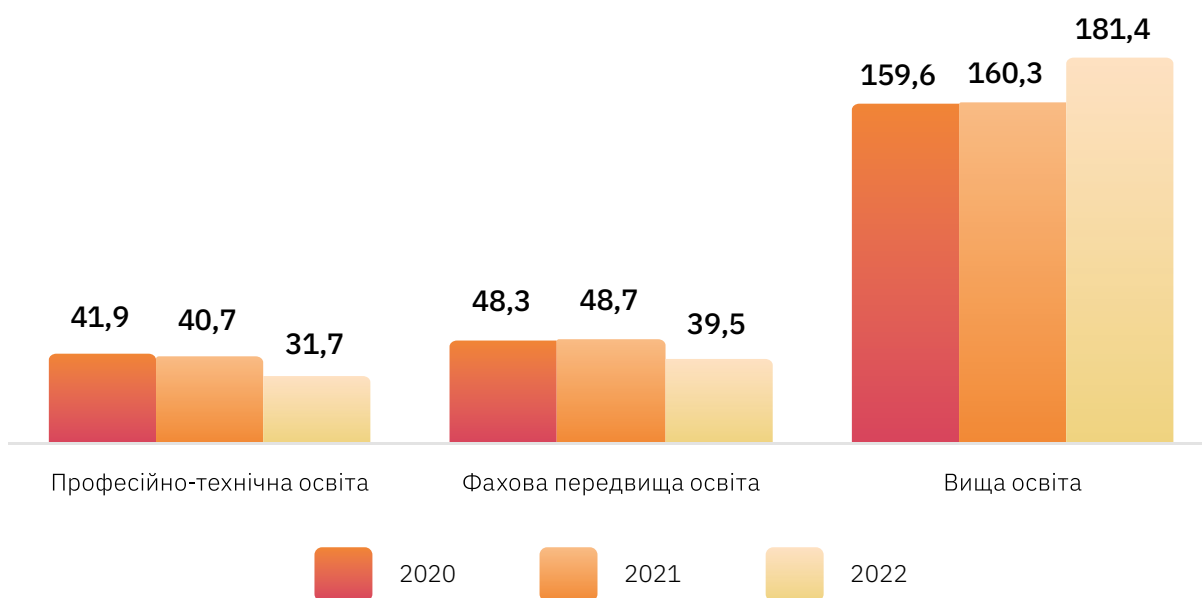

Рисунок 6.2. Вступ на навчання осіб із повною загальною середньою освітою, тис. осіб

226 Джерела даних: професійно-технічна освіта у 2020 та 2021 роках — Держстат; професійно-технічна освіта у 2022 році — інформація, надана Іриною Шумік; фахова передвища та вища освіта — ЄДЕБО. Дані на рисунку не враховують вступників на програми підготовки молодших бакалаврів. Також не враховано вступ на здобуття вищої освіти на основі ступеня молодшого спеціаліста, молодшого бакалавра, фахового молодшого бакалавра.

227 Джерела даних: там само. Дані на рисунку не враховують вступників на програми підготовки молодших бакалаврів. Також не враховано вступ на здобуття вищої освіти на основі ступеня молодшого спеціаліста, молодшого бакалавра, фахового молодшого бакалавра.

Кілька слів про молодших бакалаврів

Важливість розбудови програм короткого циклу вищої освіти згідно з рішеннями, прийнятими в рамках Європейського простору вищої освіти, — тема, добре знайома в Україні вузькому професійному колу експертів. Для ширшого кола університетів, студентів та роботодавців ця тема або зовсім нова, або малозрозуміла й малоцікава. Молодші бакалаври сьогодні становлять рівно один відсоток усіх здобувачів освіти п'ятого рівня Національної рамки кваліфікацій (рис. 6.3); за чотирирічний період, відколи було започатковано підготовку здобувачів цього освітнього ступеня, на відповідні освітні програми вступило 5,6 тис. осіб (рис. 6.4).

За даними ЄДЕБО, у 2022 році на 135 освітніх програм підготовки молодших бакалаврів за 44 спеціальностями до 39 закладів освіти зараховано 854 студенти. Найбільше вступників — 40 осіб — зараховано за спеціальністю «Фармація, промислова фармація» до Буковинського державного медичного університету. Найменше — по одному студенту — зараховано на 18 освітніх програм тринадцяти закладів освіти. В усіх українських університетах загалом найпопулярніші серед вступників спеціальності — «Менеджмент» (81 майбутній молодший бакалавр), «Фармація, промислова фармація» (зараховано 65 осіб), «Облік і оподаткування» (64 вступники). На протилежному краю спектра — спеціальності «Морський та внутрішній водний транспорт», «Науки про Землю» і «Транспортні технології», на які зараховано по одному вступнику. Слід зазначити, що переважна більшість спеціальностей на рівні молодшого бакалавра є непопулярними, оскільки набір за ними не здійснювався взагалі.

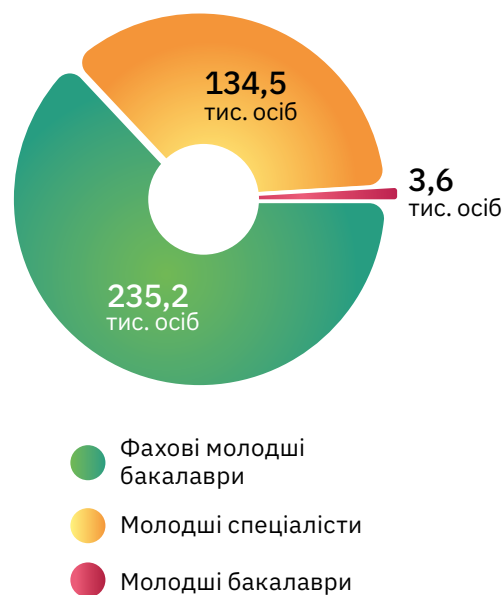

Рисунок 6.3. Кількість здобувачів освітнього ступеня п'ятого рівня Національної та Європейської рамок кваліфікацій станом на 01.01.2022, дані ЄДЕБО

Рисунок 6.4. Вступ на програми підготовки молодших бакалаврів, осіб, дані ЄДЕБО

Невелику кількість місць державного замовлення на підготовку молодших бакалаврів відносно рівномірно розподілено між більшістю спеціальностей підготовки²²⁸. Внаслідок цього обсяг державного замовлення на підготовку молодших бакалаврів найчастіше становить 10–20 осіб за однією спеціальністю.

Стандарти вищої освіти для освітнього рівня «Молодший бакалавр» на час написання цього тексту не розробляються.

На відміну від кваліфікацій молодшого спеціаліста і фахового молодшого бакалавра, молодші бакалаври можуть працевлаштовуватися на окремих посадах державної служби²²⁹.

Таким чином, хоча у 2019 році в Україні започатковано підготовку молодших бакалаврів, однак системне бачення місця цього освітнього рівня в системі підготовки фахівців не вироблено. Навряд чи життєздатна модель, за якої кількість студентів на більшості програм цього рівня вищої освіти можна перерахувати на пальцях двох рук. Напевно, варто говорити про програми молодшого бакалавра як про такі, що покликані за два роки підготувати студента до працевлаштування на молодших посадах. Однак у цьому випадку ступінь молодшого бакалавра має віднайти власне унікальне позиціонування щодо вже наявного, популярного та більш зрозумілого для ринку праці ступеня фахового молодшого бакалавра (молодшого спеціаліста). Обмежитися тим, що фахових молодших бакалаврів готують фахові коледжі, а молодших бакалаврів — університети, для окресленого позиціонування буде замало.

Мережа закладів фахової передвищої освіти

Фахову передвищу освіту в Україні можуть надавати як заклади фахової передвищої освіти — фахові коледжі, так і заклади професійної (професійно-технічної) та вищої освіти (табл. 6.2). За даними ЄДЕБО, в Україні функціонує понад 600 закладів фахової передвищої освіти²³⁰. ЄДЕБО містить обмежену інформацію про військові коледжі сержантського складу та фахові коледжі зі специфічними умовами навчання. Наведені нижче дані щодо кількості закладів ФПО та контингенту здобувачів освіти корисні для демонстрації співвідношень між різними типами закладів, але, на жаль, через недосконалість освітньої статистики в Україні мають певну похибку.

Окремі заклади ФПО також надають вищу освіту бакалаврського рівня. Так, за даними ЄДЕБО, станом на 01.01.2022 у 55 фахових коледжах здобували вищу освіту 5,9 тис. майбутніх бакалаврів.

228 Див., наприклад, постанову Кабінету Міністрів України від 07.07.2022 № 769 «Про державне замовлення на підготовку фахівців, наукових, науково-педагогічних та робітничих кадрів, на підвищення кваліфікації та перепідготовку кадрів у 2022 році». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/769-2022-%D0%BF#Text>.

229 Про державну службу: Закон України від 10.12.2015 № 889-VIII. Пункт 2 частини першої статті 19. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19#Text>.

230 Вища та фахова передвища освіта в Україні у 2021 році. Статистична інформація. URL: https://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2021/osv/vush_osv/vfpo_Ukr_2021.xls.

Таблиця 6.2

Кількість здобувачів освіти ступенів фахового молодшого бакалавра і молодшого спеціаліста у 2022 році, дані ЄДЕБО

Тип закладу освіти	Освітній ступінь		Разом
	Фаховий молодший бакалавр	Молодший спеціаліст	
Станом на 1 січня 2022 року			
Фаховий коледж — самостійна юридична особа	88 744 здобувачі 289 закладів	54 924 здобувачі 291 заклад	143 668 здобувачів 291 заклад
Фаховий коледж — відокремлений структурний підрозділ закладу вищої освіти	112 126 здобувачів 327 закладів	63 060 здобувачів 342 заклади	175 186 здобувачів 342 заклади
Філія фахового коледжу	906 здобувачів 10 закладів	408 здобувачів 10 закладів	1 314 здобувачів 10 закладів
Заклад професійної (професійно-технічної) освіти	7 909 здобувачів 101 заклад	965 здобувачів 101 заклад	8 874 здобувачі 101 заклад
Коледж	16 364 здобувачі 68 закладів	10 428 здобувачів 68 закладів	26 792 здобувачі 68 закладів
Заклад вищої освіти (крім коледжів)	9 187 здобувачів 40 закладів	4 735 здобувачів 40 закладів	13 922 здобувачі 40 закладів
Разом	235 236 здобувачів 835 закладів	134 520 здобувачів 852 заклади	369 756 здобувачів 852 заклади
Станом на 1 жовтня 2022 року			
Разом	315 394 здобувачі 819 закладів	54 262 здобувачі 692 заклади	369 656 здобувачів 835 закладів

Окремі заклади ФПО також надають вищу освіту бакалаврського рівня. Так, за даними ЄДЕБО, станом на 01.01.2022 у 55 фахових коледжах здобували вищу освіту 5,9 тис. майбутніх бакалаврів.

Особливість мережі закладів ФПО полягає в тому, що одна частина фахових коледжів є самостійними закладами та окремими юридичними особами (291 заклад, сукупно навчається 143,7 тис. студентів), а інша частина є відокремленими структурними підрозділами (фактично — філіями) закладів вищої освіти (132 закладам вищої освіти підпорядковано 342 фахові коледжі, 175,5 тис. студентів) або інших закладів фахової передвищої освіти (10 фахових коледжів, 1,3 тис. студентів). Відокремлені структурні підрозділи не є окремими юридичними особами, вони можуть розташовуватися як у тому самому населеному пункті, що й головний заклад, так і в іншому місті. Заклади вищої освіти, найбільші за кількістю студентів у підпорядкованих фахових коледжах, наведено в табл. 6.3.

Таблиця 6.3

Заклади вищої освіти з найбільшою мережею підпорядкованих фахових коледжів, станом на 01.01.2022, дані ЄДЕБО²³¹

Заклад вищої освіти	Кількість підпорядкованих закладів фахової передвищої освіти, одиниць	Кількість студентів у підпорядкованих ЗФПО, осіб
Національний університет «Львівська політехніка»	10	7 816
Національний університет харчових технологій	11	7 760
Національний університет біоресурсів і природокористування України	9	7 622
Національний авіаційний університет	6	5 874
Державний торговельно-економічний університет	7	5 165
Львівський національний університет природокористування	8	4 591
Криворізький національний університет	6	4 482
Національний транспортний університет	4	4 295
Вінницький національний аграрний університет	5	3 658
Сумський національний аграрний університет	6	3 454
Полтавський державний аграрний університет	7	3 342
Білоцерківський національний аграрний університет	8	3 272
Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна»	15	3 256
Таврійський державний агротехнологічний університет імені Дмитра Моторного	6	3 243
Заклад вищої освіти «Подільський державний університет»	7	3 182
Національний університет «Одеська політехніка»	3	3 148
Одеський національний технологічний університет	4	3 115
Запорізький національний університет	4	2 988
Київський національний університет будівництва і архітектури	4	2 922
Національний університет водного господарства та природокористування	5	2 912
Уманський національний університет садівництва	7	2 889
Разом	142	88 986

Запроваджено складну схему управління власністю окремих фахових коледжів: 143 заклади фахової передвищої освіти державної форми власності належать до сфери управління МОН, однак їхня діяльність фінансується з місцевих бюджетів²³². Місцевим органам влади передано окремі повноваження з управління об'єктами власності цих державних закладів²³³.

231 Наведено заклади вищої освіти, мережа яких сукупно охоплює понад 50% усіх студентів ЗФПО, що є філіями інших закладів.

232 Про Державний бюджет України на 2018 рік: Закон України від 07.12.2017 № 2246-VII. Стаття 24 та Додаток № 10. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2246-19#n189>.

233 Питання управління окремими категоріями закладів освіти державної форми власності, що належать до сфери управління Міністерства освіти і науки: розпорядження Кабінету Міністрів України від 11.12.2019 № 1412-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1412-2019-%D1%80#Text>.

Фахові коледжі комунальної та державної форм власності, що фінансуються з місцевих бюджетів, є одержувачами освітньої субвенції²³⁴ — коштів, що надходять з державного бюджету до місцевих бюджетів, призначені для фінансування здобуття повної загальної середньої освіти і спрямовуються на оплату праці вчителів. За рахунок освітньої субвенції фінансується частина витрат фахових коледжів на підготовку студентів, які вступили на навчання після 9 класу та одночасно з фаховою передвищою здобувають повну загальну середню освіту. В цьому питанні держава дискримінує приватні фахові коледжі й фахові коледжі, що є відокремленими структурними підрозділами державних закладів вищої освіти: такі заклади освіти не одержують освітньої субвенції, хоча мають на неї право відповідно до п. 2 частини першої статті 66 Закону України «Про фахову передвищу освіту». За словами Володимира Зеленого²³⁵, відсутність доступу до коштів освітньої субвенції фінансово знекровлює окремі заклади фахової передвищої освіти.

Найбільше фахових коледжів на кінець 2022 року було розташовано у Дніпропетровській області (рис. 6.5). Таке лідерство зумовлено, зокрема, переміщенням до цього регіону 20 закладів фахової передвищої освіти з Луганської та Донецької областей через повномасштабне вторгнення рф.

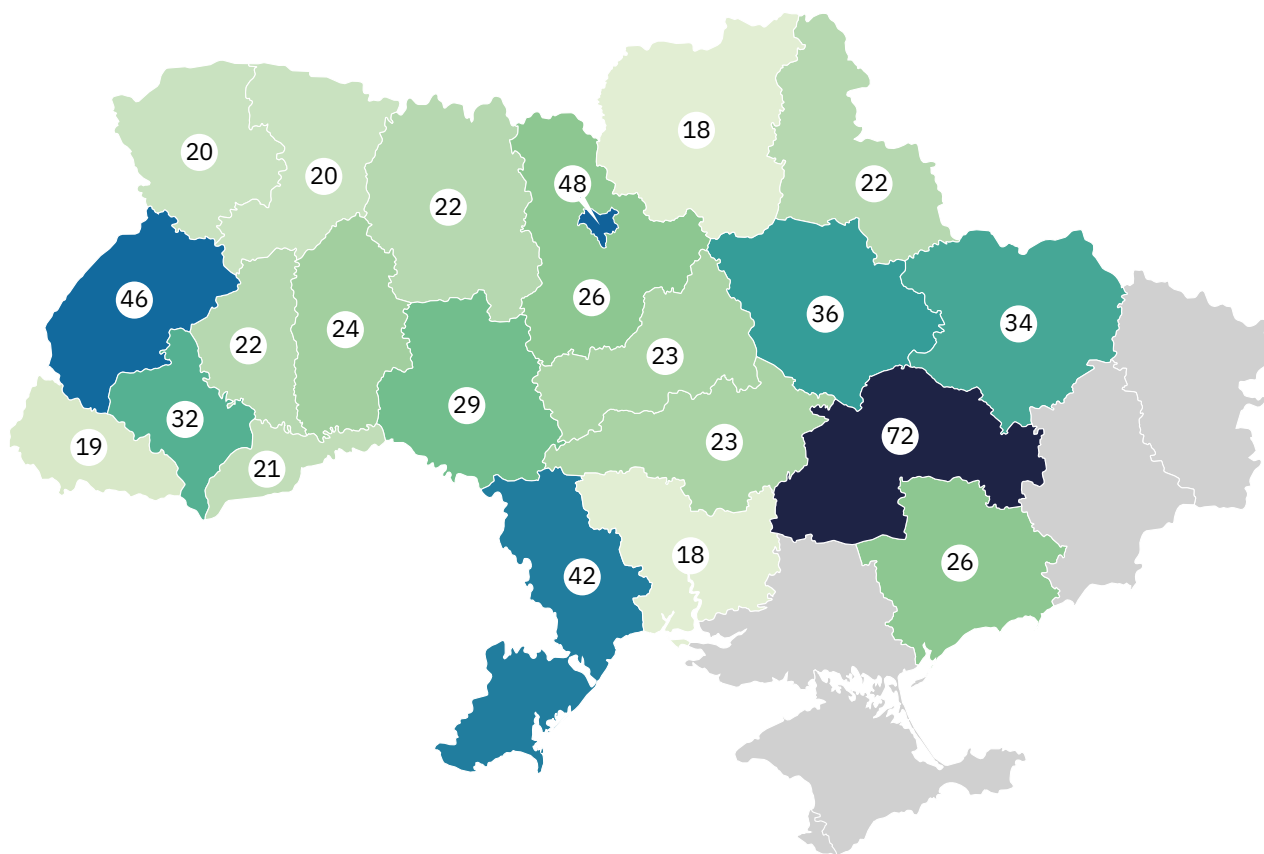

Рисунок 6.5. Фактичне розташування фахових коледжів станом на листопад 2022 року, дані ЄДЕБО²³⁶

234 Підпункт 6 пункту 3 Порядку та умов надання освітньої субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 14.01.2015 № 6. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/6-2015-%D0%BF#Text>.

235 Наше інтерв'ю з Володимиром Зеленим від 03.10.2022.

236 Зображення сформовано за допомогою сервісу datawrapper.de.

Здобувачі фахової передвищої освіти

Станом на 01.01.2022 освітні ступені молодшого спеціаліста і фахового молодшого бакалавра в Україні здобувають 369,7 тис. студентів. Із них 318,8 тис. осіб навчаються у фахових коледжах, 40,7 тис. — у закладах вищої освіти, 8,9 тис. — у закладах професійної (професійно-технічної) освіти та 1,3 тис. студентів — у філіях фахових коледжів. З цього числа студентів 71,7% вступили на навчання після 9 класу (на основі базової загальної середньої освіти) і 28,3% — після 11 класу (на основі повної загальної середньої освіти). 66,0% студентів навчаються за кошти державного та місцевих бюджетів, 34,0% — за кошти фізичних та юридичних осіб (рис. 6.6).

Рисунок 6.6. Кількість здобувачів ступенів фахового молодшого бакалавра, молодшого спеціаліста й молодшого бакалавра в закладах освіти всіх типів, з поділом за основою вступу та джерелом фінансування навчання, тис. осіб, дані ЄДЕБО станом на 01.01.2022

Як видно з наведених даних, саме в закладах фахової передвищої освіти (фахових коледжах) здійснюється підготовка 86,2% загального числа здобувачів освіти п'ятого рівня Національної рамки кваліфікацій. Розподіл здобувачів освіти між фаховими коледжами різних форм власності показано на рис. 6.7.

Підготовка здобувачів фахової передвищої освіти здійснюється за тими самими спеціальностями²³⁷, що й здобувачів вищої освіти²³⁸. Рішення готувати фахових молодших бакалаврів без співвіднесення з конкретною професією (як це має місце у професійно-технічній освіті) не позбавлене суперечностей. З одного боку, не орієнтуючись на один конкретний фах чи посаду фахівця, фахові коледжі мають ширшу автономію у формуванні змісту й логіки освітньої програми, її позиціонуванні на освітньому ринку. Загальні «дороговкази» для цього надають державні стандарти фахової передвищої освіти України: станом на грудень 2022 року їх затверджено для 68 спеціальностей²³⁹.

237 Про затвердження переліку галузей знань і спеціальностей, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти: постанова Кабінету Міністрів України від 29.04.2015 № 266.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/266-2015-%D0%BF#Text>.

238 Частина четверта ст. 7 Закону України «Про фахову передвищу освіту».

239 URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/fahova-peredvisha-osvita/sector-fahovoyi-peredvishoyi-osviti/zatverdzeni-standarti>.

З іншого боку, через цю розпливчастість освітній рівень фахового молодшого бакалавра в багатьох випадках є не дуже зрозумілою для роботодавців кваліфікацією. Фактично можна говорити, що на ринку праці існує максимальна чітке позиціонування фахових молодших бакалаврів з двох напрямів підготовки — з охорони здоров'я і з педагогіки. Так, випускники спеціальності «Медсестринство» можуть обіймати посади сестри медичної, акушерки, фельдшера²⁴⁰. Аналогічно, фахові молодші бакалаври-фармацевти можуть працювати на відповідних посадах в аптеках²⁴¹. Особи, що здобули ступінь фахового молодшого бакалавра з педагогічних спеціальностей, можуть працювати на педагогічних посадах (вчитель тощо), як правило, за умови, що одночасно з роботою за фахом вони здобувають вищу освіту²⁴².

Рисунок 6.7. Кількість здобувачів ступенів фахового молодшого бакалавра, молодшого спеціаліста і молодшого бакалавра у фахових коледжах, із поділом фахових коледжів за формою власності та рівнем самостійності, станом на 01.01.2022, дані ЄДЕБО

240 Довідник кваліфікаційних характеристик професій працівників. Випуск 78. Охорона здоров'я. Затв. наказом МОЗ від 29.03.2002 № 117 (зі змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/va117282-02#Text>.

241 Там само.

242 Див. професійні стандарти для відповідних посад педагогічних працівників на сайті Мінекономіки: <https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?id=22469103-4e36-4d41-b1bf-288338b3c7fa>.

Тому логічно, що медсестринство і педагогічні спеціальності входять до п'яти найпопулярніших напрямів підготовки, які обирають вступники до фахових коледжів (рис. 6.8). Решту три напрями підготовки з п'яти найпопулярніших у 2022 році (економіку та управління, інформаційні технології, право) обрали 34,2 тис. зарахованих на навчання, або понад 30% від загальної кількості вступників на програми фахового молодшого бакалавра (112,6 тис. осіб). Проблема полягає в тому, що ці три напрями підготовки не дають випускникам фахових коледжів достатніх можливостей для працевлаштування, і більшість із них після завершення програми підготовки фахового молодшого бакалавра (раніше — молодшого спеціаліста) одразу вступає на бакалаврат для продовження навчання (рис. 6.9).

Рисунок 6.8. Найпопулярніші спеціальності і напрями підготовки серед вступників на програми підготовки фахових молодших бакалаврів у 2022 році, дані ЄДЕБО, осіб²⁴³

Теоретично у продовженні навчання після завершення фахового коледжу як такому проблеми немає. «Хоча програми на п'ятому рівні Міжнародної стандартної класифікації освіти (ISCED) зазвичай створюються для підготовки до працевлаштування, вони можуть надавати кредити, що зараховуються на програмах шостого або сьомого рівня ISCED. По завершенні цих програм п'ятого рівня ISCED особи в деяких освітніх системах можуть продовжити здобуття освіти на шостому рівні ISCED (рівень бакалавра або еквівалент) або тривалих наскрізних програмах на сьомому рівні ISCED (рівень магістра або еквівалент)»²⁴⁴.

243 На рисунку показано вибір спеціальностей понад 75% вступників 2022 року. Номери спеціальностей наведено згідно з Переліком галузей знань і спеціальностей, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 29.04.2015 № 266 (зі змінами). Номери спеціальностей для напрямку «Економіка та управління»: 028, 051, 071, 072, 073, 075, 076; для напрямку «Інформаційні технології»: 113, 121, 122, 123, 125, 126, 151; для напрямку «Педагогіка»: 012, 013, 014, 015.

244 International Standard Classification of Education ISCED 2011, paragraph 209. UNESCO-UIS, 2012.

* У дужках вказано номери спеціальностей згідно з Переліком галузей знань і спеціальностей, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 29.04.2015 №266, зі змінами. Номери спеціальностей для напрямку «Економіка та управління»: 028, 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292; для напрямку «Інформаційні технології»: 113, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 151; для напрямку «Педагогіка»: 011, 012, 013, 014, 015, 016.

Рисунок 6.9. Окремі напрями підготовки, за якими переважна більшість випускників закладів фахової передвищої освіти одразу після випуску продовжує навчання на бакалавраті²⁴⁵

Не всі професії, що є на ринку праці, сьогодні затребувані серед молоді. Тому завдяки нещодавнім змінам до законодавства ми вже залучаємо на навчання дорослих людей, створили для них можливості змінювати професію, знайти своє місце на ринку праці.

Ірина Шумік ²⁴⁶

245 У наведених на рисунку даних проігноровано питання перехресного вступу — продовження навчання за іншим напрямом підготовки, ніж напрям, за яким здобуто освіту попереднього рівня. Графік побудовано на основі статистичних даних із припущенням, що студенти продовжили навчання на бакалавраті за тим самим напрямом, за яким здобули освіту рівня молодшого спеціаліста.

246 Шумік І. Стан і проблеми функціонування професійної (професійно-технічної) освіти в умовах воєнного стану. Виступ на круглому столі Комітету Верховної Ради з питань освіти, науки та інновацій, 13.12.2022. URL: <https://www.facebook.com/100075605060652/videos/569103281721811>.

На практиці, з огляду на обмежені фінансові ресурси в освітній системі України, питання де-факто недостатнього порогу готовності до працевлаштування²⁴⁷ значної частини випускників закладів фахової передвищої освіти потребує комплексної уваги. Як показано на рис. 6.9, ця проблема властива як окремим популярним напрямом підготовки, так і деяким спеціальностям, за якими в усій Україні навчається лише декілька сотень студентів. Напевно, для наближення до ринку праці кожен напрям підготовки фахових молодших бакалаврів потребує відповідного рішення: в одних випадках необхідно внести зміни до чинної нормативно-правової бази, щоб кваліфікація фахового молодшого бакалавра давала право на працевлаштування на певних посадах; в інших випадках доцільно відмовитися від надання освіти рівня фахового молодшого бакалавра за певними спеціальностями і спрямувати зацікавлених відповідним фахом випускників середніх шкіл одразу до університетів. Цей сценарій актуальний для спеціальностей із малою кількістю студентів, де більшість випускників одразу вступає на бакалаврат; крім того, у професійному середовищі дискутується питання недоцільності підготовки юристів на рівні фахової передвищої освіти. Третє рішення — поширення підходу до підготовки педагогічних працівників на інші напрями підготовки: здобувши ступінь фахового молодшого бакалавра, випускник одночасно працевлаштовується на молодших посадах за фахом і продовжує навчання на бакалавраті. Четвертий сценарій — адаптація переліку спеціальностей, за якими здійснюється підготовка здобувачів фахової передвищої освіти, до специфіки кваліфікацій на п'ятому рівні Національної рамки. Зокрема, це важливо для окремих інженерних і технічних спеціальностей, де можлива синергія, наближення фахової передвищої та професійної (професійно-технічної) освіти. П'яте рішення — відображення у професійних стандартах освіти рівня фахового молодшого бакалавра як умови допуску до виробничої діяльності за тим чи іншим фахом.

Як фахова передвища освіта розвиватиметься далі?

Вищевикладені питання — частина проблеми відсутності у ключових стейкхолдерів системного бачення місця фахової передвищої освіти в освітній системі України та основних координат її подальшого розвитку. Проєкт Плану відновлення України в частині освіти і науки, оприлюднений МОН для громадського обговорення у серпні 2022 року²⁴⁸, містить розділи, що висвітлюють завдання у сферах дошкільної, загальної середньої, позашкільної, професійної, вищої освіти та освіти дорослих. Окремий розділ про фахову передвищу освіту в цьому документі відсутній. Фахова передвища освіта натомість згадується в розділі «Професійна освіта» проєкту Плану відновлення у вигляді цілі «Єдина система професійної освіти. Об'єднання професійно-технічної та фахової передвищої освіти»²⁴⁹ і в розділі «Вища освіта», де не йдеться про об'єднання цих рівнів освіти, натомість пропонується низка заходів з підтримки поточної діяльності закладів фахової передвищої освіти.

Ідея приєднати систему фахової передвищої освіти до професійної освіти вчергове озвучувалась у 2020 році, коли у Верховній Раді України було зареєстровано законопроєкт № 4207-1²⁵⁰. Однак ця пропозиція, за даними проведених нами експертних інтерв'ю, упродовж 2022 року активно не просуvalася ключовими стейкхолдерами.

247 Зелений В. Робочі матеріали групи «Освіта і наука» з питань підготовки розділу «Фахова передвища освіта» до проєкту Плану відновлення України, 2022.

248 URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/gromadske-obgovorennya/2022/08/19/HO.projekt.Planu.vidnovl.Osv.i.nauky-19.08.2022.pdf>.

249 URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/gromadske-obgovorennya/2022/08/19/HO.projekt.Planu.vidnovl.Osv.i.nauky-19.08.2022.pdf>. С. 10.

250 Проєкт Закону про професійну освіту № 4207-1 від 26.10.2020. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/4414>.

Це пояснюється як активним небажанням закладів фахової передвищої освіти бачити себе частиною системи професійної освіти, так і «ефектом борозни»: закон про фахову передвищу освіту як про окремий рівень освіти прийнято відносно недавно (у 2019 році), нині проводиться робота з його імплементації, тому зручніше йти цим шляхом, ніж радикально його змінювати. Крім того, ключові стейкхолдери не розуміють, що саме може принципово змінитися у випадку ухвалення й реалізації такого рішення.

У Комітеті Верховної Ради з питань освіти, науки та інновацій є підкомітет з питань професійно-технічної та фахової передвищої освіти. З тієї діяльності, яку я бачу, він займається суто професійно-технічною освітою... В результаті усі нормативно-правові акти, що йдуть по фаховій передвищій освіті, йдуть з величезним гальмуванням.

Володимир Зелений²⁵¹

Кадровий та інституційний потенціал Міністерства освіти і науки, залучений до розроблення нормативної бази у сфері фахової передвищої освіти, на наш погляд, недостатній. У структурі МОН відсутній окремий структурний підрозділ, покликаний працювати виключно з цим рівнем освіти. Ці функції покладено на Директорат фахової передвищої, вищої освіти МОН, у якому питаннями фахової передвищої освіти на постійній основі опікуються лише два чи три фахівці. В Оперативному плані Міністерства освіти і науки України на 2022 рік²⁵², де викладено цілі, заходи і тематику нормативно-правових актів, над якими має працювати МОН, відсутній розділ про фахову передвищу освіту — на відміну від решти рівнів освіти, для яких визначено відповідні завдання та індикатори виконання. У грудні 2022 року МОН презентував програму трансформації сфери освіти «Освіта 4.0: український світанок», що виконуватиметься в рамках повоєнного відновлення України. Слайд цієї презентації, що має назву «Фахова передвища, вища освіта та наука», не містить жодної цілі чи завдання для власне фахової передвищої освіти²⁵³.

Невелику в масштабі України суму 250 млн грн, передбачену в Державному бюджеті України на 2022 рік на проведення ремонтних робіт, здійснення протипожежних заходів і заходів з енергоефективності²⁵⁴ за кодом видатків 2201140²⁵⁵, розпорошено між закладами фахової передвищої та вищої освіти. У Державному бюджеті на 2023 рік²⁵⁶ фінансування цієї програми (себто видатків на розвиток закладів фахової передвищої освіти) відсутнє.

251 Наше інтерв'ю від 03.11.2022.

252 Затверджено наказом МОН від 17.01.2022 № 29.

URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/rizne/Plany.roboty/2022/01/Operativn.plan.MON.2022.pdf>

253 Програма великої трансформації «Освіта 4.0: український світанок» під час війни та після Перемоги, слайд 17.

URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/news/2022/12/10/Osvita-4.0.ukrayinskyi.svitanok.pdf>

254 Порядок використання коштів державного бюджету, передбачених Фонду розвитку закладів фахової передвищої та вищої освіти, п. 4, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 17.05.2021 № 475.

URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/475-2021-%D0%BF#Text>

255 Про Державний бюджет України на 2022 рік: Закон України від 02.12.2021 № 1928-IX. Додаток № 3.

URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1928-20#Text>

256 Про Державний бюджет України на 2023 рік: Закон України від 03.11.2022 № 2710-IX. Додаток № 3.

URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2710-IX#Text>

У рамках імплементації Закону України «Про фахову передвищу освіту» за період з 2019 по жовтень 2022 років Кабінетом Міністрів України та Міністерством освіти і науки прийнято 37 підзаконних нормативно-правових актів²⁵⁷. Ці документи регламентують поточні питання діяльності закладів фахової передвищої освіти. Проте, на відміну від середньої, професійної (професійно-технічної)²⁵⁸ та вищої²⁶⁰ освіти, стратегії розвитку яких затверджено рішеннями Уряду України, станом на грудень 2022 року відсутній офіційний документ, що визначав би стратегічні параметри розвитку системи фахової передвищої освіти України.

Ці «сигнали» свідчать, що, формально відокремившись від вищої освіти (і то не цілком: чимало закладів ФПО залишаються філіями університетів), фахова передвища освіта як система перебуває у певному «перехідному» стані. Щоб зрозуміти, куди вона прямуватиме, необхідно виробити й реалізувати складні рішення щодо визначення місця фахових молодших бакалаврів з більшості спеціальностей на ринку праці, доцільності чи недоцільності підготовки фахівців за певними спеціальностями на цьому освітньому рівні, підтримки конструктивного діалогу між представниками фахової передвищої, професійної та вищої освіти.

257 Шаров О. Особливості управління закладами фахової передвищої освіти в умовах воєнного стану, слайди 12–20. URL: <https://nmc-vfpo.com/wp-content/uploads/2022/10/sharov-pro-osoblyvosti-upravlinnya-zvo-v-umovah-voynenogo-stanu-2022-10-19.pdf>.

258 Концепція реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» на період до 2029 року, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 14.12.2016 № 988-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/988-2016-%D1%80#Text>.

259 Концепція реалізації державної політики у сфері професійної (професійно-технічної) освіти «Сучасна професійна (професійно-технічна) освіта» на період до 2027 року, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 12.06.2019 № 419-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/419-2019-%D1%80#Text>.

260 Стратегія розвитку вищої освіти в Україні на 2022–2032 роки, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 23.02.2022 № 286-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/286-2022-%D1%80#Text>.

РОЗДІЛ 7

Напрями відновлення і трансформації системи вищої освіти України

Українська система вищої освіти, хоч і зазнала суттєвих збитків через збройне вторгнення, проте встояла. Органам влади частково вдалося виробити ефективні рішення для стабілізації системи вищої освіти в цих складних умовах. Велике значення в цьому процесі мали згуртованість української освітянської спільноти, мотивація продовжувати навчати і навчатися, достатньо ефективна внутрішня політика українських закладів вищої освіти. Неоціненна заслуга і міжнародної спільноти в наданні допомоги освітянам з України.

Україна має напрацювати зміст і концептуальне бачення відновлення та подальшої трансформації системи вищої освіти з урахуванням наслідків війни. Першою чергою процес відновлення має торкнутись тих закладів освіти, які зазнали значних матеріальних, кадрових та організаційних збитків унаслідок російського збройного вторгнення. Але й уся система вищої освіти має змінитись. І для прийняття цих важливих, часом непростих рішень сьогодні склалися відповідні умови.

Україна намагається виробити обґрунтований перелік заходів і завдань, які необхідно виконати для відновлення та подальшої трансформації системи вищої освіти. Для цього проводиться велика робота з виявлення та фіксації збитків, завданих закладам вищої освіти та освітянам, готуються аналітичні та експертні документи.

Наприклад, нещодавно було опубліковано ґрунтовний аналітичний документ «Відбудова України: принципи та політика»²⁶¹, підготовлений групою експертів у різних сферах, зокрема і у сфері освіти. У розділі «Освітні реформи під час та після війни» цього звіту доволі чітко та відверто наводиться опис стану системи освіти і заходів реформування, які намагалися впроваджувати в Україні до повномасштабного воєнного вторгнення, а також вплив пандемії та, безумовно, війни.

На думку експертів, Україна найближчим часом буде змушена зосередитись у сфері освіти на «(1) подоланні викликів воєнних руйнувань, (2) переосмисленні та виробленні нового бачення системи загалом для забезпечення її всебічного розвитку, (3) створенні позитивних умов для трансформації мережі закладів освіти, яка відповідатиме соціальним та економічним потребам України, (4) підвищенні якості освіти, (5) підтримці забезпечення інноваційного навчального та дослідницького середовища, (6) посиленні співпраці зі стейкхолдерами різного рівня та впливовості, щоб забезпечити залучення та позитивні результати для всіх студентів і стейкхолдерів»²⁶² (переклад наш. — Авт.).

Також експерти наводять досить розлогий перелік необхідних кроків, які має зробити держава для відновлення системи вищої освіти. На їхню думку, в основу такого відновлення, зокрема, слід покласти філософію переходу від кількості до якості, від швидких несистемних рішень до послідовної політики, від підпорядкування ЗВО різним державним органам до єдиної системи вищої освіти²⁶³.

261 Відбудова України: принципи та політика. Паризький звіт 1 / За ред. Ю. Городніченка, І. Сологуб, Б. В. ді Мауро. CEPR Press, 2022. 507 с. URL: https://cepr.org/system/files/2022-12/reconstruction%20book_Ukrainian_0.pdf.

262 Rebuilding Ukraine: Principles and Policies. Paris Report 1. Edited by Yu. Gorodnichenko, I. Sologub, B. W. di Mauro. CEPR Press, 2022. P. 358. URL: https://cepr.org/system/files/publication-files/178114-paris_report_1_rebuilding_ukraine_principles_and_policies.pdf.

263 Відбудова України: принципи та політика. С. 382–383.

Тому державі пропонується зосередитись на здійсненні ефективних заходів для усвідомленого вибору вищої освіти, побудови системи ефективного контролю якості навчання, надання більшої фінансової автономії університетам і покращення системи управління, а також для створення механізмів подолання втрат у навчанні, спричинених пандемією COVID-19 і збройною агресією росії проти України. Також експерти наголошують на необхідності проведення комплексу заходів з оптимізації мережі університетів.

«Модернізувати мережу державних та комунальних закладів вищої освіти за допомогою короткострокових (1–2 роки) програм підтримки їх об'єднання, які забезпечать технічну допомогу, перехідне управління та додаткове фінансування. Диверсифікувати цілі злиття з урахуванням того, що в деяких галузях кількість закладів, що пропонують [освітні] програми, слід скоротити у 3–5 разів (наприклад, суспільні науки, бізнес, право), тоді як в інших галузях (наприклад, природничі науки та математика) об'єднання потрібні менше. Зменшити кількість державних та комунальних ЗВО з 5,4 до максимум 3 на мільйон населення»²⁶⁴.

Деякі експерти вказують на важливість виконання у процесі відновлення і трансформації системи вищої освіти зобов'язань, які визначено євроінтеграційними прагненнями України та міжнародними документами, зокрема Угодою про асоціацію.

В цьому процесі є низка ключових інфраструктурних рішень. Один з них — це модернізація мережі університетів. Модернізація мережі — це оздоровлення управління і, звичайно, фінансова економія, що сьогодні необхідно як ніколи. Друге — робити те, що пов'язано зі статусом України як кандидата в члени ЄС. Жорстко і чітко дотримуватись Угоди про асоціацію та здійснювати ті перетворення, які є суголосними з директивами ЄС. Третє стосується створення системи відкритого доступу до здобуття вищої освіти.

Олег Шаров²⁶⁵

Слід нагадати, що в Угоді про асоціацію між Україною та Європейським Союзом закріплено необхідність активізації співпраці України та ЄС у сфері вищої освіти, зокрема з метою реформування та модернізації системи вищої освіти, сприяння зближенню у сфері вищої освіти в рамках Болонського процесу, покращення якості та підвищення важливості, спрощення доступу до вищої освіти; поглиблення співробітництва між закладами вищої освіти, активізації мобільності студентів та викладачів²⁶⁶.

264 Відбудова України: принципи та політика. С. 382–383.

265 Наше інтерв'ю від 01.11.2022.

266 Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони.
URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#n2591.

14 грудня 2022 року Комітет міністрів Ради Європи схвалив План дій для України «Стійкість, відновлення та реконструкція» на 2023–2026 рр., який передбачає надання підтримки та сприяння, зокрема, в «посиленні спроможності органів управління освітою на національному, місцевому та інституційному рівнях для забезпечення участі та інклюзивної системи управління освітою, яка гарантує рівний доступ до якісної освіти для всіх»²⁶⁷, а також у «підтримці закладів вищої освіти у зміцненні відкритої та інклюзивної системи вищої освіти, здатної сприяти розвитку згуртованих і демократичних суспільств на місцевому рівні, включаючи також підтримку студентських проєктів та ініціатив, які сприяють лідерству та демократичній участі в публічному управлінні»²⁶⁸.

Як видно, Україна намагається сформувавши актуальний порядок денний для послідовного відновлення і трансформації системи вищої освіти. Частина роботи в цьому напрямі вже виконано.

Стратегічні цілі розвитку системи вищої освіти України

Напрями та цілі загальної трансформації системи вищої освіти найповніше окреслено у Стратегії розвитку вищої освіти в Україні на 2022–2032 роки²⁶⁹ (далі — Стратегія), затвердженій розпорядженням Кабінету Міністрів України за день до початку повномасштабного збройного вторгнення РФ — 23 лютого 2022 року. Ця Стратегія розроблялась понад рік із широким залученням представників експертного середовища та аналітичних центрів; вона має стати дороговказом у питанні побудови системи та визначення напрямів публічної політики у сфері вищої освіти на найближче десятиліття.

Стратегія передбачає досягнення п'яти стратегічних цілей, 25 менших операційних цілей та містить показники їх досягнення. Наприклад, стратегічна ціль 1 «Ефективність управління в системі вищої освіти, що є соціально відповідальною» планується досягти через менші операційні цілі: забезпечення цілеспрямованого бюджетного фінансування, що дає змогу здобути якісну вищу освіту на конкурсній основі; підвищення ефективності системи вищої освіти та виконання державою своїх зобов'язань; підготовка затребуваних фахівців для задоволення потреб економіки у кваліфікованих фахівцях; сприяння соціальній відповідальності закладів вищої освіти з метою розв'язання соціальних та екологічних проблем; автономія закладів вищої освіти (забезпечення рівних прав та широкої інституційної автономії, зокрема фінансової)²⁷⁰. Одним із результатів досягнення цієї стратегічної цілі визначено «створення ефективної системи управління шляхом поєднання *автономії закладів вищої освіти та відповідальної державної освітньої політики*»²⁷¹ (виділення наше. — Авт.).

Загалом ця ціль — про розбудову нової системи вищої освіти, в якій існують спроможні університети, що мають і повноцінно використовують академічну та фінансову автономію. Ключове завдання для цієї цілі — **здійснення модернізації мережі закладів вищої освіти.**

267 Council of Europe Action Plan for Ukraine “Resilience, Recovery and Reconstruction” 2023–2026. Adopted by the Committee of Ministers on 14 December 2022 at the 1452nd meeting of the Ministers’ Deputies. URL: https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectId=0900001680a96440.

268 Там само.

269 Про схвалення Стратегії розвитку вищої освіти в Україні на 2022–2032 роки: розпорядження Кабінету Міністрів України від 23.02.2022 № 286-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/286-2022-%D1%80>.

270 Про схвалення Стратегії розвитку вищої освіти в Україні на 2022–2032 роки.

271 Там само.

Модернізація мережі університетів — питання не нове. Ця проблема постала через хаотичний процес появи нових університетів, що тривав упродовж 1990-х і початку 2000-х років. У цей період, по-перше, створювалось багато нових приватних ЗВО, по-друге, чималій кількості технікумів вдалося підвищити свій статус до закладу вищої освіти, щоб збільшити свою привабливість в очах абітурієнтів. Як наслідок, кількість ЗВО в Україні подвоїлась. Це призвело до того, що відтепер чимало ЗВО, розташованих в одному невеликому населеному пункті, пропонують подібні освітні програми, на кожній з яких може навчатися дуже мала кількість студентів, що не сприяє ані якості освіти, ані ефективному використанню інтелектуальних та фінансових ресурсів.

Чимало стратегічних документів, які приймалися раніше, наголошують на необхідності звернути увагу на цю проблему. Наприклад, у Національній стратегії розвитку освіти в Україні на період до 2021 року йшлося про необхідність «приведення мережі вищих навчальних закладів і системи управління вищою освітою у відповідність із потребами розвитку національної економіки та запитів ринку праці»²⁷². Одним із завдань Стратегії людського розвитку (2021 рік) визначено таке: «оптимізація мережі закладів вищої освіти, створення укрупнених регіональних університетів та університетів світового рівня»²⁷³.

Оптимізація мережі державних ЗВО вже відбувається. Упродовж 2016–2022 років Урядом прийнято близько 30 рішень стосовно реорганізації закладів вищої освіти. Ці реорганізації відбувались у різні способи, що свідчить про відсутність єдиних критеріїв та підходів до їх виконання. Серед таких способів виділяються:

- приєднання меншого університету до більшого (наприклад, у 2020 році Львівський інститут економіки і туризму приєднано до Львівського національного університету імені Івана Франка²⁷⁴);
- утворення двох закладів освіти шляхом поділу одного університету (наприклад, у 2021 році внаслідок реорганізації Київського національного торговельно-економічного університету було створено два нові заклади освіти — Державний торговельно-економічний університет та Одеський торговельно-економічний фаховий коледж²⁷⁵);
- перейменування (наприклад, у 2019 році Інститут Служби зовнішньої розвідки України став Академією зовнішньої розвідки України²⁷⁶);
- створення нового університету шляхом об'єднання декількох закладів освіти²⁷⁷.

272 Про Національну стратегію розвитку освіти в Україні на період до 2021 року: Указ Президента України від 25.06.2013 № 344. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/344/2013#Text>.

273 Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 травня 2021 року «Про Стратегію людського розвитку»: Указ Президента України від 02.06.2021 № 225/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/225/2021#n11>.

274 Про реорганізацію Львівського інституту економіки і туризму: розпорядження Кабінету Міністрів України від 25.06.2020 № 764-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/764-2020-%D1%80#Text>.

275 Про реорганізацію Київського національного торговельно-економічного університету: розпорядження Кабінету Міністрів України від 06.10.2021 № 1298-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1298-2021-%D1%80#Text>.

276 Про реорганізацію Інституту Служби зовнішньої розвідки України: розпорядження Кабінету Міністрів України від 15.05.2019 № 373-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/373-2019-%D1%80#Text>.

Враховуючи обставини, в яких опинилася система вищої освіти через війну, питання модернізації мережі закладів вищої освіти (яке торкнеться також закладів фахової передвищої освіти) потребуватиме невідкладного вирішення.

Найбільш бажаним сценарієм розвитку вищої освіти... може бути законодавче врегулювання процесу реорганізації вищих навчальних закладів, а також підтримки конкурентоспроможних університетських центрів із зосередженням у них провідних наукових і науково-педагогічних кадрів, сучасних наукових лабораторій та оновлення матеріально-технічних ресурсів. Такий підхід дозволить вийти на нові параметри розвитку освіти, розширити можливості для навчання іноземних студентів, а також навчання та перекваліфікацію дорослого населення.

Віктор Огнев'юк²⁷⁸

З урахуванням релокації значної кількості закладів освіти, знищення інфраструктури та тотального дефіциту фінансування необхідно виробити підходи і критерії, за якими така модернізація мережі закладів освіти стане можливою та ефективною. Операційним планом реалізації Стратегії, який було затверджено разом зі Стратегією, передбачалося, що у 2022 році буде розроблено середньостроковий план модернізації мережі закладів вищої освіти на основі середньої кількості студентів у таких закладах. Це завдання відкладено щонайменше на рік.

Водночас є низка досліджень, які обґрунтовують можливі способи модернізації мережі закладів освіти. Так, ще навесні 2022 року оприлюднено ґрунтовний аналітичний огляд конкурентоспроможності мережі державних закладів вищої освіти²⁷⁹, в якому констатовано, що в національній мережі закладів вищої освіти переважають малопотужні заклади, які не спроможні забезпечити необхідну якість освіти, часто дублюють підготовку в одному населеному пункті, готують фахівців за спеціальностями, що не відповідають профілю закладу, натомість споживають значні ресурси.

277 Наприклад, **Державний університет економіки і технологій** утворено шляхом реорганізації шести закладів освіти: (1) Криворізького економічного інституту Державного вищого навчального закладу «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана», (2) Криворізького фахового коледжу економіки та управління Державного вищого навчального закладу «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана», (3) Криворізького металургійного інституту Національної металургійної академії України, (4) Криворізького коледжу Національної металургійної академії України, (5) Криворізького технічного коледжу Національної металургійної академії України та (6) Українського політехнічного технікуму (розпорядження Кабінету Міністрів України від 19.02.2020 № 199-р «Деякі питання реорганізації закладів освіти» (зі змінами), <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/199-2020-%D1%80#Text>). **Державний біотехнологічний університет** утворено шляхом об'єднання чотирьох харківських університетів: Харківського національного технічного університету сільського господарства імені Петра Василенка, Харківської державної зооветеринарної академії, Харківського національного аграрного університету ім. В.В. Докучаєва і Харківського державного університету харчування та торгівлі (розпорядження Кабінету Міністрів України від 12.05.2021 № 431-р «Про утворення Державного біотехнологічного університету», <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/431-2021-%D1%80#Text>).

278 Огнев'юк В. О. Освіта у вимірі сучасної демографії / Педагогічна і психологічна науки в Україні. Т. 1. Теорія та історія педагогіки. Київ: Педагогічна думка, 2007. С. 150.

279 Кремень В. Г., Луговий В. І., Саух П. Ю., Таланова Ж. В. (2022). Мережа державних закладів вищої освіти України: аналітичний огляд конкурентоспроможності. Вісник Національної академії педагогічних наук України, 4(1). URL: <https://doi.org/10.37472/v.naes.2022.4122>.

В іншому дослідженні детально аналізується досвід проведення оптимізації мережі закладів освіти в інших країнах, зокрема Бельгії, Данії, Естонії, Фінляндії, Франції, Ірландії, Норвегії, Швеції та Сполученому Королівстві²⁸⁰. Цей досвід варто взяти до уваги при розробленні підходів до модернізації мережі українських закладів фахової передвищої та вищої освіти.

Інші стратегічні цілі Стратегії стосуються питань підвищення якості та інтернаціоналізації вищої освіти, привабливості закладів вищої освіти для навчання та академічної кар'єри, а також підвищення довіри громадян, держави та бізнесу до освітньої, наукової, інноваційної діяльності закладів вищої освіти. Окремі завдання із реалізації Стратегії, відповідно до затвердженого Урядом документа²⁸¹, слід було виконати у 2022 році. Підготовлений нами моніторинг стану виконання цих завдань наведено у Додатку А.

Поза сумнівом, частину завдань Стратегії доведеться переглядати з урахуванням війни та її наслідків. Можливо, це коригування відбуватиметься паралельно з фіналізацією Плану відновлення України і його затвердженням на урядовому чи президентському рівні.

План відновлення у сфері вищої освіти від наслідків війни

У квітні 2022 року Президент України створив Національну раду з відновлення України від наслідків війни. Основними завданнями цієї ради є розроблення плану заходів з післявоєнного відновлення та розвитку України, зокрема соціальної інфраструктури, а також підготовка стратегічних ініціатив щодо пріоритетних реформ, прийняття та реалізація яких є необхідними у воєнний і післявоєнний періоди²⁸².

У травні-червні відбувалося активне напрацювання та розроблення Плану відновлення України, який передбачалося презентувати вже влітку. Як результат, підготовлено проєкт Плану відновлення у сфері освіти і науки²⁸³ (далі — проєкт Плану відновлення), який містить у розділі «Вища освіта» сім основних цілей та низку завдань і заходів для їх досягнення.

Великою мірою проєкт Плану відновлення корелює зі Стратегією розвитку вищої освіти на 2022–2032 роки. Принаймні, значна частина завдань дублюються або є подібними. Зокрема, питання проведення модернізації мережі закладів фахової передвищої та вищої освіти у Плані визначено як одне з основних.

Те саме стосується інших цілей та завдань. Проєкт Плану відновлення передбачає необхідність «розширення бюджетного кредитування та співфінансування здобуття вищої освіти, розширення фінансової автономії ЗВО та повноважень наглядових рад» і т. ін.

280 Калашнікова С., Оржель О. Оптимізація мережі закладів вищої освіти: теоретичні особливості та практичні рекомендації. URL: <https://doi.org/10.31874/2520-6702-2022-13-89-129>.

281 Операційний план реалізації у 2022–2024 роках Стратегії розвитку вищої освіти в Україні на 2022–2032 роки, затверджений розпорядженням Кабінету Міністрів України від 23.02.2022 № 286-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/286-2022-%D1%80#n379>.

282 Питання Національної ради з питань відновлення України від наслідків війни: Указ Президента України від 21.04.2022 № 266/2022. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/2662022-42225>.

283 План відновлення. Освіта і наука. Проєкт станом на 03.08.2022. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/gromadske-obgovorennya/2022/08/19/HO.projekt.Planu.vidnovl.Osv.i.nauky-19.08.2022.pdf>.

Окремою важливою ціллю в проєкті Плану відновлення є ціль 7 «Відновлення потенціалу фахової передвищої та вищої освіти; забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб і мешканців тимчасово окупованих територій у сфері освіти, поновлення діяльності закладів фахової передвищої та вищої освіти на деокупованій території». Для досягнення цієї цілі передбачено виконання чотирьох завдань, серед яких — проведення комунікаційної кампанії з метою повернення учасників освітнього процесу після завершення воєнних (бойових) дій та законодавче врегулювання відновлення діяльності ЗВО і ЗФПО на деокупованих територіях. Це завдання виконується. Наприкінці грудня Уряд затвердив план дій органів виконавчої влади з відновлення деокупованих територій територіальних громад²⁸⁴.

Хоча проєкт Плану станом на грудень 2022 року не затверджено і він не набув статусу офіційного документа, все-таки він є орієнтиром для діяльності органів влади в питанні нормотворення і вироблення ефективних рішень у сфері вищої освіти.

Освіта 4.0: український світанок

Наприкінці 2022 року на засіданні Уряду було презентовано програму «Освіта 4.0: український світанок», розроблену Міністерством освіти і науки²⁸⁵. Ця програма, як заявляють розробники, базується на основних положеннях Плану відновлення і має на меті впродовж десяти років побудувати систему освіти, що передбачає гармонізацію українського і європейського освітніх просторів та відповідатиме вимогам до людських ресурсів в Індустрії 4.0.

У сфері фахової передвищої, вищої освіти і науки програма передбачає декілька цілей, завдань та індикаторів їх виконання. Серед основних — спрямованість на повоєнну відбудову, збільшення довіри до освітньої, наукової та експертної діяльності університетів і формування сучасної мережі та новітньої інфраструктури вищої освіти. Останню ціль передбачається досягти, як і в попередніх стратегічних документах, шляхом проведення оптимізації мережі університетів через їх об'єднання та укрупнення, а також шляхом створення нових лабораторій та продовження реконструкції гуртожитків. Показниками досягнення цієї цілі визначено створення 2 тисяч нових лабораторій, реконструкція 200 гуртожитків, що стане можливим завдяки залученню коштів у рамках державно-приватного партнерства, приватного капіталу та бізнесу, а також коштів міжнародної допомоги.

Інша не менш важлива ціль — це достатній рівень фінансування системи вищої освіти і науки для її ефективного функціонування. Визначено окремим завданням збільшення обсягу коштів на проведення наукових досліджень за рахунок різних джерел, включаючи бізнес. Передбачається, що бізнес співфінансуватиме створення семи інноваційних парків.

284 Про затвердження плану дій органів виконавчої влади з відновлення деокупованих територій територіальних громад: розпорядження Кабінету Міністрів України від 30.12.2022 № 1219-р. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennia-planu-dii-orhaniv-vykonavchoi-a1219r>.

285 Програма великої трансформації «Освіта 4.0: український світанок». URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/news/2022/12/10/Osvita-4.0.ukrayinskyi.svitanok.pdf>.

Крім того, має зрости і рівень фінансового доходу науковців та освітян. Показниками досягнення визначено рівень мінімальної заробітної плати викладачів як середній у країнах Балтії та заробітну плату науковців не менше 1 000 євро. На жаль, у програмі не зазначається, за рахунок яких джерел це стане можливим, оскільки рівень державного фінансування не достатній, а у зв'язку з повномасштабним збройним вторгненням він знизився до критичного рівня.

Слід нагадати, що вже четвертий рік поспіль Уряд зупиняє дію постанови № 822²⁸⁶ щодо збільшення заробітної плати освітян якраз через відсутність коштів на її реалізацію. Цю постанову було прийнято на виконання відповідного положення статті 61 Закону України «Про освіту»²⁸⁷, яка закріплює розмір посадового окладу педагогічного працівника найнижчої кваліфікаційної категорії на рівні трьох мінімальних заробітних плат, а науково-педагогічного працівника — на 25% вище. Законом було покладено на Уряд зобов'язання забезпечити до 2023 року поетапну реалізацію цієї статті, передбачивши при цьому щорічне збільшення посадового окладу педагогічного працівника найнижчої кваліфікаційної категорії до чотирьох прожиткових мінімумів для працездатних осіб пропорційно розміру збільшення доходів Державного бюджету України порівняно з попереднім роком.

Програмою «Освіта 4.0» визначено низку завдань у напрямі інтеграції до європейського освітнього та наукового просторів, зокрема «гармонізацію освітнього та наукового законодавства і державної політики України з ЄС». Передбачається подальше приведення внутрішніх систем забезпечення якості вищої освіти у відповідність до вимог ESG, створення національного порталу міжнародного науково-технічного співробітництва та міжнародного консорціуму інфраструктури та досліджень. Виконання цих та інших завдань має забезпечити входження не менше 20 українських університетів до тисячі найкращих університетів світу.

Також програма містить важливі для держави завдання щодо подальшого розвитку автономії університетів відповідно до європейських стандартів, формування європейської культури та академічної доброчесності.

У підсумку, виконання програми «Освіта 4.0: український світанок» має суттєво вплинути на економіку, зокрема через збереження та примноження інтелектуального потенціалу. Ціль у цьому процесі — зростання наукоємності ВВП утричі.

Наведений вище огляд стратегічних документів та проєктів актів, які стосуються відбудови і трансформації системи вищої освіти, свідчить про намагання Української держави знайти найбільш оптимальні рішення в обставинах, що склалися. Деякі з проблем, які слід вирішувати, мають сталі та довготривалі причини, і їх вирішення планувалося незалежно від факту наявності широкомасштабної агресії та війни. Але військове вторгнення російської федерації пришвидшило необхідність прийняття певних рішень. З іншого боку, ціла низка завдань формується, виходячи з наслідків і втрат, яких зазнала система вищої освіти через війну.

Тому відбудова і трансформація системи вищої освіти в таких складних умовах, на наш погляд, мають зосереджуватись у змістовому і в часовому вимірах у трьох напрямках. По-перше — підтримка освітян, відбудова закладів вищої освіти, які постраждали внаслідок війни.

286 Про оплату праці педагогічних, науково-педагогічних та наукових працівників закладів і установ освіти і науки: постанова Кабінету Міністрів України від 10.07.2019 № 822. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/822-2019-%D0%BF#Text>.

287 Про освіту: Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>.

В цьому контексті важливим є постійний аналіз потреб і проблем, з якими такі особи чи заклади освіти стикаються на поточному етапі. Другий напрям — закладання підвалин ґрунтовної трансформації системи вищої освіти через модернізацію мережі закладів вищої освіти, ефективне виконання європейських зобов'язань України, а також розбудову систем забезпечення якості вищої освіти в університетах. Третій напрям — побудова системи збалансованого доступу до вищої освіти, яка гарантуватиме можливість здобути освіту особам, що постраждали від воєнних дій, та водночас посилить вимоги до рівня підготовки вступників. Четверте, але далеко не останнє, — посилення взаємодії сфери вищої освіти із ринком праці та роботодавцями. Поряд із прямими партнерствами між університетами та бізнесом потребують подальшого розвитку інструменти інституційної підтримки цього зв'язку, як-от дуальна освіта, врахування вимог роботодавців у стандартах вищої освіти, наближення змісту освітніх та професійних стандартів та ін.

Україна намагається сформувати бачення відбудови і трансформації системи вищої освіти в умовах війни та в повоєнний період. Надзвичайно важливою буде повна консолідація української освітянської спільноти і міжнародних партнерів для впровадження інноваційних підходів та принципів у цьому процесі.

РЕЗЮМЕ

Це дослідження вивчає діапазон проблем і викликів, з якими стикнулася система вищої освіти України через наслідки пандемії та повномасштабну війну, що почалася в лютому 2022 року. Автори мають на меті оцінити досвід та рішення органів влади й університетів щодо реагування на ці виклики. Крім того, аналітичний звіт надає читачам, європейським та міжнародним партнерам України актуальну інформацію про стан української системи вищої освіти в умовах війни, її першочергові та перспективні потреби, для ефективного реагування на які потрібна допомога з боку партнерів та розширення співпраці між українськими й іноземними закладами вищої освіти (ЗВО).

З 2020 року освітня сфера України, як і більшості країн світу, функціонувала в умовах пандемії та обмежень, пов'язаних зі стрімким поширенням захворюваності на COVID-19. У цей період на перший план виходили питання створення безпечного середовища і запровадження дистанційного формату навчання.

Через два роки, 24 лютого 2022 року, з початком повномасштабної збройної агресії росії ситуація значно ускладнилася. У перші дні повномасштабної війни освітній процес в українських університетах було призупинено. Багато викладачів та студентів були змушені терміново виїжджати як до більш безпечних регіонів України, так і за її межі; дехто продовжує перебувати на тимчасово окупованих територіях. Через обстріли зазнали руйнувань будівлі багатьох українських закладів освіти. Україна, як і у 2014 році, після анексії Криму та початку воєнних дій на Донбасі, стикнулася з питанням переміщення діяльності університетів на підконтрольну територію. Все це змусило адаптувати освітній процес до нових умов.

Перші рішення органів влади на підтримку функціонування системи вищої освіти

Публічну політику в сфері освіти одразу після початку повномасштабних воєнних дій було спрямовано на мінімізацію шкідливих наслідків від військового вторгнення. 25 лютого всім закладам освіти було рекомендовано припинити освітній процес та оголосити канікули на два тижні. На початку березня Міністерство освіти і науки України (МОН) зобов'язало керівників ЗВО вжити всіх необхідних заходів для забезпечення захисту учасників освітнього процесу.

15 березня Верховна Рада України розширила гарантії для здобувачів та працівників закладів освіти, наукових установ в умовах воєнного стану. Так, було закріплено гарантії на організацію освітнього процесу у найбільш безпечній для його учасників формі, на збереження місця роботи, середнього заробітку, здійснення виплати стипендії та інших виплат, а також на забезпечення місцем проживання та харчуванням, якщо в цьому буде потреба.

МОН надало роз'яснення щодо отримання відпусток, зокрема тими особами, які перебувають за кордоном, щодо можливості запровадження дистанційного режиму роботи, щодо оплати праці під час призупинення навчання. Крім того, МОН закликала університети на віддаленій від активних бойових дій території України сприяти повноцінній реалізації права на академічну мобільність студентів з тих закладів вищої освіти, які розміщено на території проведення бойових дій, та роз'яснило питання стосовно оформлення договорів про академічну мобільність.

Рівень фінансування сфери вищої освіти з державного бюджету після початку повномасштабної збройної агресії було знижено. У 2022 році було зменшено на 10% обсяг фінансування державних закладів вищої освіти, що перебувають у сфері управління Міністерства освіти і науки України та Міністерства охорони здоров'я України. У 2022 та 2023 роках МОН не застосовує «формульного» підходу до розподілу фінансування між окремими закладами вищої освіти на основі окремих показників їхньої діяльності, який в Україні було запроваджено у 2019 році.

Упродовж 2022 року Україна денонсувала всі угоди у сфері освіти і науки з російською федерацією та республікою білорусь.

Новий порядок вступу до закладів вищої освіти у 2022 році

До 2022 року вступ на бакалаврські програми українських закладів вищої освіти у більшості випадків здійснювався за результатами складання тестів зовнішнього незалежного оцінювання (ЗНО). Тестування за технологією ЗНО організовувалось незалежною від середніх шкіл установою та проходило у паперовій формі. Вступники до університетів складали ЗНО з трьох або чотирьох предметів, причому тестування з кожного з предметів відбувалося в окремий день.

У 2022 році вступники на бакалаврські програми складали національний мультипредметний тест (НМТ). Цей тест подібний до ЗНО за змістом завдань, але він включає запитання одразу з трьох предметів і складається в один день у комп'ютерній формі. Вперше для України це тестування було проведено не лише на території України, а й у понад 20 інших країнах, щоб громадяни України, які через війну перебувають за кордоном, могли вступити до українських університетів.

Аналогічно, паперові тести для вступу до магістратури у 2022 році було замінено на комп'ютерне тестування.

Іншою особливістю вступної кампанії 2022 року була можливість вступу на низку спеціальностей без складання ЗНО або НМТ. Фактично було реалізовано рішення надати можливість вступити до закладів вищої освіти на окремі спеціальності всім охочим, практично без оцінки рівня їхньої підготовки.

Зниження рівня демократизації управління в окремих університетах

З метою сприяння демократизації управління в українських університетах з 2014 року законодавчо закріплено норми про те, що керівник закладу вищої освіти обирається колективом шляхом таємного голосування строком на п'ять років²⁸⁸ і що одна й та сама особа «не може бути керівником відповідного закладу вищої освіти більше ніж два строки»²⁸⁹.

Окремі рішення органів влади у період воєнного стану уможливають «обхід» цих норм. Так, способом обійти обмеження щодо обіймання посади керівника відповідного ЗВО не більш як два строки є реорганізація закладу вищої освіти, наслідком якої є утворення «нового» університету з дещо зміненою назвою, який за формальними ознаками є іншою юридичною особою. Керівник «попереднього» університету отримує можливість очолювати «новий» університет упродовж ще двох строків по п'ять років. У 2021–2022 роках цей алгоритм було реалізовано щодо трьох університетів.

288 Закон України від 01.07.2014 № 1556-VII «Про вищу освіту», частина третя статті 42.

289 Закон України «Про вищу освіту», частина перша статті 42.

Крім того, дискреційні рішення МОН фактично дозволяють «подовжити» поточний строк перебування керівників тих чи тих ЗВО на посаді. Так, у період з 24 лютого по 1 грудня 2022 року МОН було прийнято рішення щодо виборів керівників 23 ЗВО. Серед них у 16 ЗВО вибори, згідно з рішенням МОН, мають відбутися упродовж трьох місяців після завершення воєнного стану, хоча закон імовірно не наділяє МОН повноваженням відтермінувати дату виборів в описаний спосіб.

Втрати системи вищої освіти через війну

За оцінками експертів, сума збитків, завданих російськими військами інфраструктурі України, становить майже 136 млрд доларів США, з яких 8,2 млрд, або 6%, — це збитки, завдані українській освітній інфраструктурі. Станом на 300-ий день повномасштабної війни в Україні загалом зруйновано 361 заклад освіти і ще 2 556 пошкоджено. Найбільше зруйновано закладів вищої та фахової передвищої освіти у Запорізькій та Донецькій областях, а пошкоджено — у Харківській області.

Більше 6 млн осіб вимушено покинули територію України через воєнні дії. Станом на кінець вересня 2022 року 4,18 млн осіб зареєструвалися у країнах Європи для тимчасового захисту або в аналогічних національних схемах. Понад 8 млн осіб стали внутрішньо переміщеними особами. Значна частина залишилася на тимчасово окупованих територіях. За доступними даними, 665 тисяч студентів та учнів шкіл (16% від загальної кількості) та 25 тисяч освітян (6% від загальної кількості) покинули територію України.

Згідно з онлайн-опитуванням студентів, викладачів та персоналу українських ЗВО, які залишилися в Україні, 97,8% респондентів відзначили погіршення свого психоемоційного стану зі скаргами на депресію (84,3%), виснаження (86,7%), самотність (51,8%), нервозність (84,4%) та гнів (76,9%). Студенти більше, ніж персонал, повідомляли в опитуванні про виснаження, почуття самотності, нервозності та гніву, а жінки частіше, ніж чоловіки, вказували на депресію, виснаження, самотність та нервозність²⁹⁰.

Для респондентів, що перебували за межами України, найбільш типовими проблемами були мовний бар'єр та нестача коштів. Студенти, що перебувають за кордоном, серед основних проблем найчастіше згадують: фінансові труднощі, мовний бар'єр, проблему пошуку роботи, нестабільний мобільний та інтернет-зв'язок, доступ до медичних послуг, проблеми з пошуком житла та його оплатою, психологічні проблеми²⁹¹.

У кардинально іншій ситуації опинилися студенти, викладачі та працівники ЗВО, які залишилися на тимчасово окупованій території. На них діють усі ті негативні психоемоційні чинники, що й на колег, які перебувають на підконтрольній території України. Крім того, представники окупаційної адміністрації чинили на таких освітян додатковий тиск, примушуючи переходити до новоутворених псевдозакладів освіти і запроваджувати викладання російською мовою. Ті, хто намагався дистанційно продовжувати працювати в українських ЗВО, не мали змоги робити це повноцінно через проблеми зі зв'язком. Інколи російські силовики цілеспрямовано шукали таких осіб задля унеможливлення їхньої подальшої діяльності в українському ЗВО або для схилання на свій бік. Для них та членів їхніх сімей було ускладнено виїзд із тимчасово окупованих територій, їх змушували проходити численні перевірки. Такий стан справ ставив під загрозу не лише психічний стан, але й їхню безпеку.

290 Anton Kurapov, Valentyna Pavlenko, Alexander Drozdov, Valentyna Bezliudna, Alexander Reznik & Richard Isralowitz (2022). Toward an Understanding of the Russian-Ukrainian War Impact on University Students and Personnel. <https://doi.org/10.1080/15325024.2022.2084838>.

291 Ibid.

Іншим аспектом втрат у якості вищої освіти в Україні є обмеження доступу до навчання. Слід констатувати певну відмінність між завершенням 2021/2022 навчального року та новим 2022/2023 навчальним роком. Якщо навесні найбільшим викликом було створення безпечних умов, то восени перебої з електропостачанням, опаленням, стабільним доступом до інтернету призвели до посилення кризи дистанційного навчання в Україні. Студенти, викладачі та персонал українських університетів у новому навчальному семестрі повинні були також бути максимально вмотивованими та ефективними у певні проміжки часу, коли в їхніх домівках або корпусах були електрика та доступ до інтернету.

Реакція міжнародної спільноти на повномасштабне вторгнення рф в Україну

Національні органи влади у сфері освіти та університети слідом за політичними заявами урядів своїх країн засудили російську агресію проти України та висловили готовність надати всеосяжну підтримку освітянській спільноті України. Подальше запровадження декількох пакетів санкцій, заборона польотів європейських авіакомпаній до росії, застосування обмежень у сфері банківських розрахунків спричинили розрив зв'язків з росією і у сфері вищої освіти.

На рівні окремих університетів та громадських об'єднань реакція на початок повномасштабної війни на Європейському континенті проявилася у формі організації акцій солідарності, публікації заяв із засудженням дій агресора та розриву контактів з російською університетською спільнотою. Міністерство закордонних справ Німеччини та міністри освіти Польщі, Литви, Латвії та Естонії рекомендували своїм університетам заморозити академічну співпрацю з російськими державними та бізнесовими інституціями, уникати проведення спільних академічних заходів, не розпочинати нові проєкти з росіянами. Європейські конференції ректорів Німеччини, Чехії та Іспанії одними з перших засудили дії рф та висловили готовність надати підтримку українським студентам і науковцям. У кампусах Гарвардського, Мічиганського, Стенфордського, Іллінойського університетів, Університету штату Нью-Мехіко відбувалися студентські демонстрації на підтримку України, а багато інших закладів на знак солідарності підсвічували свої будівлі синьо-жовтими кольорами.

Низка рішень Європейського Союзу стосувалась блокування російської участі в освітніх і наукових організаціях та проєктах. У п'ятому пакеті санкцій, ухваленому на початку квітня 2022 р. проти росії та білорусі, Європейська комісія призупинила виплати в рамках програм ЄС «Еразмус+», «Горизонт-2020», «Горизонт-Європа» та «Euratom», а також укладання нових договорів чи угод. Однак для російських студентів, науковців та академічних працівників залишається можливість подаватися на окремі індивідуальні стипендії від ЄС.

Підтримка українських студентів і науковців через грантові програми ЄС

Європейська комісія перерозподілила доступне фінансування з Європейського фонду регіонального розвитку, Європейського соціального фонду та Фонду європейської допомоги найбільш знедоленим для фінансування широкого спектру заходів з підтримки людей, які втікають з України. Зокрема, на користь українських студентів та викладачів було перерозподілено кошти, які передбачалися для дослідників рф за європейськими освітніми програмами.

В ЄС було розроблено спеціальні Рекомендації для національних агентств у рамках грантових програм студентської мобільності, міжнародної мобільності персоналу, мобільності молоді та волонтерів. Запропоновано різні форми підтримки студентів для того, щоб вони продовжили паралельно навчатися в Україні у форматі онлайн, та для викладачів, щоб вони продовжували викладати в українських інституціях, а також різного роду підтримка адаптації в нових країнах. Для дослідників започатковано спеціальну програму «Horizon4Ukraine» в рамках загальноєвропейської програми «Horizon Europe». Єврокомісія опублікувала рекомендації щодо визнання академічних та професійних кваліфікацій, які мали дозволити національним органам влади швидко, справедливо та гнучко здійснювати цей процес для українських біженців.

Іноземні студенти в Україні

Станом на 25 жовтня 2022 року в українських університетах навчається 68 712 іноземців. Загалом в Україні здобувають вищу освіту громадяни понад 150 країн світу, найбільше — з Індії, Марокко, Туркменістану, Азербайджану та Нігерії. Вони здобувають переважно медичні спеціальності. У топ 10 закладів, де навчається найбільше іноземців, дев'ять позицій посідають медичні університети.

З початком повномасштабної війни значна частина іноземних студентів була змушена виїхати з України, більшість із них продовжують навчання дистанційно. Студенти не обов'язково повертаються на свою батьківщину. Багато з них скористалися можливістю отримати як біженці з України рівні права з громадянами країн — членів ЄС, у тому числі на здобуття освіти, тому вони перебралися до сусідніх країн. Зокрема, в Угорщині переважна більшість студентів — біженців з України не є українцями, а мають громадянство третьої країни. Окремі українські університети уклали угоди про продовження навчання іноземних студентів за українською програмою в інших країнах (зокрема, у Грузії).

Вимушене переміщення університетів

Першого в часи російсько-української війни досвіду переміщень закладів вищої освіти Україна набула у 2014 році. Тоді через тимчасову незаконну окупацію росією Автономної Республіки Крим і частини Донецької та Луганської областей довелось терміново евакуювати з цих регіонів на підконтрольну українській владі територію близько 20 закладів вищої освіти. Важливою особливістю переміщення ЗВО у 2014 році було розуміння того, що цей переїзд — надовго. Тому з небезпечних територій фізично виїздили адміністрації університетів, більшість викладачів і студентів.

Так само з територій, охоплених бойовими діями, довелося евакуюватися університетам і у 2022 році. Під час цієї релокації переміщено 131 заклад фахової передвищої та вищої освіти, де навчається 91 тис. студентів (6,7% від загального числа студентів в Україні) і працює понад 11 тис. викладачів.

Переміщення закладів освіти у 2022 році відрізнялось від переміщення восьмирічної давнини. Якщо у 2014 році до нового населеного пункту й нових приміщень переїздила більшість викладачів та студентів кожного релокованого ЗВО, то у 2022 році таку «повноцінну» модель переміщення реалізували лише два-три університети. Інші заклади втілили «мінімальну» або «напіввіртуальну» модель релокації: до іншого міста, зазвичай на базу іншого закладу освіти, переміщуються адміністрація закладу фахової передвищої чи вищої освіти, бухгалтерська служба, декілька ключових працівників інших підрозділів.

Ці служби переважно розміщуються в декількох кабінетах партнерського закладу освіти. Водночас викладачі та студенти, незалежно від їхнього місцезнаходження, продовжують роботу й навчання у дистанційному форматі.

Після деокупації захоплених РФ територій різні переміщені ЗВО опиняться у принципово різних умовах. Більшість із них повернуться додому, до власних міст і приміщень. Деяким іншим закладам освіти, на жаль, не буде куди повертатися через повністю зруйновані університетські приміщення, які потрібно буде відбудувувати. Третя група ЗВО — переміщені у 2014 році. Для них викликом буде те, що в їхніх рідних приміщеннях окупанти організували «університети», де вже кілька років працюють і навчаються громадяни України, що проживають на цих окупованих територіях. Щодо подальшої участі цих осіб в освітньому процесі в рамках українського правового поля доведеться приймати складні рішення.

Розвиток фахової передвищої освіти

Фахова передвища освіта посідає в українській освітній системі проміжну сходинку між середньою освітою та «повноцінною» вищою освітою бакалаврського й магістерського рівнів. В Україні функціонує понад 600 закладів фахової передвищої освіти, де станом на 2022 рік навчалася близько 369 тис. студентів. Однією з важливих проблем цього освітнього рівня є те, що у низці випадків він готує студента не до виходу на ринок праці, а до продовження навчання на університетських програмах. Інший виклик — відсутність у ключових стейкхолдерів системного бачення місця фахової передвищої освіти в освітній системі України та основних координат її подальшого розвитку.

Напрями відновлення системи вищої освіти України

На думку експертів, Україна найближчим часом буде змушена зосередитись у сфері освіти на «(1) подоланні викликів воєнних руйнувань, (2) переосмисленні та виробленні нового бачення системи загалом для забезпечення її всебічного розвитку, (3) створенні позитивних умов для трансформації мережі закладів освіти, яка відповідатиме соціальним та економічним потребам України, (4) підвищенні якості освіти, (5) підтримці забезпечення інноваційного навчального та дослідницького середовища, (6) посиленні співпраці зі стейкхолдерами... щоб забезпечити залучення та позитивні результати для всіх студентів і стейкхолдерів»²⁹².

Також експерти пропонують зосередитись на здійсненні ефективних заходів для усвідомленого вибору вищої освіти, побудови системи ефективного контролю якості навчання, надання більшої фінансової автономії університетам і покращення системи управління, створення механізмів для подолання втрат у навчанні, спричинених пандемією COVID-19 і збройною агресією росії проти України, оптимізації мережі університетів. Ці та інші заходи зафіксовано в низці офіційних документів стратегічного характеру, як-от у Стратегії розвитку вищої освіти в Україні на 2022–2032 роки та проєкті Плану відновлення України у сфері освіти і науки.

292 Rebuilding Ukraine: Principles and Policies. Paris Report 1. Edited by Yu. Gorodnichenko, I. Sologub, B. W. di Mauro. CEPR Press, 2022. P. 358. URL: https://cepr.org/system/files/publication-files/178114-paris_report_1_rebuilding_ukraine_principles_and_policies.pdf.

ДОДАТОК А

Виконання у 2022 році заходів та досягнення цілей Стратегії розвитку вищої освіти на 2022–2032 роки

Огляд здійснено Аналітичним центром «ОсвітАналітика» на основі інформації з відкритих джерел.

Заходи для досягнення цілі на 2022 р.	Стан виконання заходів	Пояснення
Стратегічна ціль 1. Ефективність управління в системі вищої освіти, що є соціально відповідальною		
Розширення бюджетного кредитування здобуття вищої освіти, залучення до процесу банків державного сектору економіки	Не виконано	Відповідні зміни до законодавства не розроблено. Станом на 2022 р. заклади освіти мають виконувати не властиву їм функцію посередника між студентом і державним (місцевим) бюджетом при наданні та обслуговуванні державного кредиту на здобуття професійної (професійно-технічної), фахової передвищої або вищої освіти ²⁹³ , тому такі кредити не надаються майже нікому.
Розроблення середньострокового плану модернізації мережі закладів вищої освіти на основі середньої кількості студентів у таких закладах	Не виконано	Середньостроковий план модернізації мережі не розроблено. Проект відповідного документа не оприлюднено.
Запровадження системи моніторингу професійних кваліфікацій	Виконано частково	Створено Реєстр професійних кваліфікацій (https://register.nqa.gov.ua/), однак він не наповнюється публічно доступною інформацією.
Запровадження системи моніторингу працевлаштування випускників закладів вищої освіти	Виконано	Моніторинг працевлаштування необхідний для повноцінного функціонування формули фінансування університетів, де цей критерій є одним із шести критеріїв, які впливають на обсяг державного фінансування. Восени 2021 р. МОН провело перший моніторинг працевлаштування випускників закладів освіти, а 2 лютого 2022 р. було затверджено Методичні рекомендації з проведення моніторингу зайнятості випускників закладів вищої та фахової передвищої освіти ²⁹⁴ .
Включення питань створення інклюзивного освітнього середовища до стратегічних планів розвитку закладів вищої освіти	Не встановлено індикатори виконання	

Заходи для досягнення цілі на 2022 р.	Стан виконання заходів	Пояснення
Внесення змін до законодавства, які легалізують сталі фонди (ендаументи) в закладах вищої освіти України	Не виконано	Відповідні зміни не розроблено.
Законодавче забезпечення розширення фінансової автономії закладів вищої освіти	Не виконано	Відповідні зміни не розроблено.

Стратегічна ціль 2. Довіра громадян, держави та бізнесу до освітньої, наукової, інноваційної діяльності закладів вищої освіти

Проведення опитування щодо професійного вибору здобувачів вищої освіти з використанням персональних кабінетів Єдиної державної електронної бази з питань освіти	Не виконано	Опитування не проводилось.
Дослідження найбільш ефективних шляхів зниження податкового навантаження діяльності закладів вищої освіти в галузі досліджень та розробок	Не виконано	Дослідження не проводилось.
Розширення функціоналу вебплатформи «Наука для бізнесу в Україні (Science to Business Marketing Model)»	Не встановлено індикатори виконання	
Реалізація політики всебічного сприяння волонтерству, соціальним проектам, студентському самоврядуванню в закладах вищої освіти, залучення закладами вищої освіти коштів для реалізації громадських проектів	Виконано частково	З боку органів влади майже відсутні активні дії, спрямовані на виконання завдання.
Запровадження відкритого реєстру фактів дискримінації та академічної недобросовісності в закладах вищої освіти	Не виконано	Реєстр не запроваджено.

293 Порядок пільгового кредитування для здобуття професійної (професійно-технічної), фахової передвищої та вищої освіти, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 29.08.2018 № 673. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/673-2018-%D0%BF#Text>.

294 Наказ МОН від 02.02.2022 № 101. URL: <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-zatverdzhennya-metodichnih-rekomendacij-z-provedennya-monitoringu-zajnyatosti-vipusknikiv-zakladiv-vishoyi-ta-fahovoyi-peredvishoyi-osviti-i-viznachennya-pokaznika-pracevlashtuvannya-dlya-formuli-rozpodilu-vidatkiv-derzhavnogo-byudzhetu>.

Заходи для досягнення цілі на 2022 р.	Стан виконання заходів	Пояснення
---------------------------------------	------------------------	-----------

Стратегічна ціль 3. Забезпечення якісної освітньо-наукової діяльності, конкурентоспроможної вищої освіти, яка є доступною для різних верств населення

Розроблення програмних результатів навчання для освітніх програм «регульованих» спеціальностей та ліцензування за програмами	Проведено підготовчу роботу	Проект постанови Кабінету Міністрів України «Про особливості ліцензування освітньої діяльності у сфері вищої освіти за освітніми програмами, що передбачають присвоєння професійних кваліфікацій для доступу до професій, для яких запроваджено додаткове регулювання» ²⁹⁵ оприлюднено для громадського обговорення 7 червня 2022 р.
Врегулювання на законодавчому рівні питання залучення приватних інвестицій в розвиток інфраструктури та освітнього простору закладів вищої освіти	Не виконано	Законодавчі зміни не прийнято.
Створення нормативної бази для заснування та розвитку незалежних установ оцінювання та забезпечення якості вищої освіти	Не виконано. Розробляється рішення, що ускладнить виконання завдання	Проект положення про атестацію незалежних установ оцінювання та забезпечення якості вищої освіти ²⁹⁶ було розроблено та оприлюднено ще у 2020 р., проте його не затверджено. У Верховній Раді України пройшов перше читання проект закону № 8095, який може посилити монополію Національного агентства із забезпечення вищої освіти у сфері акредитації освітніх програм.
Запровадження конкурсу на кращий проєкт з популяризації природничих наук та математики для здобувачів освіти	Не виконано	Це завдання планувалося здійснити також і на виконання п. 9 Плану заходів щодо популяризації природничих наук та математики до 2025 року, затвердженого розпорядженням Уряду від 14.04.2021 № 320-р. У 2022 р. організацію цього конкурсу не було розпочато через широкомасштабну збройну агресію.

295 URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/mon-proponuye-dlya-gromadskogo-obgovorennya-proyekt-postanovi-kmu-shodo-osoblivosti-licenzuvannya-osvitnih-program-dlya-regulovanih-profesij>.

296 URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/mon-proponuye-dlya-gromadskogo-obgovorennya-proyekt-polozhennya-pro-akreditaciyu-nezaleznhih-ustanov-ocinyuvannya-ta-zabezpechennya-yakosti-vishoyi-osviti>.

Заходи для досягнення цілі на 2022 р.	Стан виконання заходів	Пояснення
---------------------------------------	------------------------	-----------

Стратегічна ціль 4. Інтернаціоналізація вищої освіти України

Розвиток професійної військової освіти відповідно до керівних документів НАТО	Виконано	30 грудня 2022 р. Уряд затвердив нову редакцію Концепції трансформації системи військової освіти ²⁹⁷ та перелік завдань і заходів з її виконання. Також 16 грудня 2022 р. було оновлено перелік спеціальностей, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти ²⁹⁸ , зокрема в галузі знань 25 «Воєнні науки, національна безпека, безпека державного кордону» запроваджено підготовку здобувачів освіти за окремою спеціальністю 257 «Управління інформаційною безпекою».
Створення механізмів акредитації спільних (подвійних) освітніх програм у Національному агентстві із забезпечення якості вищої освіти	Не виконано	Механізм не розроблено.
Врегулювання на законодавчому рівні питання можливості працевлаштування в Україні іноземних студентів та учасників програм академічної мобільності	Не виконано	Законодавчі зміни не прийнято.
Навчання викладачів щодо створення вибіркових дисциплін, що формують міжкультурну свідомість та компетентність здобувачів вищої освіти	Не встановлено індикатори виконання	Навчання не проводилось.
Забезпечення пріоритетності наукової співпраці закладів вищої освіти з науково-дослідними установами в конкурсному фінансуванні наукових робіт	Не виконано	Серед критеріїв конкурсного відбору МОН проєктів досліджень, що фінансуватимуться у 2023 р. ²⁹⁹ , відсутній показник одночасної участі представників ЗВО і наукових установ у проведенні дослідження.

297 Про внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 15 грудня 1997 р. № 1410: постанова Кабінету Міністрів України від 30.12.2022 № 1490. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-vnesennia-zmin-do-postanovy-kabinetu-ministriv-a1490>.

298 Про внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 15 грудня 1997 р. № 1410: постанова Кабінету Міністрів України від 30.12.2022 № 1490. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-vnesennia-zmin-do-postanovy-kabinetu-ministriv-a1490>.

299 Наказ МОН від 17.11.2022 № 1032. URL: <https://mon.gov.ua/ua/npa-pro-provedennya-u-2022-roci-konkursnogo-vidboru-fundamentalnih-naukovih-doslidzen-prikladnih-naukovih-doslidzen-naukovo-tehnichnih-eksperimentalnih-rozrobok>.

Заходи для досягнення цілі на 2022 р.	Стан виконання заходів	Пояснення
Стратегічна ціль 5. Привабливість закладів вищої освіти для навчання та академічної кар'єри		
Забезпечення умов для практичної реалізації здобуття ступеня молодшого бакалавра за галуззю знань для індивідуалізації освітньої траєкторії здобувача	Не виконано	Відповідні зміни до законодавства не розроблено.
Розроблення та запровадження програми професійного розвитку академічних менеджерів	Не виконано	Програму не розроблено.
Прийняття Закону України «Про освіту дорослих» та створення сучасної нормативної бази для його реалізації	Виконано частково	Проект Закону «Про освіту дорослих» схвалено Урядом та внесено до Верховної Ради України у лютому 2022 р. У січні 2023 р. документ прийнято в першому читанні.
Нормативне врегулювання питання визнання результатів навчання неформальної та інформальної освіти в системі формальної освіти	Виконано	У лютому 2022 р. було затверджено Порядок визнання результатів навчання неформальної та інформальної освіти ³⁰⁰ .
Мотивування здобувачів освіти до розвитку інтелектуальних та творчих дискурсів, суспільних ініціатив та проєктів	Не встановлено індикатори виконання	
Врегулювання на законодавчому рівні питання впровадження програм постдокторальних досліджень у закладах вищої освіти та наукових установах	Не виконано	У жовтні 2021 р. МОН оприлюднило для громадського обговорення проєкт закону «Про внесення змін до Закону України “Про наукову і науково-технічну діяльність”» ³⁰¹ щодо розвитку дослідницької інфраструктури і надання державної підтримки молодим вченим. Цим проєктом пропонувалося запровадити визначення постдокторальних досліджень та врегулювати статус постдокторантів. Проте законопроект не розглядався Урядом і не вносився до Верховної Ради України.

300 Про затвердження Порядку визнання у вищій та фаховій передвищій освіті результатів навчання, здобутих шляхом неформальної та/або інформальної освіти: наказ МОН від 08.02.2022 № 130. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0328-22#Text>.

301 URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/mon-proponuye-udoskonaliti-pravovi-normi-shodo-doslidnickoyi-infrastrukturi-ta-nadannya-derzhavnoyi-pidtrimki-molodim-vchenim>.

Аналітичний центр
«ОсвітАналітика»

osvitanalytika.kubg.edu.ua

Фонд Конрада Аденауера

www.kas.de/ukraine

